

EESTI KUNSTIAKADEEMIA
Kunstikultuuri teaduskond
Muinsuskaitse ja konserveerimise osakond

Keidi Saks

VERANDA KUI IGAMEHE UNISTUS.
AJALUGU, TÜPOLOOGIA JA RESTAUREERIMINE

Magistritöö

Juhendaja: Leele Välja, MA

Tallinn 2017

RESÜMEE

Magistritöö käsitleb Eestis mõisatele, taluhäärberitele ning elu- ja suvitushoonetele 19. sajandi keskpaigast II maailmasõja alguseni ehitatud verandasid. Töös on kirjeldatud kultuurilist konteksti, mille taustal verandad Eesti arhitektuurimaastikul on esinenud. Tähelepanu on pööratud veranda funktsiooni ja rolli muutustele ruumis ja ajas. Käsitletud on veranda konstruktiivset ülesehitust ja esteetikat erinevate arhitektuuri stiilide mõjuväljas.

Töö peamiseks eesmärgiks seati inventeerimistöe analüüsi tulemina verandade tüpologia ja restaureerimiskontseptsiooni välja töötamine. Selleks analüüsiti verandade peamisi kahjustusi ja ehitusvõtteid ning toodi välja peamised verandadele iseloomulikud osad. Seetõttu koostati kogu materjali koondav verandade ülesehitust, kuju ja suurust käsitlev tabel. Veranda akende kui kõige iseloomulikuma kujunduselemendi kohta koostati eraldi illustreeriv näidismaterjal skitseerivate joonistena Eestis peamiselt kasutusel olnud veranda akende prossjaotuste kohta. Arhitektuuriajaloolise tausta, tüpologia ja kujundusvõtete analüüsimiseks kasutati 42 kirjanduslikku allikat, 14 artiklit, 2 publitseerimata allikat ja 33 arhiivi allikat. Töö põhiosas on esitatud 199 illustratsiooni. Ajaloolise pildimaterjali uurimisel vaadati läbi üle 7000 foto, inventeerimise tulemusena tehti u 3400 fotot. Arhiivis uuriti läbi 55 dokumenti, mis käsitlesid eraldiseisvalt vaid suvitus- ja mõisahoonete verandasid. Seoses varasema uurimistööga Kuressaare verandadest tutvuti Kuressaare Linnavalitsuse arhiivis kõigi aadressijärgsete Kuressaare vanalinna ja selle kaitsevööndi alale jäävate hoonete (1090) kaustadega, lisaks Kuressaare Linnavalitsuse fotokoguga (üle 5000). Kvantitatiivseid meetodeid kasutades koguti eespool mainitud materjal, mille analüüsimisel kasutati kvalitatiivseid meetodeid üldistavate järelduste tegemiseks.

Verandasid kajastavaid kirjutisi on ilmunud vaid üksikuid ja needki tegelevad teemaga riivamisi osana pikemast artiklist või väljaandest. Võib öelda, et teema on Eestis komplekssemalt käsitlemata, mis teeb aktuaalseks töös kogutud materjali kättesaadavaks tegemise huvilistele ja võimaldab mitmeid töös tõstatunud teemasid edaspidi süvitsi uurida. Käesoleva töö teemade valiku ja struktuuri loomisel on autor lähtunud Soome verandasid põhjalikult käsitlenud doktoritööst.

Töö autor soovib anda edasi tänusõnad toetavatele ja abivalmittele kolleegidele Muinsuskaitseametist. Samuti kuuluvad tänusõnad Kuressaare Linnavalitsuse spetsialist Rita Tammele, tänu kellele on olnud võimalik läbi töötada viimase 20 aasta vältel kogutud

pildipank ning kõigi Kuressaare hoonete aadressijärgsed kaustad. Autor tänab ka magistr töö juhendajat Leele Väljat heade nõuannete eest töö koostamisel.

Uurimisainestikku iseloomustavad võtmesõnad: *veranda, suvitamine, tüpoloogia, kujundusvõtted, restaureerimissetpanekud*

Sisukord

Resümee	2
Sissejuhatus	7
1. Ajalooline ülevaade verandade kujunemisest	12
1.1 Veranda definitsioon.....	12
1.2 Kultuuriline taust – verandade ilmumise põhjused Eesti arhitektuuris.....	14
1.2.1 Verandad mõisaarhitektuuris.....	14
1.2.2 Verandad elu- ja suvitushoonetel.....	17
1.2.3 Verandad taluarhitektuuris.....	26
1.3 Funktsiooni ja rolli muutumine.....	31
2. Verandade tüpologia ja paiknemine	35
2.1 Verandade paiknemine.....	35
2.2 Verandade tüpologia.....	36
2.2.1 Ühekorruseline veranda.....	37
2.2.2 Hoonesisene veranda.....	42
2.2.3 Kahekorruseline veranda.....	44
2.2.4 Postidele või konsoolidele toetuv veranda.....	50
3. Verandade ülesehitus ja kujundusvõtted	58
3.1 Eksterjöõri kujundus.....	58
3.1.1 Põhiplaan ja ülesehitus.....	58
3.1.2 Vundament, sokkel ja trepid.....	63
3.1.3 Seinapind ja puitdekoor.....	68
3.1.4 Avatäited.....	72
3.1.5 Katused ja vihmaveesüsteem.....	80
3.2 Interjöõri kujundus.....	83
4. Restaureerimis- ja remondiprobleemid	89
4.1 Verandade kahjustused.....	89
4.2 Verandade restaureerimisprobleemid.....	93
Kokkuvõte	99
Kasutatud kirjandus ja teised allikmaterjalid	100
Illustratsioonide loetelu	107
Summary	116
Lisad	117
LISA 1: Veranda ülesehitust selgitavad joonised.....	118
LISA 2: Akende spetsifikatsioonijoonised.....	120

LISA 3: Artiklid verandade restaureerimisest ajakirjas Põõning	127
LISA 4: Veranda puitdetailide eeskujud	131

*Kõrge heleda laega veranda
oli peaaegu jumalatühi.
Kuid tühjus kandis ja toetas.
Lõunalaud, kaks pinki,
kolm korvtooli, kerged kui õhk,
ümmarguse korvlaua ümber,
seina ääres haavapakk
nagu suvepäevade altar
või suveööde triivankur.

Aeg voolab, ruum jääb.*

Ivar Ivask, Verandaraamat: poeem.¹

¹ I. Ivask, Verandaraamat: poeem. Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1981, lk 17.

SISSEJUHATUS

Veranda on paljudel elamutüüpidel üks olulisemaid välisilmet kujundavaid detaile, mida on sajandite vältel hulgaliselt hoonete külge ehitatud ent millele arhitektuuriajaloolased on vähe tähelepanu pööranud. Nii kirjanduses ja kui artiklites leidub ajaloolist ülevaadet verandade kohta lünklikult või käsitletakse väga kitsast teemat korraga. Verandade ülesehitust ja kujundust võib välja lugeda inventariseerimisjoonistest, hoonete projektidest, ajaloolistelt fotodelt või kirjeldada kohapealse vaatluse kaudu. Arvestades seda, kui mitmekesisist saelõikeornamenti on puidutöö meistrid 19. sajandi teisel poolel kasutanud, tuleb tõdeda, et kirja pandud kirjeldused materjali kasutuse ja kujundusprintsipiide kohta puuduvad pea täielikult.

Lisaks vähesele ja hajusalt laiali olevale taustinformatsioonile napib praktikat verandade restaureerimiseks. Et tegemist on kütmata ja valdavalt ilmastikule avatud konstruktsioonidega, on nende tehniline seisund aastakümnete pikkusest remondi- ja hooldusvõlast tulenevalt kohati halb. II maailmasõja järgsest ajast on oskamatu või asjatundmatu lähenemisega ning odavate stiliseeritud lahenduste ja imiteerivate materjalidega ära rikutud palju remondikõlbulikke verandasid.

Olles tegelenud pikemalt Kuressaare vanalinna muinsuskaitsealale ja selle kaitsevööndisse jäävate hoonetega, kaasa arvatud nende juurde kuuluvate verandadega, on tuntav majaomanike teadmatust ja oskamatus väärtustada verandadele iseloomulikke detaile. Eelkõige puudutab see akende ja uste raamijaotust ning klaase, mis omavad verandade juures kõige suuremat kujunduslikku rolli.

Käesolevas uurimistöös on keskendunud verandadele, mis ehitati 19. sajandi keskpaigast kuni II maailmasõjani. Periodiseeringu algusaeg tuleneb suvituspiirkondade arengust, uut tüüpi taluelamute ehitamisest ja mõisate uuendamisest alates 19. sajandi keskpaigast. Käsitletavas perioodis on verandasid ehitatud erinevatele hoonetele nii linna- kui ka maapiirkondades tulenevalt olulistest sündmustest kultuuriloos ning ka arhitektuuristiilide vaheldumisest. Töö piiritlemine II maailmasõja algusega tuleneb funktsionalismiga kaasnenud muudatustest hoonete ehitustraditsioonis, millega hoonete ruumid muutusid eesmärgipärasemaks ning verandade lisamine seega vähemoluliseks.

Käesoleva magistritöö peamised ülesanded ja eesmärgid:

1. Kirjutada lahti verandade ehitustraditsioon Eesti arhitektuuripildil ning käsitleda stiilisuundade mõjutusi verandade kujundusele.
2. Kirjeldada põhjuseid, mis on mõjutanud veranda rolli ja funktsiooni.
3. Kirjeldada verandade ülesehitust, tuua välja iseloomulikud kujundusvõtted, mille tulemusel töötada välja verandasid käsitlev tüpoloogia.
4. Käsitleda tüüpilisemaid restaureerimis- ja remondiprobleeme ning anda soovitusi veranda restaureerimiseks.

Verandasid on Eestis arhitektuurialastes teostes käsitletud marginaalselt. Peamiselt on mainitud nende olemasolu mõne hoone küljes süvenemata põhjalikumalt detailidesse, ülesehitusse, tüpoloogiasse ja restaureerimisse. Ka mitmetes nn laiatarbe raamatutes ja brožüürides on verandasid käsitletud põgusalt. Eeskujuna eestlastele, on Soomes 1991. aastal välja antud Teppo Korhoneni kirjutatud doktoritöö „Kuisti. Kansatieteellinen tutkimus“², mis käsitleb põhjalikult Soome verandasid. Veel on Soomes ilmunud väiksemaid laiatarberaamatuid³ verandade kultuuriloolisest rollist ja restaureerimisest ning Museovirasto poolt välja antud restaureerimisjuhiseid⁴. Siiski leidub ka Eesti arhitektuurist kirjutajate hulgas neid, kes oma teostes on verandadele lähemalt tähelepanu pööranud.

Tuleb tõdeda, et mõisate teemalistes väljaannetes on verandade olemasolu mainitud möödaminnes, nende kirjeldusse pigem laskumata. Siiski viitab Ants Hein⁵, et kuigi verandad on mõisatel valdavalt alles 19. sajandil juurde ehitatud lisand, ei tohiks nende olulisust unustada. Samas on Valdo Prausti mõisaid käsitlevad ülevaatedki verandade kirjeldamise osas väheinformatiivsed.

Taluarhitektuuriga tegelenud Heiki Pärdi kirjeldab põgusalt kolmeköitelises teoses „Taluäärberid“⁶ toodud fotode juures verandat, kui see hoonele on ehitatud. Siiski tuleb tõdeda, et Pärdi kasutab veranda kohta erinevaid termineid, eristades lahtist ja kinnist verandat. Samas, kasutades hooneid kirjeldades läbisegi termineid nagu rõdu, tuulekoda,

² T. Korhonen, Kuisti. Kansatieteellinen tutkimus. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys, 1991.

³ Portaalta posrstaauan. Turku: Rakennusperinnen Ystävät ry, 2014.

H. Martenson, T. Korhonen, Kuistit ja verannat. Rakennusalan Kustantajat RAK. Jyväskylä: Gummerrus Kirjapaino Oy, 1995.

R. Collander, Siikaislaiset lasikuistit: Pohjois-Satakunnan kaunottaret. Siikaisten kotiseutu- ja museoyhdistys, 1999.

⁴ Korjauskortisto. 10. Kuistin korjaus. Helsinki: Museovirasto, 1994.

⁵ A. Hein, Eesti mõisaarhitektuur. Historitsismist juugendini. Tallinn: Hattrope, 2003.

⁶ H. Pärdi, Eesti taluäärberid 1. Toim S. Põldsaar jt. Tallinn: Tänapäev, 2009.

H. Pärdi, Eesti taluäärberid 2. Toim T. Eier, T. Randviir. Tallinn: Tänapäev, 2007.

H. Pärdi, Eesti taluäärberid 3. Toim M. Karlson, T. Randviir. Tallinn: Tänapäev, 2010.

eeskoda, palkon, lahtine rõdu, lahtise balustraadiga veranda jne, mis muudab lahtise veranda ja katustatud rõdu omavahelise eristamise küllaltki keeruliseks. Samas ei jäta Heiki Pärdi oma teistes taluarhitektuuri käsitlevates teostes⁷ ja artiklites⁸ verandat tähelepanuta, kirjeldades peamiselt selle rolli ja paiknemise põhjuseid. Seetõttu on tema kirjutised äärmiselt olulised käesoleva töö kirjutamisel. Sarnaselt Pärdile toob Juta Saron veelgi põhjalikumalt välja verandade tähtsuse inimese jaoks 20. sajandi I poolel⁹. Samas jätab ta veranda lähemalt kirjeldamata. Täiendavalt tutvuti 20. sajandi alguses ajakirjanduses ilmunud artiklitega¹⁰, millest selgusid verandade soovituslikud kujundusvõtted.

Ka suvitusarhitektuuris esinevate hoonete kirjeldamisel ei ole ajaloolased ülemäära palju verandadele tähelepanu pööranud. Vajaliku taustinformatsiooni linnades asuvate suvituspiirkondade arengu ja neis ehitatud hoonete kohta koguti ülevaatlikest teostest¹¹, kus pigem mainitakse lakooniliselt suvitushoonete juurde kuuluvate verandade olemasolu, korruselisust, paiknemist, dekoori ja tihedaruuduliste akende esinemist neid lähemalt kirjeldamata. Rohkem saab verandade olemusest teada üldisemat puitarhitektuuri käsitlevate teoste põhjal, milles käsitletakse arhitektuurstiilide mõjusid, kust leiab ka viiteid verandade kujunduses kasutusel olnud võtetele. Seega kujunes peamiseks allikaks verandade välimuses esinevate kujundusvõtete kirjeldamisel Karin Hallas-Murula ja Epi Tohvri artiklid koguteoses „Eesti puitarhitektuur“¹².

Lisaks eelnevale viidi läbi ulatuslik välisvaatlus, mille käigus fotograferiti peamiste suvituspiirkondade verandad. Vaatluse tulemusel kujundati välja verandade tüpoloogia ja kirjeldati nende ülesehitust ja detailikäsitlest. Vaadeldavates suvituslinnades või –asulates piiritleti uuritavat ala piirkondadega, kus ajalooliselt suvitati. Suvitamiseiga seotud hoonetega

⁷ H. Pärdi, Eesti talumaja lugu. Ehituskunst ja elu 1840-1940. Toim M. Karlson. Tallinn: Tänapäev, 2012.

⁸ H. Pärdi, Eesti talumaja. 19. sajandi keskpaigast Teise maailmasõjani. Püsimine ja muutumine. – Vana maamaja käsiraamat. Koost Joosep Metslang, toim Heiki Pärdi, Elo Lutsepp, Tallinn: Tammerraamat, 2012, lk 15–41.

H. Pärdi, Eesti talumaja moderniseerumine 1850.–1920. aastail. Elamiskultuur ja hügieen. – Suitsutare, nr 4. Toim Maret Tamjärv. Tallinn: Eesti Vabaõhumuuseum, 2007, lk 39–100.

⁹ J. Saron, Unistus moodsast maakodust 1918–1940. Kodukultuuri edendamisest Eesti Vabariigis. – Suitsutare, nr 5. Valitud artiklid. Toim H. Pärdi, M. Tamjärv, Tallinn, Eesti Vabaõhumuuseum, 2010, lk 9–53.

¹⁰ M. Reino, Kuidas sisustan oma veranda. – Taluperenaine 1932, nr 6.

V. Blaubrüd-Sinisild, Kodu naeratab, kui tahate. Mööbel ja mõnu. 1. Rõdu, esik. – Taluperenaine, 1927, nr 5. Veranda mööblit ja patju. – Taluperenaine 1928, nr 8.

¹¹ L. Lõhmus, Jalutaja teejuht: Nõmme. Toim K. Paulus. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2007.

L. Välja, Jalutaja teejuht: Pärnu. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2008.

R. Nerman, K. Jagodin, Jalutaja teejuht: Kadriorg. Toim K. Jagodin. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2011.

K. Paulus, Jalutaja teejuht: Haapsalu. Toim K. Paulus. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2013.

L. Välja, Jalutaja teejuht: Kuressaare. Konsult L. Hansar, T. Sepp. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2014.

¹² Eesti puitarhitektuur. Toim K. Hallas. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuseum, 1999.

tutvuti Pärnus, Kuressaares, Haapsalus, Tallinnas Nõmmel ja Kadriorus, Loksal, Käsmus, Võsul ja Narva-Jõesuus. Kuna rohkelt leidub verandasid ka Tartu puidust korterelamutel ja villadel, tutvuti ka sealsete hoonetega. Ühtekokku läbiti inventeerimise vältel 100 km jalgsi, ning tehti verandadega hoonetest umbes 3400 fotot.

Lisaks inventeerimisele sai tutvutud ajalooliste fotodega Rahvusarhiivi fotode andmebaasis, Saaremaa Muuseumi fotokogus, fotoportaalis Ajapaik ja Vanad pildid, Eesti muuseumide andmebaasis MUIS (fotod erinevate muuseumide fotokogudest – SA Haapsalu ja Läänemaa Muuseum, Eesti Ajalooarhiiv, Viljandi Muuseum jt) ja Kuressaare Linnavalitsuse arhiivist (ajalooliste fotode fotokogu ning kogu fotopank aastatest 1996–2016 (s.h fotokogu projekti InterSAVE raames aastatel 1996–1999 tehtud fotodest, peamine fotode autor Kuressaare Linnavalitsuse ehitusosakonna spetsialist Rita Tamm).

Verandade konstruktiivse ülesehituse kirjeldamiseks tutvuti hoonete dokumentidega Eesti Ajalooarhiivis (Pärnu linna hoonete originaalprojektid), Muinsuskaitseameti arhiivis (mõisate ja suvituspiirkondade hoonete joonised ja restaureerimisprojektid või aruanded, mis käsitlesid verandasid, kokku 55) ning Kuressaare Linnavalitsuse arhiivis (kogu arhiivi aadressijärgsed kaustad hoonetest, mis paiknevad vanalinna muinsuskaitsealal ja selle kaitsevööndis).

Põhjalikum eeltöö verandade kirjeldamisel on autor teinud 2016. aastal Eesti Kunstiakadeemia Arhitektuuri konserveerimise ja restaureerimise täiendkoolituskursuse lõputöös „Kuressaare verandad – tüpologia, kahjustused ja restaureerimine“¹³, mis on siiani ainus konkreetset piirkonda käsitlev uuring verandade kohta Eestis. Töös käsitleti põgusalt verandade ehitamise ajalugu, arhitektuurset ülesehitust (materjalikasutus, põhikonstruktsioonid, väliskujundus), tüüpe ja peamisi kahjustusi. Töö lõpus esitati muinsuskaitse eritingimuste vormis põhilised suunised verandade säilitamiseks ja restaureerimiseks. Kirjeldatud uurimistöö sai põhijoontes aluseks käesoleva magistritöö kirjutamisel, mis käsitleb teemat Eesti arhitektuuris laiemalt.

Kuna verandade peamiseks kujundajaks on ennekõike klaasitud aknad ja ukсед, siis antakse töö lisas täiendavad skitseerivad joonised veranda akende klaasijaotuse kohta. Samuti antakse joonised veranda põhiplaani ülesehituse kohta. Ülevaate andmiseks kasutatakse suvituspiirkondades läbi viidud inventeerimisi, Heiki Pärdi koostatud taluhäärberite kohta

¹³ K. Saks, Kuressaare verandad – tüpologia, kahjustused ja restaureerimine. Täiendkoolituse lõputöö. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2016. Kättesaadav Eesti Kunstiakadeemia raamatukogus.

koostatud kolmeköitelise teose illustratiivset materjali ning Valdo Prausti¹⁴, Ants Heina¹⁵ ja Alo Särgi¹⁶ koostatud mõisaid käsitlevates ülevaateraamatutes toodud ajaloolisi fotosid.

¹⁴ V. Praust, Harjumaa mõisad. Toim H. Tiisväli. Tallinn: Tänapäev, 2005.

V. Praust, Virumaa mõisad. Tallinn: Tänapäev, 2005.

V. Praust, Saaremaa mõisad. Tallinn: Tänapäev, 2006.

V. Praust, Läänemaa mõisad. Tallinn: Tänapäev, 2007.

V. Praust, Tartumaa mõisad. Toim M. Mägi. Tallinn: Tänapäev, 2008.

V. Praust, Pärnumaa mõisad. Toim M. Karlson. Tallinn: Tänapäev, 2009.

V. Praust, Viljandimaa mõisad. Toim M. Mägi. Tallinn: Tänapäev, 2010.

¹⁵ A. Hein. Eesti mõisad. 250 fotot aastaist 1860–1939. Toim E. Helme. Tallinn: Tänapäev, 2002.

¹⁶ A. Särg, Võrumaa mõisad ja mõisnikud. Toim A. Adamson. Tallinn: Argo, 2011.

A. Särg, Jõgevamaa mõisad ja mõisnikud. Toim T. Minnik. Tallinn: Argo, 2012.

A. Särg, Põlvamaa mõisad ja mõisnikud. Toim T. Minnik. Tallinn: Argo, 2013.

1. AJALOOLINE ÜLEVAADE VERANDADE KUJUNEMISEST

1.1 VERANDA DEFINITSIOON

Väikest arhitektuurileksikoni sirvides võib näha, et juba varases ja klassikalises Indias (u 300 eKr – u1750) esines varase budistliku hoonetüübi *vihara* ehk kloostri ees veranda¹⁷ ehk eeskoda, mis oli üleminekuala välismaailma ja kaljusse raiutud pühakoja poolhämäruse vahel. Ka Jaapani traditsioonilises arhitektuuris (enne 6. saj eKr – 19. saj) kasutati analoogset ideed. Traditsioonilises Jaapani elamus oli sisenemise kohaks veranda¹⁸ või esik, mis tõi järkjärgulise sisenemise rituaali igapäevaellu.

Vana-Rooma luksuslikele maamajadele lisatud avaratelt rõdudelt võis kuumadel suvepäevadel nautida vaadet aedadele, majapidamisele ja ümbritsevatele loodusele.¹⁹ Lääne-Euroopas 19. sajandil levinud villaarhitektuuri ideed võtsid neilt elamutelt eeskujuga, seades kohustuslikuks sammaskäigud ja õhtupäikese poole avanuvad rõdud ja verandad.²⁰

Ka romantiliste²¹ ideede²² käsitluses on 18. sajandi lõpul kuni 19. sajandi alguses nii hoonete kui looduskeskkonna kujundamisel mainitud verandat kui lahtist galeriid või palkonit, mille katust kannavad kerged metallpostid, mõnikord ka spiraalsed puitpostid, tähendades taas loodusläheduse juurde naasmist. Veranda seostus romantilise stiiliga ja arvatakse pärinevat India eeskujudest. Veelgi parema ettekujutuse verandast annab definitsioon lahtise eeskoja kohta, mis vastab suuresti tänasele arusaamale varastest verandadest ja nende eesmärgist Eestis. Selle järgi mõistetakse romantiliste maamajade lahtisi eeskodasid varikatusega ukseesistena, mis on sageli puidust ja dekoratiivsed. Eeskoda pidi muutma fassaadi huvitavaks ja mitmekesiseks, rõhutades selle korrapärasust.

Nagu eelnevast võib järeldada, mõisteti veel 19. sajandil verandana lahtist postidel ja rinnatisega piiratud katustatud ruumi. Hiljem hakati neid akendega kinni ehitama või juba algselt aknaklaasidega kavandama.

¹⁷ Väike arhitektuurileksikon. Toim Emily Cole. Tallinn: Tänapäev, 2009, lk 40–44.

¹⁸ Samas, lk 70, 73.

¹⁹ Vana-Rooma maamajad. <https://sites.google.com/site/vanarooma/kunst-ja-arhitektuur/elamud>, (vaadatud 28. IV 2017)

²⁰ E. Tohvri, Eesti puitasumite kujunemisest ja elamutüüpidest. – Eesti puitarhitektuur, Toim K. Hallas. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 1999, lk 102.

²¹ Tõlkija kasutatud „maaliline stiil“ ei ole eesti kunstiterminoloogias eriti levinud. Seetõttu on töös kasutatud siin ja edaspidi terminit „romantiline stiil“.

²² Väike arhitektuurileksikon, lk 304, 307, 341.

Teiste hulgas annab ka Kunstileksikon veranda²³ (ingl. < hindi k. *varanda*) definitsiooni: klaasseina või paljude akendega kergkonstruktsiooniga majaosa, avatud galerii või katusega palkon suviseks kasutuseks.

Mitmetes arhitektuuritekstides kasutatakse veranda kohta hoopis sõna palkon²⁴ (it. *balcone* < germ.), mis tegelikult tähendab hoone kehandist väljaulatuvat rinnatisega piiratud lahtist rõdu. Ka Gabriel Baranovski 1904. aastal koostatud 19. sajandi II poole arhitektuuri käsitleva entsüklopeedia IV²⁵ osas tuuakse näiteid Vene impeeriumis püstitatud ajastule iseloomulikest uhkete villade, suvilate ja maamajade fassaadidest ning põhiplaanidest, kus sageli on kasutatud verandalaadseid mahte, mis pigem moodustusid lahtistest verandadest või katusega rõdudest. Põhiplaanidel kasutatakse nende ruumide märkimiseks sõna „balkon“, mis on mugandusena kasutusel ka Eestis varasematele lahtistele verandadele nimetuse andmisel.

Nii Eesti Õigekeelsussõnaraamat²⁶ kui ka Eesti Entsüklopeedia²⁷ annavad verandale väga sarnase seletuse: veranda on lahtine või klaasitud katusealune ruum elamu küljes.

Vaadeldes erinevaid verandade definitsioone, käsitlevad kõik seda kui arhitektuurset elementi väljaspool hoonet. Sellegipoolest on erandeid, mida definitsioonid ei käsitle. Hoonemahus tihedalt üksteise kõrval olevate akende taga võib samuti paikneda veranda. Sellisel juhul ei ole veranda valdavalt eeskoja, vaid pigem seal „olemiseks“ mõeldud ruum, mis omab veranda funktsioone ja on kasutusel kütmata mitteiluruumina.

Käesolevas magistritöös käsitletakse verandana hooneosa, mis võimaldab selles aega veeta, puhata, vaateid nautida, süüa, kohvi või teed juua, lugeda jne. Samuti on veranda mõeldud hoonet kaunistama ja omaniku jõukust väljendama. Oluline on suuruse ja funktsiooni alusel eristada verandat tuule-, trepi- ja eeskojast või peasissekäigu ette ehitatud katustatud postidel varjualusest. Taolised kojad on mõeldud sellest läbikäimiseks ja varjumiseks ukse avamise ajal, kuid mitte seal aja veetmiseks veranda tähenduses. Samas võib selline maht olla sarnaselt verandale klaasitud akendega (sageli vaid esiküljelt), olles nii väikse mahuga, et selles ei ole ruumi eelnimetatud tegevusteks. Sellised eeskojad on pigem mõeldud kaitseks trepile ja välisuksele, kuid võivad endas hõlmata kitsaid pinke istumiseks.

²³ Kunstileksikon. Toim S. Laidre, S. Ootsing, I. Rajasaar. Tallinn: Eesti Klassikakirjastus, 2001, lk 466.

²⁴ Samas, lk 317.

²⁵ Барановский, Гавриил Васильевич. Архитектурная энциклопедия второй половины XIX века Т. 4, Жилища и службы. С.-Петербург : Журнал Строитель, 1904.

²⁶ Veranda – lahtine või klaasitud ruum elamu küljes. – <http://www.eki.ee/dict/qs/index.cgi?Q=veranda&F=M> (vaadatud 18. IV 2016)

²⁷ Hoonega liituv lahtine või akendega katusealune ruum. – Eesti Entsüklopeedia. 10, Türi-Y Toim Ü. Kaevats. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998, lk 338.

Kinnise klaasitud veranda defineerimiseks ja ära tundmiseks üldjuhul eksimisruumi ei jää. Samas valitseb lahtise veranda ja rõdu vahel küllaltki segane piir. Rõduna võib mõista ennekõike hoonest väljaulatuvat rinnatisega piiratud avatud platvormi, mis võib, aga ei pruugi, olla maapinnaga ühenduses ning ei ole alati katusega kaetud. Rõdupiire moodustub sageli postivahedes õhulisest balustraadist. Seevastu on veranda pigem tumm tihedalt teineteise kõrval paiknevatest (ka saelõikelistest) laudadest või tahvlitest rinnatisega piiratud konkreetne katusega kaetud ruum.

1.2 KULTUURILINE TAUST – VERANDADE ILMUMISE PÕHJUSED EESTI ARHITEKTUURIS

Verandade ehitamisel on rolli mänginud arhitektuuriilide vaheldumine ning kultuuriline areng. Nende muutudes tuli ajaga kaasas käimiseks teha hoonete juures uuendusi, mis väljendus erinevate osade rõhutamises. Muutus dekoor, lisati verandasid, torne, muudeti katusemaastikku.

Olulist rolli mängis suvituskultuuri areng, millega kandusid linnalikud 19. sajandi historitsismi ideed üle nii mõisa- kui taluarhitektuuri. Samal ajal levis hoonete külge trepikodade ja verandade ehitamine, mille puhul sai oluliseks nende paiknemine, kuju, korruselisus, klaasijaotus ja dekoor.

Samavõrra on oluline aspekt rahva kihistumisel, mis on olnud oluliseks mõõdupuuks ja väljendusvormiks elamute ehitamisel. Ometi oli jõukuse ja seisuse näitajaks see, millise hoone suutis omanik endale ehitada.

1.2.1 VERANDAD MÕISAARHITEKTUURIS

Mõisaarhitektuuris võib esimesi verandalaadseid ilminguid täheldada baroksetelele hoonetele klassitsistlike elementide – sammastportikuste ja frontoonide – lisamisega. Ehkki verandalikku kasutatud sellisel hoone keskteljele ehitatud peasissepääsul ei olnud, sümboliseeris see siiski pidulikkust ja esinduslikkust ning rõhutas omaniku suursugusust. Oma funktsioonilt kasutati seda esialgu pigem trepikoja ja peasissepääsuna hoone esiküljelt.

1. Kaks poollahtist verandat Aa mõisa lõunapoolsel küljel.

Klassitsistlikule arhitektuurile järgnenud historitsism tegeles lisaks uute hoonete ehitamisele ka vanade klassitsistlike hoonete uuendamisega. Seega liideti²⁸ 19. sajandi lõpu poole varasemast ajast pärinevatele mõisahoonetele sageli juurde verandasid ja palkoneid. Sel perioodil ehitatud uutele mõisahoonetele oli veranda pea lahutamatu lisand (vt ill 1).

2. W. S. Stavenhageni gravüür Keila-Joa loss (1866-1867) ümbrusest.

Keila-Joa lossi (vt ill 2) kirjeldus Ants Heina teoses „Eesti mõisaarhitektuur. Historitsismist juugendini“ peegeldab hästi historitsismi ajastul ehitatud mõisate ideoloogiat ja tõstab samal ajal esile veranda tähtsust. Mõisahoone pidi olema „tähtsaim tähis maastikus ning koht parimaks vaateks. Maaliline loodus tingis justkui iseenesest romantilisemat

²⁸ A. Hein, Eesti mõisaarhitektuur. Historitsismist juugendini, lk 106.

arhitektuurikäsitlust ja seepärast pidi uus loss kerkima kui keskaegne rüütlipesa. Tollased moodsad käsiraamatud just nii soovitasidki: hoone stiil valida vastavalt maastikule“²⁹.

Seetõttu avanesid nii varem ehitatud kui ka uute mõisahoonete verandad reeglina kõige paremasse ja mitmekesisemasse vaatesuunda, olles avatud maastikule, aeda, parki, veekogule jne. Samas pidi mõisahoones olema kõik omavahel tihedas seoses³⁰ – loodus pidi jätkuma rohelinele uppuvaid verandadel ning toad omakorda ulatuma möbleeritud terrassidele. Sama põhimõte peegeldub paljude mõisa peahoonete arhitektuuris ja ajaloolistel kaartidel. Seetõttu ei olnud ka juhuslik valik veranda paiknemine alati mõisa selles küljes, kuhu paistab päike või avanevad kaunid ja mõisniku jaoks olulisimad vaated. Näiteks Ida-Virumaal Aa mõisas on lisaks kahele lõunapoolsele (vt ill 1) ehitatud kolmas veranda põhjapoolsele küljele, kust avanevad vaated valdustele. Sama loogikat järgib Undla mõisa (vt ill 3) itta suunatud esifassaadile ehitatud veranda, millelt samuti avanevad vaated jõe ning saab nautida hommikupäikest. Vana-Kirepi mõisas Tartumaal (vt ill 4) paikneb veranda mõisa lõunapoolsel küljel, kust avanevad vaated ajaloolisele mõisapargile.

3. Undla mõis Lääne-Virumaal.

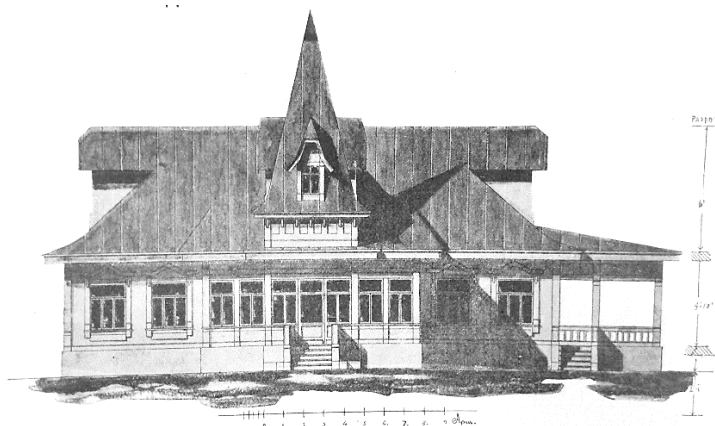
4. Vana-Kirepi mõis Tartumaal.

²⁹ Samas, lk 29.

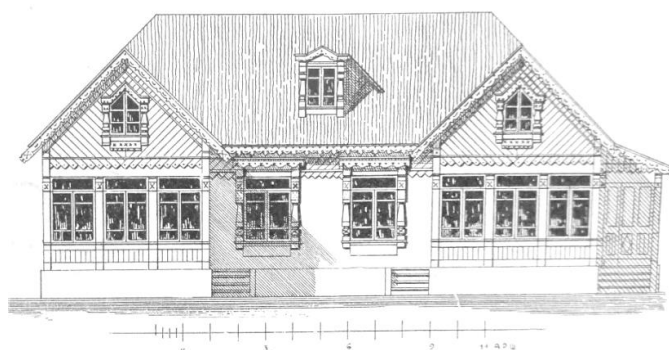
³⁰ Samas, lk 31.

1.2.2 VERANDAD ELU- JA SUVITUSHOONETEL

Sarnaselt mõisatele lisati baroksetele elamutele 19. sajandil klassitsistliku elemendina fassaadi sümmeetria ja keskosa rõhutamiseks sammaspordikus³¹, millest arenes hiljem välja verandalik lisand. Klassitsismiga kaasnes ülevenemaaliste tüüpfassaadide kasutamise kohustus (1809–1858)³², kuid verandasid nende jooniste juures pigem ei kajastunud. Pigem leidus neid hilisemates albumites, mille väljaandmist jätkati ka siis kui tüüpfassaadide kohustus ammu kaotatud oli. Mittekohustuslikud näidisalbumid³³ soovitasid muuhulgas nii kinniste kui ka lahtiste klaasimata verandade ehitamist suvitamisega seotud hoonetele (vt ill 5 ja 6).

5. Moskvast 1914. aastal välja antud projektialbumis oli verandasid mitmesuguseid. Näitena projekt nr 24.

6. Moskvast 1914. aastal välja antud projektialbumis oli verandasid mitmesuguseid. Näitena projekt nr 26.

³¹ K. Hallas, Puitarhitektuur stiiliajaloo kandjana. – Eesti puitarhitektuur, lk 18.

³² L. Välja, Kokkuvõtvalt läbi kolme sajandi. – Puit Eesti arhitektuuris, Tallinn: Metsa- ja Puidutööstuse Liit, 2016, lk 65–93, lk 67–68.

³³ Sudeikin = Г. Судейкин - "Альбом проектов" дач, особняков, доходных домов, служб и т.п. Москва: Издание автора, 1914.

19. sajandi keskpaigast alates levinud ja kuurordiarhitektuuris laialdaselt kasutusel olnud historitsism kasutas eeskujuna varasemaid stiile (enamlevinud olid gooti stiil, renessanss, klassitsism jne) ja sobitas neid sageli omavahel.

Historitsismi üheks suunaks kujunes šveitsi stiil, mis avaldus tugevalt esileulatuvate katustega ja rikkalikku saelõikelise puitdekooriga ³⁴ ning levis moestiilina Euroopa arhitektuuriväljaannete kaudu mittekohustuslike näidisalbumitena. ³⁵ Selline puithoonete kaunistustega „ülepuistamist“ rakendati massiliselt Euroopas 19. sajandi keskpaigas tärganud kuurortide, supelasutuste ja suvilate arhitektuuris, ³⁶ mille lahutamatu osa oli lahtiste sõrestikkonstruktsioonide verandalaadsete mahtude kasutamine. Sarnast puitkonstruktsioonide esile tõstmist ja väärtustamist kasutas ka 1860.–1890. aastatel Ameerikas levinud *stick style*³⁷, mis meenutas puitpitsilisi lahtisi verandasid ja rõdusid ning mida kasutati samuti suvitushoonetel.

Lisaks varasemalt suvitushoonete juures esile tõstetud historitsistlikule puidust sõrestikkonstruktsioonile kasutati samu võtteid verandade ehitamisel veel 20. sajandi alguskümnenditel juugendi ja traditsionalismi mõjudega kuurordiarhitektuuris.

Eestisse jõudiski 19. sajandi keskpaigas Euroopas populaarne kuurordikultuur, mis meelitas suvitajaid randade, suplus- ja ravivõimalustega. Kohalikus kontekstis oli olulise tähtsusega Haapsalus 1825. aastal esimese mudaravila ³⁸, Pärnus 1838. aastal supelasutuse ³⁹ ja Kuressaares 1840. aastal mudaravila ⁴⁰ avamine, mis panid aluse nende kuurortlinnadeks arenemisele.

Sellega koos tekkis vajadus panustada linnade heakorrastamisse (rajati parke ja puiesteid) ja suvitajatele täiendavate puhkamisvõimaluste loomisesse. Sellega kaasnes ka uute hoonetüüpide – supelasutused, kursaalid, rannakohvikud, pansionaadid jt – ehitamine. ⁴¹ Üksteisele võrdlemisi lähedal paiknedes moodustus neist kuurordi keskpaik, mille ümber koondusid suvitajate majutamiseks mõeldud rõdude ja verandadega elamud, villad ja pansionaadid, mille ehitamine hoogustus 19. sajandi lõpükümnenditel.

³⁴ Eri tüüpi saagide kasutuselevõtuga levis ulatuslikult saelõikeornament. Dekoreeriti viiluvälju ja rippkarniise, sarikaotsi, palkonipiirdeid, lamedaid balustraade, verandaposte, akende ja uste piirlaudade kaunistusi jne.

³⁵ K. Hallas, Puitarhitektuur stiiliajaloo kandjana. – Eesti puitarhitektuur, lk 22.

³⁶ Samas, lk 23.

³⁷ Stick style. <https://www.wentworthstudio.com/historic-styles/stick/> (vaadatud 28. IV 2017)

³⁸ Kuurortlinna teejuht: pühendatud Haapsalu kuurordi 190. sünnipäevale. [Raekoja Muuseumi näituse põhjal] Haapsalu: Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid, 2016, lk 4.

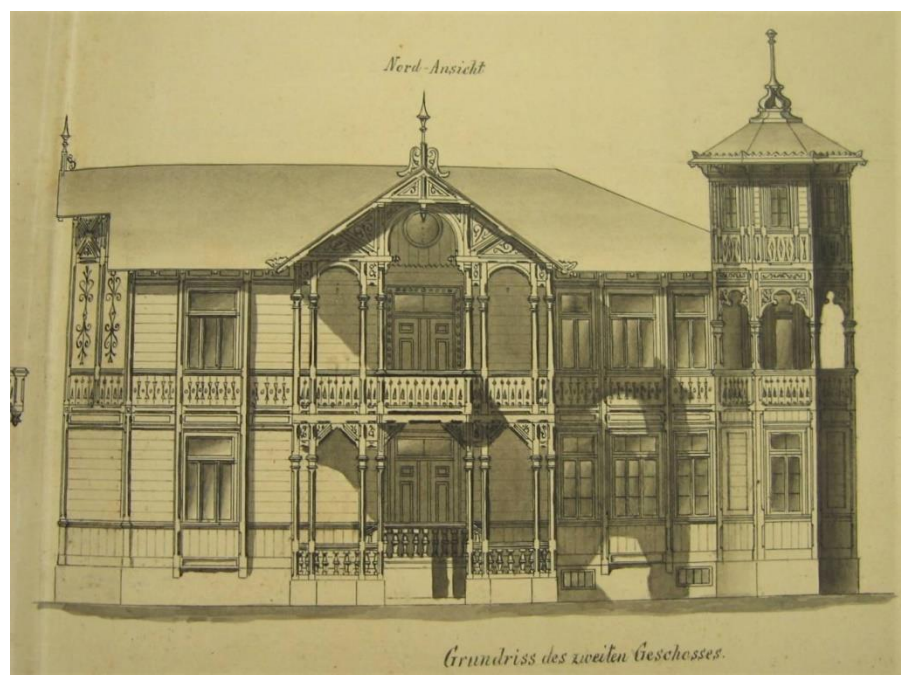
³⁹ L. Välja, Jalutaja teejuht: Pärnu, lk 62.

⁴⁰ M. Soorsk, Suvituselust vanas Kuressaares. – Saaremaa Muuseumi kaheaastaraamat 1997–1998. Kuressaare: Tormikiri OÜ, 1999, lk 121–134, lk 121.

⁴¹ L. Hansar, Kuurort ja suvituslinn. – 100 sammu läbi 20. sajandi Eesti arhitektuuri: näitus: Eesti Arhitektuurimuuseum 26.06–22.09.2013. Toim L. Välja. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2013, lk 74–75.

Eestis kujunesid välja suuremad kuurortlinnad nagu Pärnu, Kuressaare, Haapsalu ja Narva-Jõesuu, Tallinnas linnaosad Nõmme ning Kadriorg. Lisaks neile rajati väiksemad suvituskülad Põhja-Eestis Võsul, Käsmus ja Loksal. Narva-Jõesuu ümbruses ja rannikul Võsu suunas oli veel teisi väiksemaid suvitusasulaid⁴² nagu Auga, Mereküla, Utria, Perjatse, Kannuka, Sillamäe, Toila ja Tõrvala. Lisaks neile kujunes suvituslinnaks raudteejaama ümbrusesse rajatud Elva. Igas suvituspiirkonnas ahvatles suurkodanlust elu aiaga ümbritsetud villas, mis ajendas kolima kesklinnast rannarajooni. Tõsiseks probleemiks kujunes seejuures kuurordikülastajate majutamine⁴³ tänu millele tuli linnades ja suvitusasulates hakata reguleerima tubade väljaüürimist. Eriti populaarseks muutus neis piirkondades suvitushoonetele veranda lisamine, mis kandis sõnumit puhkamisega kaasnevast jõudeelust. Verandade ehituses ilmneb erinevaid suvituspiirkondi võrreldes nii sarnasusi kui erinevusi.

Pärnu suvituse üheks tuiksooneks kujunenud Supeluse tänaval paikneb suur hulk kuurordiaegseid ehitisi. Nende hulgas on säilinud Supeluse tn 23/1 (1896) (vt ill 7 ja 8) puitpitsiline pansionihoone (nurgatorn ja postidel veranda teise korruse mahus kinni ehitatud), mis kuulub Pärnu esimeste suvepansionite hulka.

7. Supeluse tn 23 originaalprojektis toodud fassaadilahendus.

Võrreldes teiste suvituspiirkondadega on Pärnus puithoonete otsaviile ehtinud saelõikeliste ornamentidega rippviilud nagu Aia tn 11 (19. sajandi viimane veerand) (vt ill 9) või A. H.

⁴² O. Viilup, Eesti suvitus ja vaatamisväärsed kohad. Valga: Kultuur-J. Meister, 1937, lk 5.

⁴³ Leele Välja, Jalutaja teejuht: Pärnu, lk 62.

Tammsaare 7a. Verandadega hooned on Pärnus säilinud peamiselt Supeluse, Ringi, Aia, Aisa ja Karusselli tänavate piirkonnas. Samas moodustuvad verandadega hoonete grupid Suvituse ja Mere (vt ill 11) tänava ristmiku ümbruses ning järjestikku A. H. Tammsaare tänava lõunapoolsel (vt ill 10) küljel (hooned nr 11–21 vahel, enamiku projekteerinud ilmselt Erich von Wolffeld⁴⁴).

8. Supeluse 23/1 pansionihoone Pärnus.

9. Rippviilude ja verandaga hoone Aia 11 Pärnus.

10. A. H. Tammsaare 13 Pärnus.

11. Suvituse 2 Pärnus.

Eriti peegeldus aga Peterburi ja Moskva aadelkonna ja mõjukate kodanike maitse uue suvituskohana suure populaarsuse võitnud ja 19. sajandi lõpust kuni 20. sajandi alguseni ravikuurordina õitsenud Narva-Jõesuus, kuhu esimesed verandadega suvilad rajati 1874. aastal.⁴⁵ Enamik Narva-Jõesuus ehitatud puithoonetest olid põhimahus lihtsad ühekorruselised elamud, mille tänavapoolsesse külge lisati aktsendina rikkaliku puitpitsiga kaunistatud, sageli kahekorruselisena ehitatud veranda. Kahjuks hävis Narva-Jõesuus suur osa taolistest

⁴⁴ Samas, lk 102.

⁴⁵ L. Siibak, A. Paat, E. Tohvri. Puitpitsvilla. Narva-Jõesuu puitarhitektuur. Tartu: AS Prisma Print, 2003, lk 66.

uhkeimatest hoonetest juba II maailmasõjas. Siiski näeb veel suvituspiirkonna kõrgajast pärinevaid suvitushooneid peamiselt Nurme, Aia ja Vabaduse tänavatel (vt ill 12 ja 13).

12. Nurme 44 puitpitsiline veranda Narva-Jõesuus.

13. Kahe verandaga Aia 42 Narva-Jõesuus.

Haapsalu kuurortlinna üksikute puitvillade kõrval on rohkem levinud tagasihoidlikumad, enamjaolt ühekorruselised puitelamud, mida ilmestavad lihtsad verandad. Haapsalule on iseloomulik verandade paiknemine hoonete otsaseina küljes või hoonemahu sees, seda tänu hoonete paiknemisele tänavajoonel. Kujundusvõtetelt on iseloomulik lihtsate, hoone põhimahu akende jaotust järgiv akendefront nagu on säilinud Väike-Viigi 8 ja Suur-Lossi 1 verandadel (vt ill 14 ja 15). Taolisi traditsioonilisi kuuse aknajaotusega verandaaknaid kohtab tegelikult ka teistes suvituskohtades. Kuurordiaegseid verandadega suve- ja eramaju võib lisaks promenaadiäärsele puiesteele leida näiteks Lahe ja Õhtukalda tänavatelt, aga ka Väikese viigi ümbrusest.

14. Väike-Viigi 8 Haapsalus.

15. Suur-Lossi 1 Haapsalus.

Sarnaselt Haapsalule ehitati ka Kuressaares 19. sajandi vahetusel pigem väiksemaid historitsistlikke verandadega elamuid. Vaid Lossiparki ümbritsevad sõõrina suvituspansionid

ja villad. Iseloomulikud verandadega ühekorruselised hooned (vt ill 17) jäävadki valdavalt Veski, Pargi, Allee, Uus- ja Vana-Roomassaare⁴⁶ (vt ill 16 ja 18), hilisemad ka 20. sajandi alguses rajatud Uus ja Pärna tänavatele. Viimaste verandadelt peegeldub hästi omanikupoolne soov teiste hulgas silma paista. Mainimist väärib asjaolu, et Kuressaare on üks vähestest suvituspiirkondadest, kus kõige paremini joonistuvad välja kõik uurimistöös käsitletavad verandatüübid. Kuressaares nagu ka Haapsalus on saelõikelist puitdekoori säilinud tagasihoidlikult avaldudes pigem sarikaotstes ja otsaviilu laudvoodri alumises ääres. Siiski selgub vanu fotosid uurides, et puitpitsilisi rippviile, tahveldusi jt historitsistlikke lisandusi on ka Kuressaare verandadel küllaltki palju esinenud.

16. Veski 1 (taga veel kaks verandaga hoonet), Pargi 5 ja Pargi 4.

17. Uus-Roomassaare 13 Kuressaares.

18. Allee 5 Kuressaares, foto 1996–1999. Veranda lammutati 2014. aastal.

⁴⁶ 1892.–1894. aastatel arenes Kuressaare linn Roomassaare Sadama suunas. Piirkonda kavandati Uus- ja Vana-Roomassaare tänavad, kuhu ehitatud hoonetel pea kõigile oli lisandina ehitatud veranda. – E.-M. Basihhina, L. Hansar, Kuressaare Linnaatlas: linna kujunemise linnaehituse arengu ja arhitektuuriväärtuste ülevaade. Tallinn: Eesti Muinsuskaitseinspeksioon; Kuressaare: Kuressaare Linnavalitsus, 1999, lk 13.

Tallinnas kujunes välja kaks suuremat suvituspiirkonda – Kadriorg ja Nõmme.

Kadrioru suvituspiirkonna⁴⁷ keskmeks kujunenud Kadrioru lossi ümbrusesse J. Poska, L. Koidula, Roheline aas ja Mäekalda tänavatele jääb peamine osa klaasverandadega villadest, mis 19. sajandi lõpuks olid valmis ehitatud. Eraldi tuleb välja tuua 1870.–1880. aastatel L. Koidula tänava paarisnumbritega tänavapoolsele krundi sügavusse ehitatud eesaiaga villad, millest tänaseni on verandad säilinud L. Koidula 4, 8, 12a (vt ill 19) ja 16 hoonetel. Samast ajast pärinevad ka Mäekalda tänava suvilate grupist⁴⁸ kaks viimast säilinud saelõikeliste detailidega hoonet Mäekalda 9 (vt ill 20) ja 11.

19. Kahe klaasverandaga L. Koidula 12a Kadriorus.

20. Von Fryderycki villa Mäekalda 9 Kadriorus.

Nõmme raudteepeatuse avamisega⁴⁹ 1872. aastal hakkas kujunema Õie ja Pargi tänavate vahele Vabaduse puistest Pärnu maanteeni Nõmme suvitus- ja väljasõidukoht, mille, suures osas 20. sajandi alguses ehitatud puithoonestuse lahutamatu osa oli veranda. Kui traditsiooniliselt on ehitatud riskülükukujulise põhiplaaniga verandasid, siis Nõmme mansard- või viilkatusega hoonetele on iseloomulik polügonaalsete kuusnurksete verandade kasutamine. Tüüpilisim ja hästi säilinud värviliste klaasidega veranda paikneb näiteks Nurme 10 esifassaadil (vt ill 21). Taolised verandad on säilinud veel Rahu 13, Hiiu-Maleva 15 ja Nõmme-Kase 4. Samuti leidub Nõmmel palju selliseid hooneid, mille esikülge kaunistavad kaks identset verandat nagu hoonetel Metsa 40 (vt ill 22), Hiiu-Maleva 3 ja Põllu 19.

⁴⁷ R. Nerman, K. Jagodin, Jalutaja teejuht: Kadriorg, lk 135.

⁴⁸ Samas, lk 98.

⁴⁹ L. Lõhmus, Jalutaja teejuht: Nõmme, lk 11–13.

21. Nurme tn 10 Nõmmel.

22. Metsa 40 Nõmmel.

Lisaks Põhja-Eesti ühele populaarseimale suvituskohale Narva-Jõesuule olid olulised veel kaks suuremat suvitusasulat Lahemaal – Võsu ja Käsnu.

Mereäärsele Võsu männimetsa, mis 1870. aastatel suvituskruntideks jaotati,⁵⁰ kujunes populaarne suvituskoht, millele on iseloomulik võrreldes kõigi teiste piirkondadega ebaharilikult suure põhiplaaniga (umbes 1:3 hoone põhimahust) mahukad, reeglina viilkatusega verandad⁵¹. Tüüpilisima mereäärse elamu Laine 11 (vt ill 23) veranda otsaviilu kujunduses on kasutatud Võsule iseloomulikku kalasabalaudist. Suvituskohtadele iseloomulikult jääb krundi sügavusse ka sarnase välimusega hoone Mere 29 (vt ill 24). Võsu suvituskoha hiilgeaegadel enne I maailmasõda üüriti sealsest 200 hoonest välja 170. Nende hulgas oli suvitajatele kasutamiseks 150 verandat,⁵² millest suur osa on säilinud Metsa, Pargi ja Kooli tänavate ning mereranna vahelisel alal piki Mere tänavat Viru tänavani.

23. Laine 11 Võsul.

24. Mere 29 Võsul.

⁵⁰ E. Tarvel, Lahemaa ajalugu. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 1993, lk 193–194.

⁵¹ L. Välja, Lahemaa rahvuspargi kaitsekorralduskava alusuuringud ja rannakülade inventeerimine. Võsu. Tallinn, 2010, lk 7–8.

⁵² H. Joonuks, Võsu. Tallinn: Eesti Raamat, 1975, lk 28.

Ka Võsu lähistel asuvas 19. sajandi lõpul suvitajate hulgas populaarsust kogunud jõukas kaptenikülas Kääsmus kujunes verandast oluline hooneosa, mille kujunduses kasutati lisaks tihedaruuduliste akendele seintel kahe-suunalist ja otsaviilul kalasabamustris laudist. Taolised Kääsmule iseloomulikud verandad on säilinud näiteks mereranna lähedal kulgeva tee tänavapoolses küljes peaaegu identsetel hoonetel Neeme tee 20 ja 62 (vt ill 25 ja 26).

25. Neeme tee 20 Kääsmus.

26. Neeme tee 62 Kääsmus.

II maailmasõda mõjus paljudele suvituspiirkondadele laastavalt. Kuna suur osa varasemast elamuarhitektuurist ehitati puidust, sattus neist sõja käigus palju tuleroaks ja seega tekkis eluasemete järele enneolematult suur vajadus. Uue riigikorra tulekuga elamukriisist üle saamiseks töötati välja kompaktsed elamute tüüpprojektid, milles igal ruumil oli oma funktsioon. Väljaehitisi puhkamiseks mõeldud verandadega uut tüüpi hoonetele sisuliselt ei ehitatud. Uus, töötegemist esile tõstev riigikord puhkamist ka väga ei soosinud. Seega lõppes järsult koos II maailmasõjaga suvitamistraditsioon ja sellega kaasnunud hoonetüüpide ehitamine. Olemasolevad verandad muutusid kasutustraditsiooni hääbudes kolakambriteks või ehitati ümber ja soojustati muude funktsioonide tarbeks.

1.2.3 VERANDAD TALUARHITEKTUURIS

1.2.3.1 TALUHÄÄRBERID

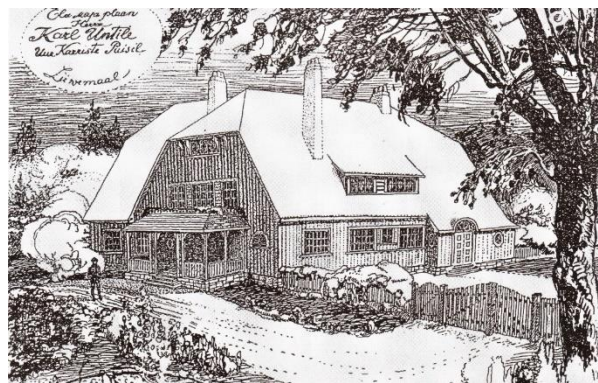
Pika traditsiooniga taluelamuna tuntud rehielamu ajakohastamine ja uut tüüpi elamute kasutuselevõtt tõi endaga kaasa mõisa- ja suvitusarhitektuurist tuntud ja üle võetud tuule- ja trepikojad ning verandad.

Vanade talumajade hoogsam ajakohastamine, uute ehitamine ja rehemajast loobumine algas 19. sajandi kolmandal veerandil majanduslike, sotsiaalsete eelduste tekkimise ja talude päriks ostmise võimalusega.⁵³ 19. sajandi teisel poolel koos kapitalismiga ilmusid Eesti külapilti uut tüüpi rehest lahku ehitatud esinduslikud euroopalikud talumajad, mida mõisahoonete eeskujul nimetati „häärberiteks“⁵⁴ ja mille eeskujud asusid väljaspool talurahva ehitustavasid.

1860.–1880. aastail Mulgimaal⁵⁵ ja mujal Lõuna-Eestis ehitatud esimeste moodsate taluhäärberite rajamisel järgiti mõisahoonete, valla- ja koolimajade, pastoraatide ja väiksemate linnaelamute eeskujusid.⁵⁶ Seetõttu olid uut tüüpi elamud suhteliselt pikad, madalad, suure poolkelpkatusega ühekorruselised palkmajad, mille levinud lisandiks oli postidele toetuv lahtine klassitsistlik trepikoda.

27. Lahtise verandaa Unni talu Rannus Tartumaal.

28. Puisi t, Uue-Kariste v, Halliste khk. Ajakirjas Talu 1913. aastal avaldatud joonis.

⁵³ H. Pärdi, Eesti talumaja moderniseerumine 1850.–1920. aastail. Elamiskultuur ja hügieen. – Suitsutare, nr 4, lk 49.

⁵⁴ Samas, lk 51.

⁵⁵ H. Pärdi väidab, et tõenäoliselt tulid taoliste Mulgimaa elamute eeskujud Põhja-Lätist, kus talumehed ehitasid lahkelauid juba mõnikümmend aastat varem sest ühegi teise rahvast uusaegsed taluelamud ei meile sarnasemad kui lätlaste omad. – H. Pärdi, Eesti taluhäärberid 3, lk 5.

⁵⁶ H. Pärdi, Eesti talumaja 19. sajandi keskpaigast Teise maailmasõjani. Püsimine ja muutumine. – Vana maamaja käsiraamat, lk 20.

Heiki Pärdi tõstab esile Tartumaal Rannu kihelkonnas asunud Unni talu häärberit (vt ill 27), mille kohta leidub kirjalikke andmeid juba 1870. aastast. Sellel majal on Eesti vanim kindlalt teadaolev talumaja külge ehitatud lahtine rõdu ehk palkon⁵⁷. Hoone lahtine, maja laiuselt otsaseinas paiknev kaldkatusega veranda oli umbes 12,2 m lai ja 3,3 m pikk.

Taolisi uut tüüpi hooneid hakati tutvustama alates 1870.–1880. aastatest ajakirjanduses.⁵⁸ Lisaks sellele leidis üksikuid mõisnikke, kes püüdsid talude päriseksmüümise protsessi ära kasutades talupoegade hooneid erinevate võtetega tsiviliseerida ja suunata neid elamuid rehest lahku ehitama, lubades ostu-müügilepingus selleks anda tasuta ehituspalke.⁵⁹

20. sajandi esimesel veerandil muutis talupoegade kihistumise teravnemine elamuehituse üldpildi veelgi kontrastemaks. Jõukamates taluhäärberites suudeti püstitada uhkemaid, suuremaid ja rikkalikult klaasitud trepikodade ja verandadega elamuid.⁶⁰

1920.–1930. aastail kasutati üha rohkem käsiraamatute, instruktorite ja arhitektide abi, ehkki valdavalt ehitati ja kujundati maju ikka enda näo ja ehitusmehe tarkuse järgi, juhindudes samal ajal stiiliarhitektuuri tuultest.⁶¹ Kuna eeskujud uut tüüpi talude ehitamiseks olid tulnud linnast, kus suvituskultuuri arenedes oli populaarseks lisandiks saanud veranda, kasutasid seda ära ka taluperemehed, et jõukust hoone välimuses eksponeerida. Selle tulemusel muutus talude välimus oluliselt mitmekesisemaks.

Maapiirkonnas käis talude nn projekteerimine ja ehitamine veel 20. sajandi alguses endiselt lihtsate jooniste järgi, milleks arhitektilt sageli ehituskavandit ei tellitud. Ilmselt ei olnud ka vajadust, sest nõuandeid ehitamiseks jagati toonases ajakirjanduses. 1913. aastal ajakirjas Talu⁶² ilmus ka Eesti esimese taluhoone projekt Puisi talu (vt ill 28) ehitamiseks Uue-Kariste vallas (arhitektid Karl Burman ja Artur Perna), mille põhikehand oli varasemast tuttava taluhäärberiga sarnanev ning millele liitus peasissekäiguna lihtne avatud veranda.

Lisaks eelkirjeldatud verandadega taluhäärberitele leidis jõukamate hoonete omanikke, kellel oli võimalik võrreldes teistega veelgi uhkemaid hooneid ehitada ning sellega oma varakust väljendada. Sellisteks kujunesid maaelamute hulgas⁶³ laevaomanike-reederite ja kaptenite,

⁵⁷ H. Pärdi, Eesti talumaja lugu. Ehituskunst ja elu 1840–1940, lk 70.

⁵⁸ Samas, lk 63.

⁵⁹ H. Pärdi, Eesti talumaja moderniseerumine 1850.–1920. aastail. Elamiskultuur ja hügieen. – Suitsutare, nr 4, lk 48–49.

⁶⁰ K. Tihase, Eesti talurahvaarhitektuur. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli kirjastus, 2007, lk 158.

⁶¹ H. Pärdi, Eesti taluhäärberid 1, lk 5.

⁶² Seletuseks Puisi talus ehitatava elumaja kohta. – Ajakiri Talu. Nr 8, 1913.

⁶³ H. Pärdi, Eesti talumaja. 19. sajandi keskpaigast Teise maailmasõjani. Püsimine ja muutumine. – Vana maamaja käsiraamat, lk 37–40.

aga ka nn piiritusekuningate, linakaupmeeste ja teiste väga heal järjel olevate omanike majad, millest paljude lahutamatuks ja domineerivaks kujunduselemendiks sai suur rikkalike kaunistustega veranda.

Pärnu lahe ääres Häädemeestel, Kablis ning praegu Läti alale jäävas Heinastes/Ainažis hakkas 1860. aastail arenema purjelaevandus, mille tõttu ehitati neisse rannaküladesse palju esinduslikke kaptenimaju, kus veranda esindusliku kujunduselemendina olulist rolli mängis⁶⁴ Näidetena saab siin tuua Häädemeestel Kabli külas kapten-reederite Jakob Marksoni (vt ill 29) 1889. aastal ehitatud puitpitsilise ja keeruka klaasijaotusega verandaga hoone ja Mats Grandti (vt ill 30) 1860. aastatel ehitatud, kuid hiljem kolme klaasverandaga täiendatud silmapaistva hoone.

29. Reeder Jakob Marksoni elumaja Kablis Häädemeestel.

30. Mats Grandti elumaja Kablis Häädemeestel.

31. Sameli talu Tapurla külas Lahemaal.

32. Agumäe talu Tsitre külas Lahemaal.

Põhja-Eesti rannakülade arhitektuurile lisasid 1920.–1930. aastail vürtsi ja värvi „piiritusekuningad“, mistõttu uhkeid hooneid kerkis erinevais paikades. Nende hulgas tuleb välja tuua Harjumaal Tapurla külas asuvat Sameli talu (1926), mille tagaküljes on kuurordiarhitektuurile iseloomuliku kujundusega kahekorruseline veranda (vt ill 31). Eriliseks

⁶⁴ Samas, lk 37.

teevad hoone soklisse joonistatud loodusmotiivide ja ehitamisajaga betoonbareljeefid. Erilise ja arhitektuurselt silmapaistvana võib välja tuua Tsitre külas Agumäe talu (vt ill 32) teise elumaja, mille kavandas ja ehitas 1915.–1926. aastatel tiser ja paadimeister Joosep Oberg⁶⁵. Hoone kujunduses on kasutatud rahvusromantilist peent saeornamentikat ja treitud elemente, millega on kaunistatud poollahtise ja hoonesisese veranda detailid.

1.2.3.2 ASUNDUSTALUD

Pärast 1919. aasta maareformi, millega enamik põllumaast jagati endistele mõisamoonakatele asundustaludena ⁶⁶, algas 1920. aastail ühtlasi ka taluehitiste riiklikult suunatud projekteerimine. Kuna asunikud olid valdavalt vaesem rahvas, aitas riik neid tüüpprojektide koostamisega.

1926. aastal võeti vastu asunike ehituslaenu seadus, mille järgi tuli hoone ehitamiseks ehituslaenu saamiseks pangale ette näidata kinnitatud ehitusprojekt.⁶⁷ Tänu sellele kasutati elamute kavandamisel arhitektide abi üha enam. Et hoonete püstitamisel lähtuti saadaolevatest juhendmaterjalidest ja arvestati ümbruskonnas ehitamisel saadud kogemusi ja naabrite soovitusi, olid hooned sarnaste proportsioonide ja kujundusvõtetega. Hoolimata sellest, et hoonete maht sõltuvalt talupoja jõukusest võis väheneda, ei kadunud verandad kusagile.

Esimesena koostas tüüpprojekte aastatel 1919–1920 Ferdinand Peterson⁶⁸, kelle hooned olid väiksemahulised, kuid mille esiküljele oli siiski paigutatud lahtine lihtne veranda.

Samuti andis 1922. aastal asutatud Asunikkude, Riigirentnikkude ja Talunike Põllumajandusliidu Ehitustalitus⁶⁹ uustalusid rajavatele asunikele hoonete plaane ja juhtnööre nende ehitamiseks. Arhitekti joonestatud plaaniga võisid maaomanikud üsna vabalt ringi käia, sest oluline oli sellest vaid põhimõtteliselt kinni pidamine.

⁶⁵ H. Pärdi, Eesti talumaja. 19. sajandi keskpaigast Teise maailmasõjani. Püsimine ja muutumine. – Vana maamaja käsiraamat, lk 27.

⁶⁶ H. Pärdi, Eesti talumaja lugu. Ehituskunst ja elu 1840–1940, lk 188–190.

⁶⁷ H. Pärdi, Eesti talumaja moderniseerumine 1850.–1920. aastail. Elamiskultuur ja hügieen. – Suitsutare, nr 4. Valitud artiklid, lk 69.

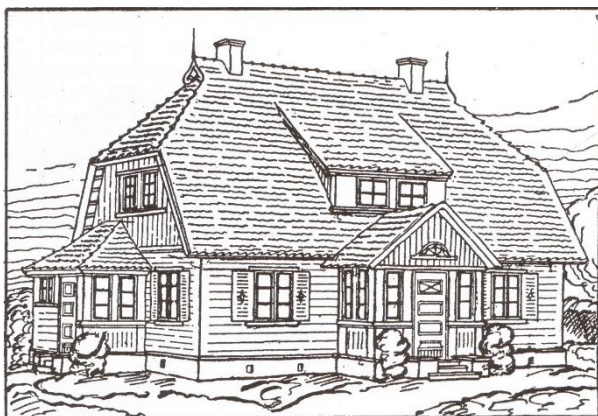
⁶⁸ F. Peterson. Taluehitised, Tallinn: Rahvaülikool, 1921.

⁶⁹ J. Saron, Unistus moodsast maakodust 1918–1940. Kodukultuuri edendamisest Eesti Vabariigis. – Suitsutare 5. Valitud artiklid, lk 10–11.

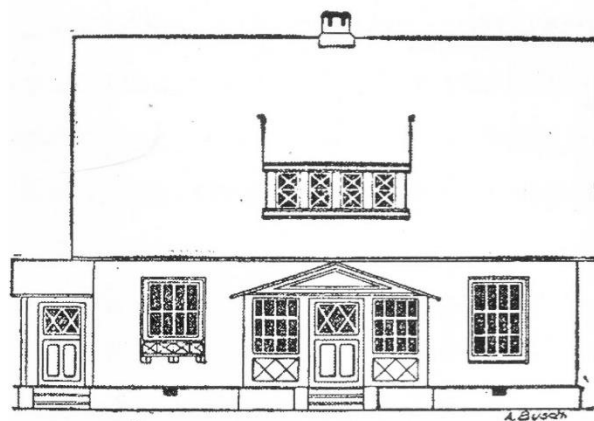
Ehitustalitus avaldas oma plaane kogumikes Maaehituse I⁷⁰ ja Maaehituse II⁷¹, millega lähemalt tutvudes võib öelda, et asundustalude projektideski leidis verandalikke elemente, mis sageli on joonisele märgitud sõnadega „rõdu“, „veranda“ või „terrass“, tähendades tihti lahtist või traditsioonilist klaasitud verandat.

Kuna uustalunikud olid vaesed, oli eelkõige väikeste, lihtsate ja võimalikult odavate majade järgi suur nõudlus. Seega esitas ka August Volberg keskmise suurusega lihtsa talumaja projekti 1925. aastal ajakirjas Uus Talu⁷² (vt ill 33), pidades kavandit sobivaks nii asuniku- kui ka iga teise väiketalu jaoks. Hoone ühe sissekäiguna lisati kindlasti veranda nagu oli tavaks juba 19. sajandil ehitatud esinduslikemate talumajade juures.

Ilmselt vastas see kavand hästi talumeeste vajadustele ja võimalustele, sest selle järgi ehitati 1920.–1930. aastail Eestis palju hooneid.⁷³

33. August Volbergi taluhoone projekt. Uus Talu, 1925.

34. A. Buschi talumaja projekt. Põllumees, 1926.

Ka Eesti Põllumeeste Keskseksi ehitustehniku A. Buschi koostatud sarnast lihtsa, väiksema ja odavama elamu kavandit tutvustati 1926. aastal ajakirjas Põllumees⁷⁴ (vt ill 34). See maja oli kõigest 10,7 m pikk ja 8,5 m lai, omades esiküljel olenemata väiksest hoonemahust avarat klaasitud verandat, mis oli mõeldud suvise söögikohana, kuid oleks pidanud paiknema köögile oluliselt lähemal.

⁷⁰ Maaehituse I: valik A.R.T. Põllumajanduseliidu Ehitusetalituse väljatöötatud kavandeid. Toim A. Esop. Tallinn: A.R.T Põllumajanduse Liit, 1928.

⁷¹ Maaehituse II: valik A.R.T. Põllumajanduseliidu Ehitusetalituse väljatöötatud kavandeid. Toim A. Volberg. Tallinn: A.R.T Põllumajanduse Liit, 1930.

⁷² A. Volbergi kavandatud taluhoone. Uus Talu, 1925.

⁷³ H. Pärdi, Eesti talumaja lugu. Ehituskunst ja elu 1840–1940, lk 184–185.

⁷⁴ Samas, lk 185–186.

1.3 FUNKTSIOONI JA ROLLI MUUTUMINE

Veranda on mänginud erinevate hoonete juures olulist rolli sisenemiseks ja väljumiseks mõeldud ruumina. See on alati kaunistanud hoonet, ehkki selle algne funktsioon ei ole tihti ajale vastu pidanud. Veranda oli justkui märk moodsast ja euroopalikust eluviisist, mida ihaldati juba 19. sajandi teisest poolest alates.

Esialgseks veranda ehitamise eesmärgiks⁷⁵ oli sissepääsu kaitsmine ilmastiku mõjude eest. Samuti pidi veranda mõjuma esinduslikuna ja rõhutama eelkõige hoonesse sissepääsu.

Verandad olid algselt iseloomulikud kuurort- ja suvituseelu juurde kuuluvatele hoonetele, olles mõeldud kohaks, kus puhata, istuda ja aega veeta. Seega olid suvituspiirkondadesse ehitatud elamutele, pansionaatidele ja villadele enam kui tüüpiline verandade olemasolu. Ka toonastes, alates 1900. algusaastatest kuni II maailmasõjani (hüppeliselt alates 1930. aastatest) ilmunud erinevatesse ajalehtedesse⁷⁶ üles pandud üürikuulutustes toodi alati teiste eluruumide kõrval välja veranda olemasolu, mis rääkis ajaga kaasas käimisest ja moodsast elustiilist. Et verandadel oli suvituspiirkondades oluline roll, saab järeldada ka vestlusest Võsul rannaäärse hoone Laine 11 omanikuga⁷⁷, kes meenutas hardunult kaptenist isa 1900. aastate alguskümnenditel ehitatud maja verandal veedetud noorusaega. Merepoolses küljes asunud verandal nauditi sageli „kõige kaunimat ja värvikirevamat päikeseloojangut ning joodi kohvi või teed“. Just need hetked peegeldavad mõneti omaaegset rannaäärsetesse piirkondadesse saabunud suvitajate rohkust, meeleolusid ja põhjuseid, miks verandasid toona sedavõrd palju ehitati.

Mõisatelegi sai 19. sajandil oluliseks lisandiks veranda ehitamine hoone sellesse külge, kust avanesid parimad vaated aeda, parki, põldudele, järvedele või tiikidele, auringile jne, et mõisnikel oleks võimalus oma valduseid imetleda.

⁷⁵ Korjauskortisto. 10. Kuistin korjaus. Helsinki: Museovirasto, 1994.

⁷⁶ Eesti artiklite kogumikus Digar annab otsingusõna „veranda“ vaste 2638 kuulutusele, milles mainitakse veranda olemasolu. – <http://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=q&r=1&results=1&txf=txIN|txTI|txAU|txTA&e=-----et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-veranda-----> (vaadatud 27. IV 2017)

⁷⁷ Vestlus Laine 11 omanikuga (80 aastane vanaproua) 08.04.2017. Materjal autori valduses.

35. Mõisnikud verandal kohvi joomas.

Samas pakkus veranda selles olijatele palju erinevaid kasutusvõimalusi (vt ill 35, 36 ja 37) – võeti vastu külalisi, einestati, joodi kohvi või teed, loeti raamatuid ja ajalehti, tegeleti käsitööga, kasvatati lilli, nauditi päikest ja värsket õhku. Seega võimaluste pagas oli lai. Analoogset kasutust leidsid verandad ka kuurordipiirkondadesse ehitatud hoonete juures.

36. Seltskond verandal kohvilauas.

37. Seltskond verandal istumas, lugemas ja tegelemas käsitööga.

Taluelamutele ehitatud enduvaid sisenemiseks mõeldud hooneosi võis olla üks või kaks. Kahe sissepääsu puhul oli üks igapäevaseks majanduskäiguks õuepoolses (varikatusega uks või väike kinnine koda enamasti hoone otsaseinas) ja teine klaasitud veranda puhta toa (saali) poolses küljes,⁷⁸ mille kaudu pidid sisenema külalised ja mis asus nn peremehepoolses välisukse ees. 20. sajandi alguskümnenditel oli veranda eelkõige esinduslikkust, moodsa

⁷⁸ J. Saron, Unistus moodsast maakodust 1918–1940. Kodukultuuri edendamisest Eesti Vabariigis. – Suitsutare, nr 5. Valitud artiklid, lk 14.

eluga kaasas käimist ning jõukust sümboliseeriv element, mille lisamine hoonele oli justkui kohustuslik.

Toonases ajakirjanduseski peegeldus ilmekalt veranda roll. 1927. aasta Taluperenaises tõsteti esile, et just rõdu või esik on need ruumid, „mis annavad võõrale esimese mulje majakorrast“⁷⁹. Ka 1932. aasta Taluperenaises⁸⁰ rõhutati, et suvel on veranda olulisemgi kui elu- või söögituba.

Lisaks uut tüüpi taludele täiendati ka rehielamute esifassaade moodsate verandadega, mis tekitas arhitektide hulgas vastuseisu. Eriti tauniti ja proportsioonides ebakõla tekitavaks peeti suurte mõõtmetega rehemajale väikese mahuga veranda lisamist.⁸¹ Hoolimata vastu seisvatest arvamustest ehitati neid siiski edasi. Kirjanik Salme Ekbaum (sündinud 1912) meenutab raamatus „Veimevakk. Pühapäevakarjuse mälestusi“, et kooli ajal (st 1920. aastatel) häbenes ta elamist rehielamus, sest neil ei olnud verandaga elumaja, vaid rehemajale oli lisatud veranda. Ta nendib, et uhkustada sellega ei saanud, sest „juba asjaolu, et sinna pääseb läbi poolpimedada kongikambri ja selle välisnurgas vastu tagaõue asub kullakamber⁸², viib tema esindusliku väärtuse alla“⁸³.

Veranda roll elamute küljes vähenes järk-järgult ja seda mitte ainult taluarhitektuuris, vaid ka suvitus- ja mõisahoonete juures. Artiklid, mis toonases ajakirjanduses ilmusid, ei olnud sugugi alati verandat ülistavad, vaid avasid ka veranda kaduvat funktsiooni. 1932. aasta Taluperenaise numbris 5 (samal ajal ilmus ka verandasid tähtsustav artikkel) ilmus kunstnik August Roosilehe kirjutatud avameelne verandade vastane artikkel, milles ta kirjeldas nende valmimisjärgset karmi tegelikkust: „Mõne aja möödudes oli iga talu eeskambri ees äsjaehitatud, kollaseks värvitud klaaskoda. Möödusid aastad. Elu läks jällegi vanades roobastes. Lähemaid tuttavaid juhiti kambri ikkagi läbi ühise koja. [---] Parematel külalistel tuli pahatihti palkoni ukse taga kaua oodata sisselaskmist, sest uks oli lukus ja lapsed, reod, võtme viinud ei tea kuhu. [---] ka praegu rõhuvas enamuses need „paraad“ ukсед on suletud, tursunud ja lukud roostes. Sees klaaside taga suvel närbuvad ja kiratsevad

⁷⁹ V. Blaubrüd-Sinisild, Kodu naeratab, kui tahate. Mööbel ja mõnu. 1. Rõdu, esik. – Taluperenaine, nr 5, 1932, lk 133–134, lk 134.

⁸⁰ M. Reino, Kuidas sisustan oma veranda. – Taluperenaine, nr 6, 1932.

⁸¹ J. Saron, Unistus moodsast maakodust 1918–1940. Kodukultuuri edendamiseks Eesti Vabariigis. – Suitsutare, nr 5. Valitud artiklid, lk 14.

⁸² Autori märkus: mõeldud tõenäoliselt välikäimlat.

⁸³ S. Ekbaum. Veimevakk. Pühapäevakarjuse mälestusi. Lund, Eesti Kirjanike Kooperatiiv 1964, lk 24, 26.

lilled.“⁸⁴. Eelnev kirjeldus näitab selgesti, kuidas ihaldatud moeasjast sai hiljem funktsioonitu ruum, mille kasutamiseks talurahval tegelikkuses töö tegemise kõrvalt aega ei jäänud. Kütmata ruumina leidis veranda kasutust peamiselt suvekuudel, seistes valdava osa aastast tühja ja lukustatuna. Ruumi jahedust kasutati ära, sinna paigutati hiljem sahver või kuivkäimla, mis oli selleks just ideaalne koht.

Veel tuleb rääkida põhjustest, miks verandade tähtsus ja kasutus mõisates järsult kadus. Olulist rolli mängis 1919. aastal toimunud maareform, mille tulemusel mõisate valdused koos hoonetega rahvale laiali jagati. Mõisaid reformi järgselt enam ei ehitatud, seega lõpetati järsult ka verandade rajamine. Selleks ajaks oli välja arenenud ka koolivõrk ning 1920. aastal Avalike algkoolide seaduse vastuvõtmise järel viidi paljud algkoolid üle riigistatud mõisate härrastemajadesse. Eeldatavalt leidsid verandadki seal mingil määral kasutust, kuid seda mitte nende algses funktsioonis. Mõnda kasutuseta jäänud mõisasse paigutati hiljem ka kolhoosikontorid.

Seoses II maailmasõja puhkemisega 1939. aastal lõppes ka kuurortide tegevus. Lisaks riigikorra muutusele teises ka inimeste elukorraldus. Töötamise roll tõusis esmatähtsaks ning puhkamine sellega enam kokku ei sobinud. Sel ajal said need vähesed säilinud verandad teisenenud funktsiooni või olid selleks ajaks juba täielikult kasutusest väljas. Hiljem verandad endist funktsiooni tagasi ei saanudki. Läbi veranda akende peegeldub nende maha jäetus ja kujunemine panipaigaks, mida on korrastamata verandades võimalik veel tänapäevalgi näha. 21. sajandil on veranda olemasolu taasavastatud. Verandasid korrastatakse ning tänu soojustamisele võetakse neid üha enam kasutusele hoopis aastaringselt kasutatava ruumina. Sageli toob see kaasa iseloomulike kujunduselementide ja algse välisilme kadumise.

⁸⁴ Taluperenaine, 1932, nr 5.

2. VERANDADE TÜPOLOOGIA JA PAIKNEMINE

2.1 VERANDADE PAIKNEMINE

Valdavas enamuses paiknesid verandad hoonete päiksepoolses küljes – ida, lõuna või lääne pool – püüdes maksimaalselt päiksevalgust terve päeva vältel. Väga oluline oli asetsemine peaissepääsu ees või kohas kust avanesid parimad vaatesuunad.

Veranda paigutati tihti põhja poole, kui verandalt avanesid vaated looduskaunisse aeda, maastikule, merele või õhtupäikesele. Selliseid näiteid kohtab pigem mõisate ja suvitushoonete juures. Näiteks Aa mõisas paikneb veranda põhjapoolsel küljel vaatega jõeale (vt ill 38). Kadriorus J. Poska 53 on veranda samuti suunatud krundi põhjaküljel asuvale rohelisele aiale. Sama võtet kasutati Kadriorus L. Koidula tänaval, kus hooned paiknesid krundi sügavuses esifassaadiga tänava suunas (vt ill 39). Ka Võsul paiknevad enamike rannaäärsete hoonete verandad õhtupäikesele ja vaadetega merele suunatult põhja poolses küljes. Siiski ei ole ilmakaar sageli määrav argument veranda paiknemisele, vaid hoone paiknemine peatänava suhtes nagu näiteks Käsmus.

38. Aa mõis Ida-Virumaal. 39. Fragment kaardist, L. Koidula t Kadriorus, 1885.

Su vituspiirkondadesse ehitatud krundi sügavusse jäävate hoonete verandade asukoha valimisel on võimalusi olnud rohkem. Tänu paiknemisele on võimalik neid lisada hoone igasse külge, kus on soodsaimad vaate- ja valgustingimused hommiku-, lõuna- või õhtupäikese nautimiseks. Samas, sõltudes tänava suunast, asetsevad paljud verandad hoone esinduslikkuse taotlusest ajendatuna just hoone põhjapoolsel küljel, kuhu päike kunagi ei jõua. Pärnus A. H. Tammsaare tänava lõunapoolsel küljel on ridamisi hooneid mille verandad

on paigutatud põhjapoolsele esifassaadile vaatega tänavale. Neile hoonetele on lisatud täiendav veranda krundi sisemusse.

Linnades nagu Haapsalu, Pärnu ja Kuressaare leidub piirkondi, kus elamud on ehitatud faassaadiga tänavajoonele või asuvad sellest paarimeetrise tagasiastega krundi sisemuses. Ruumi puuduse tõttu pole sageli sellistele hoonetele võimalik verandat esiküljele uhkeldamiseks lisada. Siis paigutatakse see otsaseina või hoovipoolsele küljele vaadetega aeda, valides eelistatult päiksepoolsema külje. Seetõttu ei ole sageli võimalik sellistel hoonetel veranda olemasolu märgatagi.

Tänavajoonele või selle lähistele ehitatud hoonetel on mitmel pool kasutatud postidele ehitatud või konsoolveranda motiivi, mis võimaldab verandat ehitada esiküljele ka seal, kus ruumi napib. Sellist verandalahendust on kasutatud ka hoone teistes külgedes olenemata ruumipuudusest.

2.2 VERANDADE TÜPOOGIA

Verandad erinevad teineteisest peamiselt eksterjöori kujunduse poolest. Veradamahu kuju ja korruselisuse määrab peamiselt kandekonstruktsioonide omavaheline paiknemine, mille tulemusel esinevad ülesehituses sarnased jooned. Verandade sarnaste omaduste leidmiseks tuleb need süstematiseerida iseloomulike osade põhjal.

Lihtsaim meetod oleks jagada verandad kaheks tüübiks – klaasitud ja klaasimata verandad. Probleemkohaks sellisele tüpologiseerimisele saaks ülemäära paljude alatüüpide tekkimine. Lisaks sellele on lahtised verandad sageli hiljem kinni ehitatud. Seega tuleks suurt osa verandadest käsitleda dubleeritult mõlema tüübi all.

Ka ainult verandade paiknemise järgi nagu on Helen Kallaste⁸⁵ Kuressaare puitelamuid tüpologiseerinud – esiküljel, tagaküljel, otsaküljel, hoones sees – ei ole õige verandasid eristada, sest veranda korruselisus ja konstruktsioonid ei sõltu hoone erinevates külgedes paiknemisest. Sisuliselt tuleks sellisel juhul kirjeldada verandasid igas küljes sarnastel alustel dubleerivana. Et taolisi kordusi vältida, on käesolevas töös verandade tüpologia välja

⁸⁵ Helen Kallaste on Kuressaare verandasid tüpologiseerinud järgmiselt: „Sajandivahetusel ehitatakse uutel tänavatel – Uue, Pärna, Transvaali, Allee, Vana- ja Uus-Roomassaare – lihtsa ristkülikukujulise põhiplaani hooneid. Iseloomulikuks hooneosaks saab siin tiheda ruudujaotusega akendega veranda, mis võib paikneda nii elamu esifassaadil, otsaküljel kui hoovis, mõningail juhtudel ka elamu põhimahu sees. – H. Kallaste, Kuressaare puitelamute tüübid. Bakalaureusetöö. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemias, 2007, lk 36–37. Kättesaadav Eesti Kunstiakadeemia raamatukogus.

töötamisel lähtunud ka veranda paiknemist, kuid seejuures on arvesse võetud verandade korruselisust, konstruktsioone ning paiknemist erinevatel korrustel. Seega käsitletakse töös järgmist nelja tüüpi: ühekorruseline veranda, hoonesisene veranda, kahekorruseline veranda ning konsoolne või postidel veranda.

Küsimusi võib tekitada ühekorruselise ja hoonesisese veranda eraldi tüüpidena käsitlemine, kuigi mõlemad on ühekorruselised. Põhjus seisneb hoonesisene veranda iseseisva nähtusena esinemises. Veranda paikneb sellisel juhul vaid hoone põhimahu sees, olles fassaadil äratuntav ainult tiheda akende (akende vahel paikneb sageli ka uks) rea järgi. Sellel ruumil on selgelt veranda funktsioonid ja omadused. Hoonesisene veranda on eraldiseisev kütmata ruum, mis ei ole elu- või söögitoa pikendus.

2.2.1 ÜHEKORRUSELINE VERANDA

Valdav osa puithoonestusest nii maal kui ka linnas on ühekorruseline. Seetõttu on ka hoonete külge ehitatud verandad enamasti ühekorruselised.

Linnadesse on hulgaliselt ehitatud ühekorruseliste verandadega suvitushooneid ja elamuid. Sõltuvalt hoone paiknemisest krundil on näiteks Haapsalu, Pärnu ja Kuressaare väiksemad elamud paiknenud tänavajoonel või sellega paralleelselt (vt ill 40 ja 41). Seega asuvad verandad suures enamuses hoone otsaseinas või tagaküljel.

Vaid krundi sügavuses paiknevatel elamutel, villadel, pansionaatidel ja ka taluhoonetel troonib veranda pigem hoone esiküljel (vt ill 40, 42 ja 43). Mõnel harval juhul on verandasid paigutatud ka hoone nurgale, kuid selliseid näiteid kohtab kõige harvem. Mõisate verandad ehitati hoone sellesse külge, kust avanesid kauneimad vaated.

40. Allee 10 Kuressaares.

41. Suur-Liiva 26 Haapsalus.

42. A. H. Tammsaare 19 Pärnus.

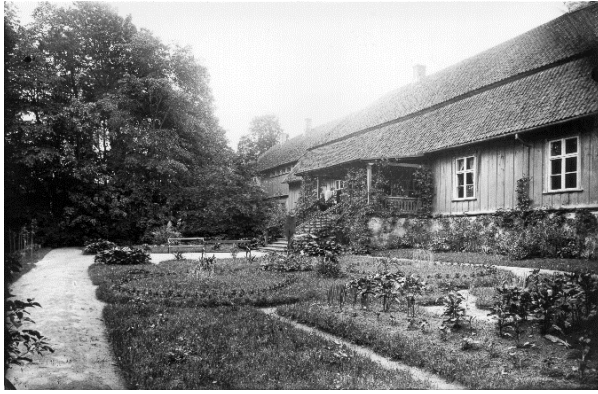

43. Karja 2 Kuussaares.

Ühekorruselised verandad võivad olla kinnised, lahtised või poollahtised, kus suletus saavutati laudise ja tihedaruuduliste akende rea lisamisega. Lahtiste ja kinniste verandade kandekonstruktsioonid on sarnased, kuid esimestel puuduvad iseloomulikud tiheda klaasijaotusega aknad ja uks. Lahtistel verandadel võib postivaheid piirata tumma rinnatise asemel saelõikelistest laudadest õhuline piire. Samuti võivad kandepostide räästa alused osad olla kaunistatud saelõikeornamendiga ja otsaviil kavandatud lihtsa laudise või saelõikelise rippviiluna. Taolisi verandasid esines peamiselt mõisaarhitektuuris, aga ka linnaelamutel ja suvitushoonetel, harva taludes. Suur osa neist on aja jooksul ka kinni ehitatud. Kuna veranda kandekonstruktsioon on ajas püsinud suhteliselt muutumatuna, on kinni ehitamist sageli raske märgata. Lahtistest ühekorruselistest verandadest saab linnatingimustes näiteid tuua vähe. Neid kas pole palju ehitatud või on neid tänaseks vähe säilinud. Näiteks Kuussaares Karja 2 krundi sisemuses (vt ill 43) on säilinud (osaliselt kinni ehitatud) lihtne lahtine veranda.

Mõisa peahoonetel leidub rohkelt lahtiseid verandasid, mida sageli 19. sajandil vanematele ehitistele täiendavalt juurde lisati. Sajandi teisel poolel lisati baroksele Loodi mõisale Viljandimaal lahtine historitsistlik veranda vaatega aiale ja pargile (vt ill 44 ja 45). Järvamaal on klassitsistlikule Esna mõisale⁸⁶ 1888. aastal lisatud lahtised saelõikelise dekooriga verandad (vt ill 46). Esifassaadi kaunistab lai hommikupäikesele ja auringile suunatud veranda ning tagaküljel paiknev veranda püüab õhtupäikest pargi poolt.

⁸⁶ Esna mõis. Ajalooline õiend. Muinsuskaitseameti Arhiiv, A-423, http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0010636.pdf (vaadatud 17 IV 2017)

44. Loodi mõis Viljandimaal, juunis 1921. aastal.

45. Foto suurendus Loodi mõisa lahtisest verandast.

46. Järvamaal Esna mõisa esiküljel paiknev veranda.

47. Foto suurendus Ravila mõisa verandast Harjumaal.

Eranditult mõisatele on iseloomulik poollahtiste ühekorruseliste verandade kasutamine, mille küljed moodustuvad puitpiirdest ja akende reast. Esikülg võib olla täielikult avatud nii, et kandepostide vahed on tühjad või piiratud puitrinnatisega. Taoline veranda on olnud näiteks Ravila mõisal Järvamaal (vt ill 47).

Kinniseid, igast küljest klaasitud ühekorruselisi verandasid leidub mõisahoonetel nagu ka kõigil teistel hoonetel hulgaliselt. Ülesehituselt on need sarnased kõigi ülejäänud hoonetüüpide verandadega, kuid on enamasti suuremad ja uhkemade puitdetailidega dekoreeritud. Näiteks Haiba mõisas Harjumaal (vt ill 48) on taoline rohke puitpitsiga kaunistatud 19. sajandi teisest poolest pärinev veranda. Samas on historitsistlik tagasihoidlikuma kujundusega veranda olnud Kuksema mõisal Järvamaal (vt ill 49).

48. Haiba mõisa veranda Harjumaal.

49. Kuksema mõis Järvamaal.

Põhiplaanilt on ühekorruseliste verandade hulgas kõige rohkem erinevusi. Üldjuhul on need ristküliku- või ruudukujulise põhiplaaniga, kuid palju leidub ka polügonaalset verandasid (viis-⁸⁷, kuus- ja kaheksanurksed), väga harva vabakujulisi (vt ill 53) ja ümaraid verandasid. Polügonaalsete verandade hulgas on peamiselt levinud kuusnurksete (vt ill 50 ja 51) verandade ehitamine, mida leidub rohkelt Tallinnas Nõmme suvituspiirkonnas. Taolisi verandasid võis hoonetel olla isegi kaks (vt ill 51). Mujal linnades leidub polügonaalset verandasid pigem üksikute näidetena. Kuressaares on hästi säilinud selline veranda hoone tagaküljel aadressil Uus-Roomassaare 4 (vt ill 52).

50. Lõuna 9a Nõmmel.

51. Hiiu-Maleva 3 Nõmmel.

⁸⁷ Kui kuusnurkne veranda moodustub nelinurkselt mõlema välisnurga ära lõikamisega, siis viisnurksel on seda tehtud vaid ühest nurgast.

52. Uus-Roomassaare 4 Kuressaares.

53. Vabakujuline veranda, Uus 18 Kuressaares.

Enamik taluhoonete külge ehitatud verandadest on kinnised (varasemad pigem lahtised), ühekorruselised ja paiknesid hoone aiapoolses küljes. Näiteks 1878. aastal ehitatud Pello talul Võsul (vt ill 54) on hästi säilinud ühekorruseline veranda (pindala u 25m²), mille kujundus on selgelt mõjutatud Võsu kui suvitusaleviku ehitustraditsioonidest. Samuti on säilinud Kase/Lauri-Eintrei talus Harjumaal (vt ill 55) kinnine klaasitud veranda. Nii nagu ka suvitushoonetel, olid varasemad verandad taluhoonete küljes lahtised, mis hiljem sageli kinnisteks ehitati.

54. Pello talu Võsul ühekorruselise verandaga.

55. Kase/Lauri-Eintrei talu Harjumaal hoone ees ja sees paikneva verandaga.

Nagu veranda paiknemine, on ka nende suurus varieeruv, sõltudes tihti fassaadi laiusest. Kuna veranda on pea reeglina paigutatud (ükskõik millises hoone küljes) fassaadi keskeljele või ühte serva, suhtub see fassaadi laiusesse umbes 1:4 kuni 1:2. Mõnikord võib veranda laius otsaseinas paiknedes kattuda ka fassaadi laiusega. Ka pikkus on hooneti erinev ulatudes umbes 1,5 meetrist 5–6 meetrini. Selliseid suuremõõtmelise põhiplaani verandasid leidub vaid Võsul ja erinevate mõisa peahoonete küljes.

2.2.2 HOONESISENE VERANDA

Omaette nähtuse moodustavad hoonemahu sisse ehitatud verandad, mille tunneb ära vaid tiheda akende rea järgi. Akende vahel võib olla uks, kuid vahel see ka puudub. Hoonesiseste verandade seinakonstruktsioon võis olla sama hoone välisseinaga, st veranda sein ei olnud alati sõrestikkonstruktsioonis. Selline ehitusviis andis võimaluse paigutada verandat hoone kõigisse külgedesse. Valdavalt paikneb hoonesisene veranda esi- või tagafassaadi välisnurgas (vt ill 56), vaid mõned üksikud näited esinevad fassaadi keskosas. Esineb ka hooneid, mille otsaseina on veranda tervikuna hõivanud. Üks selline näide paikneb Nõmmel Hiiu-Maleva 29 (vt ill 57). Oluline on märkida, et hoonesisesed verandad võivad olla ka kahekorruselised.

56. Sambla 22 Nõmmel.

57. Hiiu-Maleva 29 Nõmmel.

Elumajade hoonesisesed verandad on reeglina kinnised, st klaasitud. Erinevad ravi-, suvitus- ja meelelahutushooned nagu kursaalid, paviljonitüüpi kuurordiaegsed kohvikud, ka mudaravilad jt hooned omasid sageli verandalaadseid osi, mis moodustasid paviljonitaoliselt hoopis sisemise avatud klaasimata terrassi või suurte akendega peaaegu kogu seina hõlmava klaasseinaga puhkeruumi, mis räägib eeskujust hoonesiseste verandade tekkimisele.

Hoonesisese veranda mahtu fassaadil laudvoodri suuna muutmisega eraldi ei rõhutatud (vt ill 58). Veranda aknaid toodi esile neid ääristavate profileeritud piirdeliistudega. Lisaks neile on näiteks Haapsalu elamutele iseloomulik aknaaluse veelaua lisamine terve hoone pikkuses katkematu lauana, ühendades ka veranda aknad fassaadiga ühtseks tervikuks. Kuna hoonesisest verandat ei ole võimalik saelõikelise puitpitsiga kaunistada, on harva kasutatud piirdeliistude nurkades puidust ehisdetaile (teemanti kujulised ehisklotsid jt). Peamiseks hoonesisese veranda välimuse kujundajaks on avatäidete klaasid ning uksetahvlid. Haapsalu hoonesisestel verandadel kasutati valdavalt lihtsaid, hoone põhimahus paiknevatega sarnaseid

kuue ruuduga aknaid (vt ill 60 ja 61). Seevastu näiteks Tallinnas Nõmmel ja Kuussaares on kasutatud tihedama prossjaotusega aknalahendusi (vt ill 59).

Lisaks suvitushoonetele leidis hoonesiseseid verandasid ka taluarhitektuuris (vt ill 62 ja 63).

58. Kivi 2 Kuussaares.

59. Allee 8 Kuussaares.

60. Metsa 29 Haapsalus.

61. Võnnu 4 Haapsalus

62. Kibe-Toomase talu Viljandimaal.

63. Palsu talu Vaali külas Järvamaal.

2.2.3 KAHEKORRUSELINE VERANDA

Kahekorruselised verandad ehitati üldiselt pansionaatidele, villadele ja suvilatele. Nende paiknemisel hoone põhikehandi suhtes säilis sarnane ideoloogia eelkirjeldatud tüüpidega võrreldes. Valdavalt olid veranda mõlema korruse avad klaasitud, kuid vahel võisid emmakumma korruse postivahed olla ka klaasimata, mis sageli hiljem on kinni ehitatud. Veranda võis olla ehitatud kandvas osas palkidest ja akende frondis prussidest sõrestikuna või terve veranda mahus sõrestikkonstruksioonina.

Taolisi suuri ja mahukaid verandasid ehitati peamiselt kahe-, kuid ka ühekorruseliste väljaehitatud katusekorrusega hoonete fassaadidele. Seda eriti Narva-Jõesuus ja Tallinnas Nõmmel, kus ehitati katusekorrus sageli üürnike võtmiseks välja. Kahekorruseline verandalahendus tagas katusekorruse ruumidesse lisavalguse, mis muidu tuli otsaviilu akendest. Mujal piirkondades on selliseid suuri verandasid säilinud pigem üksikute näidetena. Tartus Näituse 5 on võimalik näha üleni puitpitsiga kaetud kahekorruselist verandat ühekorruselise hoone esiküljel. Võsul Ranna 5 (vt ill 64) merepoolisel küljel asub üks selle piirkonna suurimaid ja uhkemaid hiljuti restaureeritud verandasid. Narva-Jõesuus Nurme 27 (vt ill 65) lõunapoolisel esifassaadil paikneb samuti lihtsa kujundusega kahekorruseline veranda.

64. Ranna 5 Võsul.

65. Nurme 27 Narva-Jõesuus.

Kuna rikastunud kodanikke, kes erinevates suvituspiirkondades puhkamas käisid, oli rohkelt tõusis seal uhkete kahekorruseliste hoonete ja nende juurde kuuluvate verandade arv (vt ill 66 ja 67). Nende põhiplaan oli sarnaselt ühekorruseliste ja hoonesisestele verandadele ristküliku- ja ruudukujuline ning mõlemad korrused olid ühesuurused.

66. Nikolai 30 Pärnus.

67. Metsa 43 Nõmmel.

68. Lepiku 3 Tartus.

69. Veski 61 Tartus.

Kahekorruselisi verandasid oli tavaliselt hoonetel üks ning paiknemine sõltus nagu ka teistel tüüpidel tänavajoonest, päikese suunast ja vaadetest. Siinkohal vajavad eraldi välja toomist puitkorterimajade verandad Tartus, millest valdav osa olid kahekorruselised ning paiknesid hoone tänavajoonel paiknemise tõttu sisehoovi poolses küljes. Ühe veranda asemel oli neid sageli kaks ja tihti esinesid need kõrvuti trepikojaga (vt ill 68 ja 69).

Erandlikuna kõigi verandade hulgas on villad Nõmmel. Kahekorruselised verandad on sarnaselt selles piirkonnas esinevatele ühekorruseliste terves mahus polügonaalsed. Taolisi kahekorruselisi verandasid võib näha Nõmmel aadressil Mai 11 ja Metsa 68 (vt ill 70 ja 71). Mujal Eestis kohtab taolisi näiteid väga harva.

70. Mai 11 Nõmmel.

71. Metsa 68 Nõmmel.

Erandlike verandade hulka kuuluvad veel sellised näited, mille veranda teise korruse maht on esimese korruse omast väiksem (vt ill 72). Vahel võivad need olla ka ärklitoe pikenduseks.

Mõnele taolisele verandale on tippu lisatud veel üks väiksem verandataoline nelinurkne tambuur nagu Nõmmel Nurme ja Põllu tänava ristmikul paikneval villal (vt ill 73).

72. Hiiu-Maleva 56 Nõmmel.

73. Nurme 11/Põllu 11 Nõmmel.

Suur osa kuurordiaegseid verandasid on tänaseks hävinud ning nende olemasolu on võimalik jälgida vaid ajaloolistelt plaanidelt, projektidelt, inventariseerimisjoonistelt ning fotodelt, mille alusel on võimalik verandade välimust taastada. Tõendusmaterjali olemasolul on restaureeritud näiteks Kuressaare kuurordiaegsete hoonete kahekorruseliste verandade välimust Veski 1, Veski 2 (vt ill 74) ja Lossi 27 (taastamise järgselt ehitati kolmekorruseliseks) kahekorruselised verandad.

74. Veski 2 Kuressaares.

75. Supeluse 2 Haapsalus, villa Friedheim.

Näiteks Haapsalust ei ole tänapäeval võimalik välja tuua ühtegi säilinud algselt kahekorruselisena ehitatud verandat. Ka üks vähestest ajaloolistele fotodele jäädvustatud hoone Villa Friedheimi, Supeluse 2 (vt ill 75) kahekorruseline verandamaht on ümber ehitatud.

76. Laari-Mihkli talu Koeru khk Järvamaal.

77. Sitsika taluhäärber Vahukülas Järvamaal.

Et vanematel, reeglina ühekorruselistel taluhäärberitel ei olnud katusealuse väljaehitamine traditsiooniks ja hilisematel ei ehitatud sageli ärklitubegi valmis, mis oleks andnud võimaluse kahekorruselise veranda ehitamiseks, esines selliseid verandasid taluarhitektuuris pigem vähe. Ärklitoe ehitamisel lisati sageli katusemahuga risti olev viilkatusega maht, mida ei pikendatud esimesel korrusel paikneva veranda peale kahekorruseliseks verandaks. Seega võeti sageli katusepealne kasutusele hoopis rõduna. Samas võis katusekorrusel paiknev verandaosa olla hoopis ärklitoe pikendus, mis tegelikkuses ei omanud otseselt verandalikku funktsiooni. Sellegipoolest ei puudunud kahekorruselised verandad taluarhitektuurist täielikult. Siin-seal leidis neid ka ühekorruselistel hoonetel. Näiteks Sitsika taluhäärberil (hävinud) Järvamaal (vt

ill 77) paiknes kahekorruseline veranda hoone esifassaadil. Võrumaal orelimeistrite perekonna Kriisa talu (1900)⁸⁸ otsaseinas (vt ill 78) on taastatud kahekorruseline saelõikelise rippviiluga kaunistatud veranda.

78. Kriisa talu Valgjärve vallas Võrumaal.

79. Puka talu Halliste vallas Viljandimaal.

Kahekorruseliste esinduslikumatele taluhäärberitele ehitati kahekorruselisi verandasid sagedamini. Taoline veranda on säilinud näiteks Harjumaal Tapurla külas Sameli talus⁸⁹ (1926–1927), mille veranda teine korrus on katuse mahus. Ka kahekorruselistel verandadel esines variante, mille puhul teine korrus ehitati lahtisena. Näiteks Ida-Virumaal Lügänu kihelkonda kuulunud 1930. aastatel ehitatud kahekorruselisel Martini talul (hävinud) oli kahekorruseline veranda, mille esimene korrus oli kinnine ja teine lahtine⁹⁰. Sarnaselt on ehitatud Puka talus Viljandimaal kahekorruseline veranda (vt ill 79), mille ülaosas on poollahtine, rõdu meenutav veranda. Esimesel korrusel on verandamaht pigem tuulekojana mõistetav.

Analüüsidest Heiki Pärdi koostatud kolmeköitelist ülevaadet taluhäärberitest Eestis, saab väita, et vaid väike osa taluarhitektuuris esinevatest hoonetest ehitati kahekorruseliste verandadega ning nendestki ei ole enamik säilinud.

Mõisahoonetelgi esineb kahekorruselisi verandasid vähe. Ilmselt seisneb põhjus selles, et paljud mõisad ehitati ühekorruselisena ning katusekorrust välja ei ehitatud. Siiski leidub mõisaarhitektuuris üksikuid taolisi näiteid. Kõrge soklikorrusega kahekorruselisel Pikajärve mõisal Võrumaal (vt ill 80) paikneb esiküljel kahekorruseline veranda, mis toetub kõrgele kivist sissekäigule ning ulatub katusekorruseni.

⁸⁸ H. Pärdi, Eesti taluhäärberid 1, lk 229.

⁸⁹ Lahemaa külaarhitektuurist. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2013, lk 74. Veebiväljaanne. https://issuu.com/lahe21sajand/docs/lahemaa_ahitektuurist_2013 (vaadatud 21. III 2017).

⁹⁰ H. Pärdi on siin kasutanud teise korruse lahtise veranda puhul hoopis terminit „rinnatisega rõdu“. Ometi on sellel katus peal nagu on iseloomulik verandadele. – H. Pärdi. Eesti taluhäärberid 3, lk 62.

80. Pikajärve mõis Põlvamaal.

81. Õie 17 Nõmmel.

Lisaks peamisele neljale kirjeldatud tüübile leidub veel erandlikke verandasid, mis eraldiseisvat tüüpi ei moodusta. Nende hulka kuuluvad verandad, mis paiknevad vaid kahekorruselise hoone teisel korrusel. Need on oma sisult küll ühekorruselised, kuid ei asu hoone esimesel korrusel. Samas ei ole nende all esimesel korrusel verandat. Mõned üksikud näited on säilinud Kuressaares Vana-Roomassaare 16 (vt ill 83) ja Tallinna 26 (vt ill 82).

Lisaks neile on erandlikud katuseverandad, mis paiknevad tornis. Selliseid võib näha näiteks Nõmmel Õie 17 (vt ill 81), Pärnus Pikk 20 hoonega liituva torni ülaosas ja Haapsalus Supeluse 2 (vt ill 75).

82. Tallinna 26 Kuressaares.

83. Vana-Roomassaare 16 Kuressaares.

2.2.4 POSTIDELE VÕI KONSOOLIDELE TOETUV VERANDA

Kui eelpool kirjeldatud verandad olid eranditult vundamendiga maapinnaga ühendatud, siis viimast tüüpi verandadele on iseloomulik paiknemine põhiosas maapinna kohal hoopis teise korruse või katusekorruse otsaviilul, valdavalt esi- või otsafassaadil.

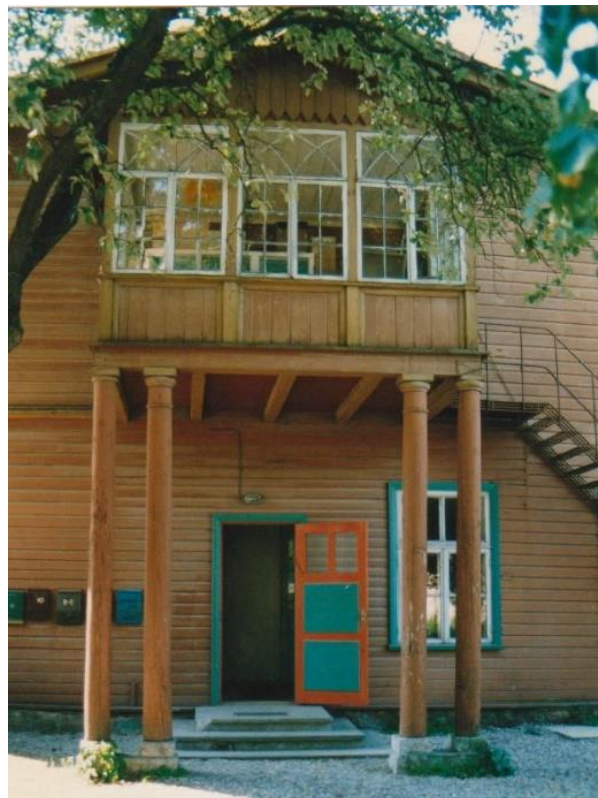
Seda tüüpi verandad eendusid hoone põhimahust, toetudes puidust (harva metallist) konsoolidele või kivist või puidust postidele. Viimased olid sageli vormistatud sammastena või kujundatud arhitektuurse elemendina, mis omakorda toetusid kivist soklile. Sokkel võis moodustuda eraldi kivist elemendina samba all või toetuda veranda all paikneva sissekäigu ees olevale kivist trepi parapetile.

Postidel veranda puidust kehandi ülesehitus oli sarnane eelkirjeldatud tüüpidele – puitkonstruktsioonil, laudadest seintega, sageli klaasitud. Seda tüüpi verandasid esines vaid uhkematel kuurordiperioodil ehitatud villadel, pansionaatidel ja elamutel ning ka mõisa peahoonetel. Taluarhitektuuris esines taolisi verandasid väga harva.

Narva-Jõesuu uhketest pansionaatidest on puitpostidele toetuv pitsiline veranda säilinud vaid hoonel Pargi 6. Verandat ilmestab võrreldes kõigi teistega rohke puitpitsi kasutamine (vt ill 84).

84. Pargi 6 Narva-Jõesuus.

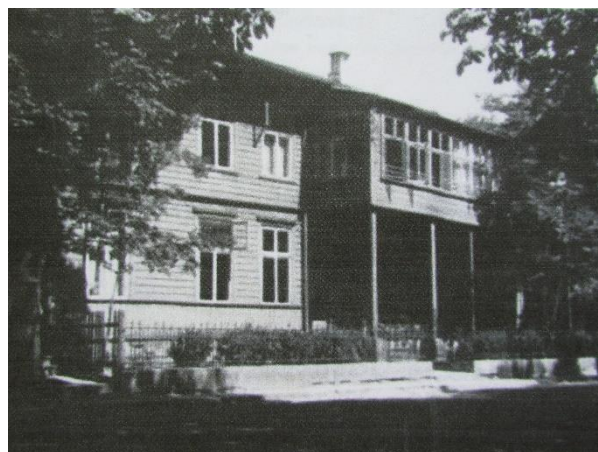

85. Lasteaia 8 Kuressaares.

Kuussaares on postidel veranda osaliselt säilinud endise pansionaadi Lasteaia 8 otsaseinas (vt ill 85), mille uhke postidel kõrguva klaasitud veranda aknad on hävinud. Pansionaat aadressil Pargi 4 (vt ill 86) ehitati uuesti koopiana üles kui kuurordiperioodile iseloomulik hoone, taastati ka dolomiidist postidel avatud, rohke saelõikelise dekooriga veranda. Poole hoone laiune lihtsatel postidel klaasitud veranda on olnud ka Pargi 2 esifassaadil⁹¹ (vt ill 87).

86. Pargi 4 Kuussaares.

87. Pargi 2 Kuussaares.

Tallinnas Nõmmel Mai 2 (vt ill 88) fassaadil Raudtee tänava poolses küljes paikneb mahukas postidel veranda. Lisaks postidele on veranda ja seina vahel täiendavad saelõikelised ehiskonsoolid. Tallinnas Kadrioru suvituspiirkonnas seevastu ei ole säilinud ühtegi postidel verandat. Küll aga võib mõne üksiku näite tuua mujalt Tallinnast. Toompuiestee 13/2 krundi sügavuses on säilinud puitsammastel saelõikelise dekooriga hoone, mille postid toetuvad trepi astmelistele parapettidele (vt ill 90). Ka Uus-Kalamaja 17b (vt ill 89) fassaadil on säilinud lihtsatel kandilistel postide ja värviliste klaasidega veranda.

88. Mai 2 Nõmmel.

89. Uus-Kalamaja 17b Tallinnas.

⁹¹ M. Nõmm, Muinsuskaitse eritingimused Kuussaares, Pargi 2 detailplaneeringu juurde, 2014. Muinsuskaitseameti arhiiv, A-13065.

90. Toompuiestee 13/2 Tallinnas.

91. A. H. Tammsaare pst 13 Pärnus.

Pärnus on säilinud sihvakatel topelt puitpostidel veranda Supeluse 23/1 (vt ill 8) suursugusel villal, mille puitpitsiline lahtine veranda on hiljem kinni ehitatud. Ka A. H. Tammsaare pst 13 (vt ill 91) on otsaseinas kitsas veranda, mille postid toetuvad esimese korruse ukse ees olevale trepile. Haapsalu turuplatsi ääres Lossiplats 1 asuva endise hotelli St. Peterburgi (1857) esifassaadile lisati 1876. aastal kivipostidel veranda (vt ill 92), mida tänaseks säilinud ei ole. Sarnane postidel veranda paikneb Haapsalus ka De la Gardie lossi ees.

92. Foto suurends. Lossiplats 1 Haapsalus, Hotell St. Peterburg.

Eraldi välja toomist vajavad Tartu verandad, millest peaaegu kõik on ehitatud silikaat- või keraamilistest tellistest postidele (vt ill 68 ja 69), olenemata sellest, kas veranda on ühe- või kahekorruseline. Need ei ole traditsioonilises mõistes kõrgetel postidel, vaid sisuliselt toetuvad postvundamendile. Taolisi verandasid on palju säilinud Supilinnas, mis on ka mõistetav Emajõe kallaste läheduse tõttu. Erandlike näidetena asub Tähtvere 5 hoovipoolsel küljel postidel ühekorruseline kinniehitatud, kuid algselt lahtisena ehitatud küllusliku puitdekooriga veranda (vt ill 93). Teine, kallakule ehitatud (hoone on tänavapoolses küljes ühe- ja hoovipoolses küljes kahekorruseline, millele lisandub tervet korrust hõlmav kõrge sokkel) mastaapse verandaga hoone asub samal tänaval aadressil Tähtvere 11 (vt ill 94). Tänu kõrgele soklile paikneb kahekorruseline veranda sisuliselt teise ja kolmanda korruse mahus. Kogukas veranda toetub erandlikult tüsedatele palkidest kandepostidele.

93. Tähtvere 5 Tartus.

94. Tähtvere 11 Tartus.

Taluarhitektuuris on postidel verandad pigem haruldased. Näiteks endises Järva-Madise kihelkonnas Järvamaal Liivi talu esiküljele (vt ill 96) ehitati kahe kivist paarissambaga lahtine eeskoda, mille peale toetub kumera katusega veranda.

Mõisaarhitektuuris kohtas postidel verandasid enamasti juhul, kui hoone oli ehitatud kõrgele soklile, millega samasse tasapinda jäid veranda postid või sissekäigu taoline ehitiseosa. Siiski on neid rajatud ka eraldiseisvatele kivipostidele nagu on säilinud Kohila mõisas Harjumaal (vt ill 95).

95. Kohila mõis Raplamaal.

96. Tungla/Liivi talu Järvamaal.

Postidel verandade kõrval on tähelepanuväärsed ka konsoolverandad, mille puhul on oluline jälgida, et verandat ei aetaks segamini erkeriga, mis pikendab köetavat eluruumi. Konsool- või postidel veranda on alati iseseisev kütmata hoonemaht, mis on eraldatud eluruumidest uksega. Samuti ei tohi konsoolverandat ajada segi lahtise rõduga. Taoline veranda on lisaks eelpool mainitule alati klaasitud.

Konsoolverandade konsoolid võisid olla enamasti puidust, aga harva ka metallist.

Väga lihtsatele puitkonsoolidele toetuv veranda on Kuressaares ainsana säilinud Talve 13 (vt ill 97). Uhke puitpitsiga kaunistatud konsoolveranda oli Kuressaares Tolli 16 (hoone hävinud) (vt ill 98).

97. Talve 13 Kuressaares.

98. Foto suurendus, Tolli 16 Kuressaares.

Konsoolverandale all esimesel korrusel paiknes sageli hoone uks. Nii asus näiteks Kuressaares Lossi 8⁹² (1889, hävinud) ja Tallinnas Kalamajas Kungla 52 (vt ill 100) ja Küti 15 kahekorruselise hoone konsoolveranda all peasissepääs hoonesse. Samas paikneb uks Kadriorus L. Koidula 16 puitkonsoolidel verandast nihkes fassaadi nurga suunas (vt ill 99). Üks vähestest metallkonsoolidel verandadest on säilinud Pärnus Rütüti 31 kivimaja esifassaadil (vt ill 101).

99. L. Koidula 16 Tallinnas Kadriorus.

100. Kungla 52 Tallinnas Kalamajas.

101. Rütüti 31 Pärnus.

102. Nikolai 28 Pärnus.

⁹² E. Püüa, Saaremaa fotograafid 1864–1940. Saaremaa Muuseumi toimetised. Kuressaare: Umara Kirjastus, 2002, lk 117–118.

Eraldi väljatoomist teiste hulgas vajavad vaid Pärnu linnale iseloomulikud konsoolverandad. Kõigil säilinud konsoolidel on kasutatud voluudikujulist motiivi, mis lõppeb veranda välisnurga all nupukesega. Uhkeim konsoolveranda Pärnus asub Nikolai 28 (vt ill 102) Esplanaadi tänava poolisel otsaviilul, mille konsooli välisküljel on voluudimotiivi rõhutatud puitliistudega (vt ill 104). Järjestikku leidub selliste konsoolidega verandasid Supeluse 9 (vt ill 103) ja Karusselli 1, kus voluuti rõhutati sisselõike põhjas oleva värviga. Sarnane konsoolveranda paikneb Kuninga 36 puithoone nurgal.

103. Supeluse 9 Pärnus.

104. Nikolai 28 Pärnus.

Mõisa- ja taluarhitektuuris on konsoolveranda kasutamine olnud väga erandlik nähtus. Heiki Pärdi kolmeköitelisest taluhäärberiid käsitlevatele teostele tuginedes saab välja tuua ainsana Harjumaal Kuusalus Soo talu lihtsatel konsoolidel ümara katusega veranda põikihoone otsaseinas (vt ill 106).

105. Leetse mõis Harjumaal.

106. Soo talu Kuusalus Harjumaal.

Valdo Prausti ja Algo Särgi mõisahooned käsitlevaid ülevaateid sirvides tuleb tõdeda, et ka mõisa peahoonete hulgas on konsoolveranda esinemine suhteliselt harv nähtus. Siiski saab siin näitena tuua Leetse mõisa (vt ill 105) esiküljel paiknenud konsoolveranda fassaadi keskosas.

Tõenäoliselt on konsoolverandade vähesus tulenenud mõisate ja taluhoonete paiknemisest kinnistul. Nende hoonete ümbruses on alati olnud piisavalt vaba ruumi veranda ehitamiseks, mistõttu ei ole ka tungivat põhjust konsoolse veranda lisamiseks.

Vastupidiselt eelnevatele on peamine põhjus linnaelamutel konsoolveranda esinemiseks just tihe üksteise kõrval tänavajoonel paiknemine, mis ei jäta ruumi veranda paigutamiseks hoone otsaseinale. Taolistel hoonetel ongi seetõttu konsoolverandad paigutatud valdavalt tänavapoolsele fassaadile rõhutamaks muuhulgas ehitise esinduslikkust.

Kokkuvõtvalt saab öelda, et võrreldes kõigi eelkirjeldatud verandatüüpidega on postidele või konsoolidele toetuvaid verandasid säilinud kõige vähem.

3. VERANDADE ÜLESEHITUS JA KUJUNDUSVÕTTED

3.1 EKSTERJÖÖRI KUJUNDUS

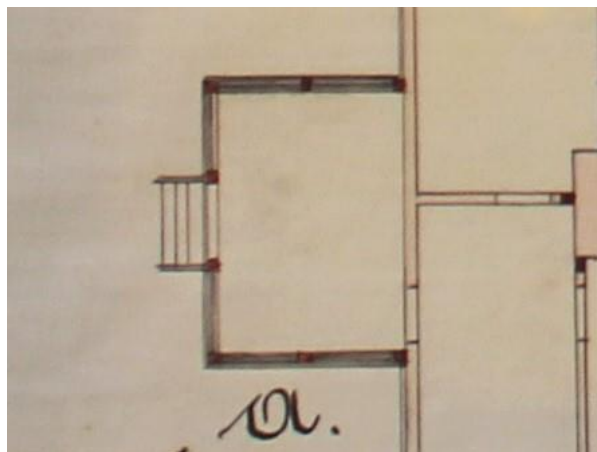
Arhitektuuristiilide vaheldumine on verandade välisilmele mõju avaldanud eelkõige kuju, laudvoodri, puitdetailide, akende ja uste kujunduses. Lisaks neile on mõningal määral väljendunud stiilide eripärad põhiplaanel, treppidel ja katusekujus. Verandade kujunduses mängis peamist rolli historitsism 1840. aastatest sajandivahetuseni. Oma mõju avaldasid veranda välimusele ka historitsismile järgnenud juugend, traditsionalism ja funktsionalism.

3.1.1 PÕHIPLAAN JA ÜLESEHITUS

Varasemate ehk lahtiste verandade eelkäijad ilmnedid juba klassitsismiperioodil portikuselaadse arhitektuurse vormi näol, mille sammastevaheline osa piirati umbes meetri kõrgusega puitrinnatise (vt ill 107). Taolisele kolmnurkse otsaviiluga ehitismahule olid iseloomulikud puitpostidest või sammastest moodustuv kandekonstruktsioon ja ristkülikukujuline põhiplaanel. Viilkatusega ja ristkülikulise põhiplaanel (vt ill 108) tüüpmaht leidis kasutatust praktiliselt kõigis arhitektuuristiilides.

107. Tallinna 31 Paides.

108. Veranda põhiplaanel 1901. aasta projektilt Ringi tänaval Pärnus.

Verandad on ülesehituselt lihtsad valdavalt puidust sõrestikkonstruktsioonid ehitised (vt ill 109), mida nende suvise kasutamise tõttu ajalooliselt ei soojustatud. Veranda seinte kandepostid või -prussid paiknevad mahu välisnurkades ja tihedalt üksteise kõrval olevate

aknalengide vahel (vt ill 110). Mõningail juhtudel on ristkülikukujulise põhiplaaniga verandad ehitatud selliselt, et akende vahele või akna ja hoone põhimahuga liitumiskoha vahele jääb täiendav seinapind.

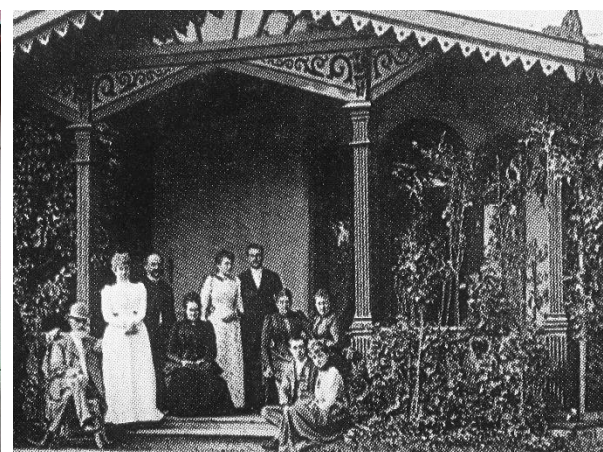
109. Veranda avatud konstruktsioonid ehitustööde ajal.

110. Pilu talu Põltsamaa vallas Jõgevamaal.

111. Faasitud servadega kandekonstruktsioon.
Mere pst 14 Pärnus.

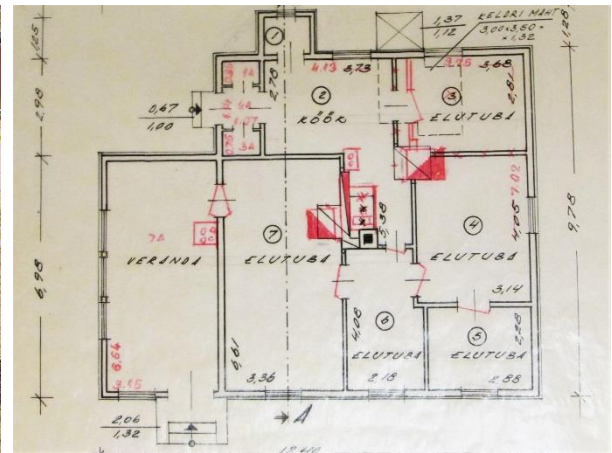
112. Foto suurendus.
Tartumaal Aru mõisa kannelüüridega verandapostid.

Lahtiste verandade puhul on kandeposte püütud ka arhitektuurselt kujundada. Seetõttu on lihtsamatel puitpostidel sageli faasitud servad (vt ill 111 ja 135). See on üks neist detailidest, mille järgi saab hiljem tuvastada, kas veranda on algselt kavandatud klaasimata mahuna. Lisaks sellele on verandaposte dekoreeritud täiendavate sisselõigetega. Mõisate verandadel aga leidub uhkemaid kaunistamisviise, mille puhul võib puitpostidel olla kasutatud stiliseeritud lahendusi laenatuna näiteks klassitsismist. Taolisena on näiteks Aru mõisas Tartumaal veranda puidust kandeposte ilmestatud kannelüüri motiiviga (vt ill 112).

Verandade ehituses enamlevinud sõrestikkonstruktsiooni kõrval leidub ka palkidest varatud või tellistest laotud seinu. Kuna verandad on enamjaolt kaetud mõlemast küljest laudisega või

kivist laotuna välisküljelt krohvitud, tekib harva võimalus tegelikku kandekonstruksiooni vaadelda. Pärnu verandade välisvaatlusel oli Karja 9 (vt ill 113) veranda alumise palgi proteesimine äsja lõppenud ning seetõttu kandekonstruksioon nähtav. Seega saab järeldada, et traditsiooniliste sõrestikkonstruksioonil püstitatud verandade kõrval ehitati ka palkseintega verandasid. Palkseina kohal on sellegipoolest aknafrondis lengide vahel puitpostid nagu sõrestikehitise puhul.

Siinkohal tuleb märkida, et kui veranda paikneb hoone sees, on eeldatavalt kandeseinad ehitatud hoonemahu seintega samast materjalist (palkhoone puhul palkidest jt). Samas tuleb tõdeda, et joonistelt (vt ill 114 ja võrdlemiseks ill 59) on seda suhteliselt keeruline tuvastada.

113. Palkidest ehitatud veranda sein Karja 9 Pärnus. 114. Allee 8 Kuressaares. Hoonesisese veranda palkidest ehitatud sein.

Lisaks puidule leidub hulk historitsistlikke keraamilistest tellistest või paekivist laotud kandekonstruksiooniga verandasid. Taolisi suurejoonelisi kivist verandasid on valdavalt ehitatud vaid mõisahoonetele. Näidetena olgu toodud Jõgevamaal Lustivere (vt ill 115) ja Harjumaal Anija mõisa (vt 116) veranda, mille kandvad seinad on ehitatud keraamilistest tellistest.

115. Lustivere mõis Jõgevamaal.

116. Anija mõisa veranda Harjumaal.

Suuruski on verandadel varieeruv, sõltudes hoone suurusest ja fassaadi laiusest. Kuna veranda on enamasti paigutatud fassaadi keskeljele, ühte serva või kahe veranda puhul sümmeetriliselt fassaadi väliskülgedesse, suhtub veranda fassaadi laiusesse umbes 1:4 kuni 1:2, valdavalt 1:3. Mõnikord võib veranda laius otsaseinas paiknedes kattuda isegi fassaadi laiusega. Seega on veranda pindala küllaltki varieeruv jäädes vahemikku umbes 2 m²–35 m². Pindala arvuline maksimaalvärtus on hinnanguline, sõltudes hoonetüübist, veranda paiknemisest ja piirkonna eripäradest. Taolisi ülisuure põhiplaani verandasid leidub enamasti vaid Võsu suvitushoonetel ja mõne mõisa peahoone küljes. Keskmine veranda pindala jääb siiski hinnanguliselt umbes 6–15 m² vahele.

Nagu veranda tüpoloogiat käsitlevast peatükist selgus, on veranda kõrgus varieeruv ulatudes kuni kahekorruselise (üksikute näidetena ehitatud kolmekorruseliseks) ehitusmahuni. Mitmekorruselise veranda puhul pole põhjust otsida tagamaid arhitektuurstiilide muutustest. Pigem on kõrgete verandade ehitamine tingitud teise korruse või ärklikorruse väljaehitamisest, mille puhul on soovitud võrdsustada mõlema korruse mugavusi. Küll aga on 20. sajandi stiilimõjutused mõningal määral avaldanud mõju veranda põhiplaanile.

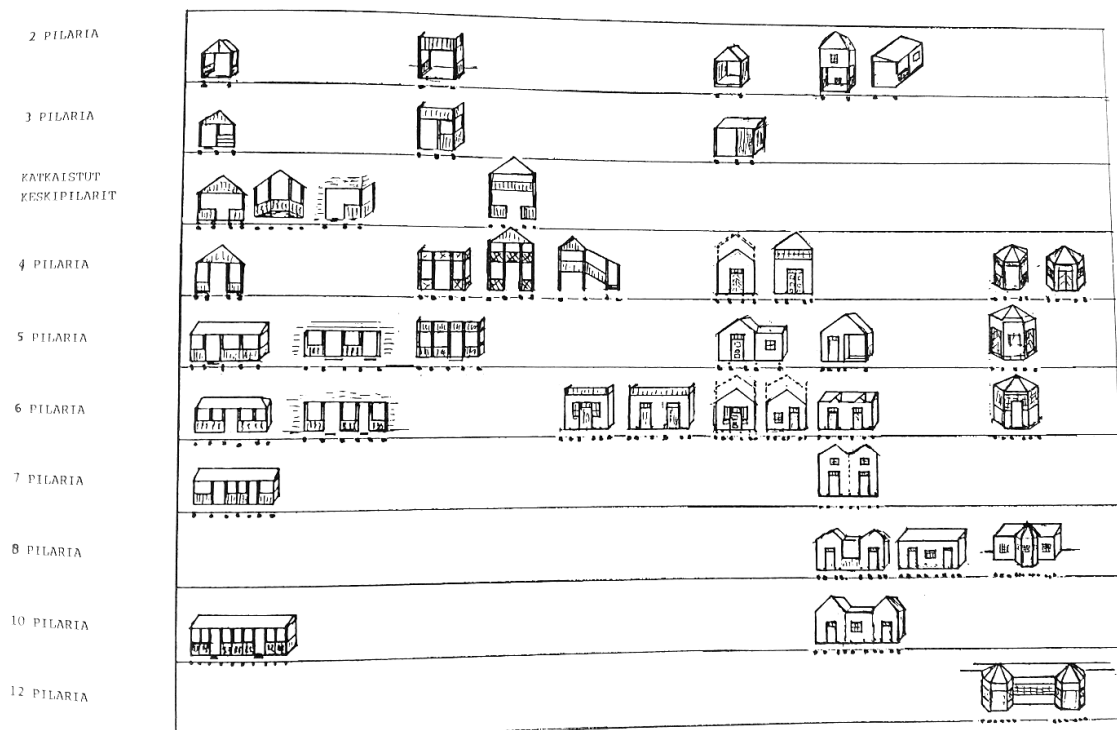
Juugendi mõjud avaldusid polügonaalsete põhiplaanina. Polügonaalsetel verandadel kasutati kuue-, seitsme- ja kaheksanurkseid lahendusi, lisaks neile esines vabakujulise põhiplaaniga lahendusi.

Kuna I maailmasõja järgselt levinud traditsionalistlik arhitektuur lähtus 18.–19. sajandi hoonetüüpide eeskujudest, kus verandasid veel ei tuntud, ei ehitatud ka uutele aedlinnade hoonetele verandasid. Samal ajal säilis siiski veranda ehitamise traditsioon

suvituspiirkondadesse püstitatud hoonete lisandina, mille põhiplaani esines nelinurkse kõrval sageli veel polügonaalset lahendusi.

Vastupidiselt eelnevatele olid 1920.–1930. aastate moodsat eluviisi rõhutavatele funktsionalistlikele⁹³ elamutele iseloomulikud dekoorita kuupjad hoonemahud, millele liitusid ümara või nelinurkse põhiplaani veranda, trepikoda, erker või terrass. Keskkütte kasutuselevõtmisega liideti need eenduvad mahaosad sageli otse eluruumi osaks, mille tulemusel need muutusid köetavaks talveaiaks või eluruumi pikenduseks, millel verandalik kasutus sageli puudus.

Eelnevat kokku võttes saab öelda, et veranda suurus ja kuju sõltuvad suure osas kandepostide arvust. Üsna vähesel määral on veranda põhiplaani avaldanud mõju stiilisuundade muutused. Käesolevas magistritöös on Eesti verandade ülesehitusest ülevaate saamiseks koostatud ülevaatlik tabel, milles veranda suuruse määrab kandepostide paiknemine (vt Lisa 1). Võrdlusena tuleb siinkohal välja tuua põhjalikum uurimus Soome verandadest Teppo Korhonenilt, kes on muuhulgas analüüsinud veranda kuju ja suurust koostades andmete põhjal ülevaatliku tabeli⁹⁴ skitseerivate joonistena (vt ill 117). Ka tema koostatud tabelist järeldub, et veranda mahu määrab just kandepostide arv ning asetus.

117. Teppo Korhoneni käsitus Soomes esinevate verandade kohta.

⁹³ M. Eensalu; Tallinna Kultuuriväärtuste Amet. Funktsionalistlik maja. Eramu ja väike kortermaja. Tallinn: Tallinna Kultuuriväärtuste Amet, 2011, lk 6–9.

⁹⁴ T. Korhonen, Kuisti. Kansatieteellinen tutkimus. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys, 1991, lk 153.

3.1.2 VUNDAMENT, SOKKEL JA TREPID

Veranda maapinnast allapoole rajatud vundamendiosa ulatub enamjaolt peaaegu sama sügavale või pisut kõrgemale hoone põhiosa vundamendiga võrreldes. Maapealse sokliosa kõrgus varieerub sõltuvalt mõnede hoonetüübist. Näiteks mõisahoonetel, mis on reeglina suuremad ja kapitaalsemad on sokli kõrgus tunduvalt kõrgem kui suvitushoonetel.

Sokli materjaliks kasutati paekivi, maakivi või keraamilist tellist. 20. sajandi alguses ehitatud verandadel võis esineda ka silikaattellistest sokleid. Veranda soklite puhul on kasutatud ka võtet, kus hoone maakivist sokli pealmine kord laoti serviti keraamilistest tellistest. Taolisi näiteid võib näha mitmetel hoonetel Pärnus, kuid neid kohtub ka mujal.

Veranda vundament ehitati üldjuhul kividest laotud lintvundamendina. Samas on verandasid ehitatud ka postvundamendile, milliseid esineb mõnel Pärnu elamul (näiteks Esplanaadi 9), mille postide vahed on laudisega kinni löödud, rohkem aga Tartus asuvate puitkorterimajade tagaküljel asuvatel, valdavalt kahekorruselistel, verandadel. Mõisate verandade kõrgemates soklites võisid olla ka kaaravad, petiknišid, valgus- või ukseavad veranda alusesse ruumi (harvadel juhtudel esineb neid linnades, nt Tallinnas J. Poska 14).

Läbi ajaloo on verandade sokli pinda kaitstud niiskuse eest krohviga, mille kujunduses traditsioonilise sileda või krobeline pinna kõrval võib väga harva leida krohvimata pindu. Samas maakivist võrdlemisi dekoratiivseid sokleid sageli ei krohvitud. Sokli katmiseks krohvi kõrval on kasutatud näiteks klombitud kiviimitatsiooniga betoonkiviplaate, milliseid leidub veel Tallinnas Nõmmel 1920. aastate keskpaigas ehitatud Raudtee 63, Metsa 43 ja Nurme 43 veranda soklitel (vt ill 118 ja 119). Erilise näitena on kujundatud Lahemaal Sameli talu veranda sokkel (vt ill 120), kus krohviga on imiteeritud kiviplukke ning keskosas domineerivad modelleeritud lillemotiivid. Ka Kuressaare verandade soklikujundust tuleb esile tõsta, sest seal on kasutatud vundamendina suuremaid kiviplukke või kaetud sokleid faasitud servadega piklike paekiviplaatidega (vt ill 121).

118. Raudtee 63 Nõmmel.

119. Metsa 43 Nõmmel.

120. Sameli talu sokli kujundus Tapurla külas Harjumaa.

21. Kitsas 3 Kuressaares.

Sokli ja seinte kandekonstruktsioonide vahel paikneva niiskuisolatsiooni kohta kogunes andmeid napilt. Kuna soklit katab veelaud või -plekk, siis nende alt isolatsioonimaterjal ei paista. Kuressaares Allee 4a (vt ill 123) ja Pärnus Karja 9 (vt ill 113) hoonete verandade põhjal saab väita, et niiskuisolatsioonina kasutati tõrvapappi.

122. Rahu 6 Loksal.

123. Kiviplokid ja tõrvapapist niiskuisolatsioon Allee 4a Kuressaares.

124. Üle krohvitud paekivist trepp. L. Koidula 22 Tallinnas.

125. Trepil sisse valatud süvised. Rahu 2 Loksal.

Lisaks eelnevale on verandade välimuse juures olulised välisukse ees paiknevad trepid, mille kõrgus ning trepiastmete arv sõltus sokliosa kõrgusest. Enim kasutusel olnud ühemarsilise trepi laius sõltus sageli veranda kandeseina postivahe laiuusest (vt ill 122). Kui taolisi treppe leidis palju suvitus- ja taluhoonete arhitektuuris, siis mõisahoonetele ehitati pigem veelgi laiemaid treppe, mis võisid kohati moodustada umbes poole või enamgi veranda laiuusest.

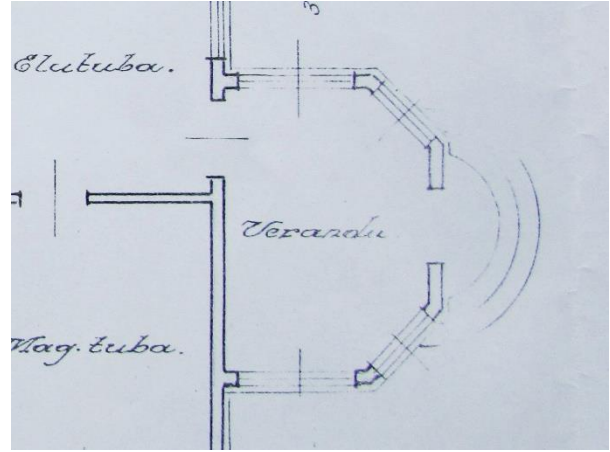
Trepi ehitusmaterjalina kasutati erinevaid materjale – puit, paekivi, maakivi, silikaattellis, betoon. Kivimaterjalist laotud treppide vertikaalosalid olid reeglina krohvitud (vt ill 124), mistõttu ei ole tihti võimalik trepi materjali tuvastada. Treppide astmetena kasutati sageli paekiviplaate. Lisaks eelnevatele kasutati rohkelt ka valatud täisbetoontreppede ilma täiendava viimistluseta (vt ill 125).

Taolistel sirge marsiga treppidel esines trepiastmete ääres sageli puidust või metallist käsipuu. Trepil ääred vormistati sageli astmeliselt (vt ill 124) (sõltuvalt veranda kõrgusest võis parapetjas trepi osa olla ka samas tasapinnas trepi ülemise tasapinnaga (vt ill 125)) langeva parapetina, mille vertikaalpinnad kaeti krohviga. Parapeti horisontaalpinnad krohviti või kaeti kiviplaadiga.

Ka kahe- või kolmesuunalised püramiidjalt tõusvad trepid on verandade juures esindatud, paiknedes vastavalt veranda esiküljel või veranda ja hoone liitumisnurgas. Kui eelnevalt kirjeldatud trepid olid täisnurksed nelinurkse põhiplaani, siis nende kõrval leidub üksikute näidetena neobaroksete ja juugendlike mõjudega maaliliselt kaarduvaid (vt ill 131) verandatreppe nagu näiteks J. Poska 51 Kadriorus (vt ill 126). Ümara põhiplaani või ümardatud astmenurkadega treppe leidub mitmete hoonete originaalprojektides näiteks Kuressaares 1930. aastate projektides (vt ill 127).

126. J. Poska tn 51 Tallinnas Kadriorus.

127. Uus-Roomassaare 9, Kuussaares.
1932. aasta projekt.

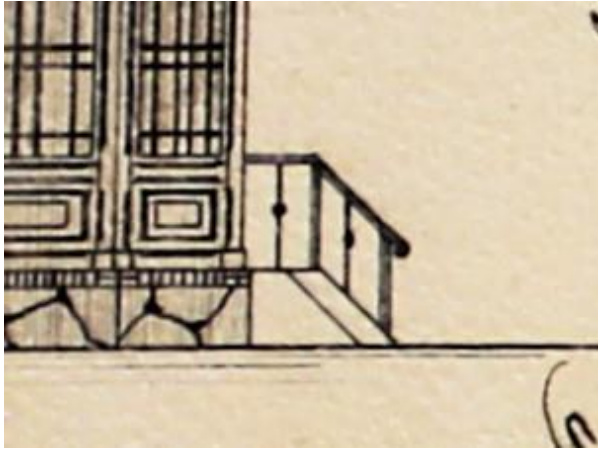
Trepi käsipuude materjali kohta on andmeid vähem, kuid eeldatavalt, tuginedes joonistele ja ajaloolistele fotodele, ning säilinud vähestele originaalsetele näidetele, valmistati neid puidust või uhkemate hoonete puhul metallist. Siiski tuleb tunnistada, et projektides on pea võimatu selgelt eristada sepist või puidust treitud balustraadiposte (vt ill 130). Lihtsamad puidust käsipuud seevastu joonistuvad hästi välja. Uurimistöös kogutud informatsiooni põhjal võib väita, et suvituspiirkondades on säilinud väga üksikud originaallahendusega lihtsad puittrepid. Supilinnas Tähtvere 5 hooviküljel (vt ill 128) ja Kuussaares Allee 10 (vt ill 129) on säilinud sellised väga halvas seisundis puittrepid lihtsa käsipuuga, mida varsti saab vaadelda vaid hoonete originaalprojektidelt või ajaloolistelt fotodelt.

128. Tähtvere 5 Tartus.

129. Allee 10 Kuussaares.

130. Veranda trepp Esplanaadi tänaval Pärnus.

131. 1884. aasta projekt Pärnus.

Kuurordi- ja mõisahoonetel esines lisaks maapinnal paiknevatele ka postidel verandasid (vt peatükk 2.2.4). Nende materjalina kasutati puitu või kivi ning need võisid olla kavandatud ümara stiliseeritud samba või kandilise postina, mis toetusid omakorda kivist soklile, kiviplokile või veranda all paikneva kivitrepi parapetile.

3.1.3 SEINAPIND JA PUITDEKOOR

Olulist rolli puitverandade kujunduses mängib akende alla jääv seinosa, mille moodustavad tihedalt üksteise kõrval paiknevad lauad, punnlaudis, dekoratiivne pitsiline laudis või puittahveldused, mis raamistavad ülevalt ja alt veranda keskmises osas paiknevat aknarida.

Veranda otsaviiludki on kaetud laudisega, millele võivad täiendusena lisanduda rippviilud saelõikelise puitdekooriga. Lõpliku viimistluse annavad veranda avatäiteid ja seinu raamistavad profileeritud piirdeliistud (vt ill 132).

Hoonesiseste verandade välimus on alati ühtlustatud terve hoonega. See tähendab, et kogu hoonel kasutatakse ühesugust laudise lahendust (vt ill 133) ja verandat teistsuguse laudisega esile ei tooda.

132. Sadama 40 Haapsalus.

133. Terve fassaadi ulatuses esineb ühesugune laudise aetus. Holmi 1 Haapsalus.

Puitverandade kõrval leidub peamiselt mõisaarhitektuuris levinud kivist kandekonstruktsioonil verandasid, millel lisaks kivipostidele on alaosas kivistinnatis, mis üldjuhul kaeti krohviga (vahel tellisladu eksponeeritud). Kuurordi ja suvitusele ning ka taluhoonete juurde kivist verandad ei kuulunud, küll aga leidis neid vähesel määral villade juures. Rohkem kohtab selle hoone liigi juures aga krohvitud puitseintega verandasid. Alles 1930. aastate funktsionalistliku arhitektuuriga seoses saab taas rääkida veranda krohvitud seinapindadest, kui moest olid läinud kõikvõimalikud fassaadikaunistused ning alanud uut esteetikat järgiv moodne ajajärk. Hoonetel kasutati vaid puhast krohvitud ning värvitud pinda, puitfunktsionalismi esindavate verandade välisseinu kattis laudvooderdus.

Kõige levinum viis veranda välisseinte üla- ja alaosa kujundamiseks on horisontaalselt või vertikaalselt paigaldatud profileeritud laudis, mis asetseb terve seina ulatuses ühte pidi. Samas

võis seinapind moodustuda ka erinevat pidi laudisest – vertikaalne all ja horisontaalne üleval. Lahtiste verandade alumise osa rinnatisena kasutati valdavalt tihedat püstlaudist. Rikkalikult kaunistatud historitsistlike suvilate, villade, pansionite ja mõisate lahtiste verandade piirdeks võisid olla tihedalt teineteise kõrvale paigutatud saelõikelised lauad. Kinniste verandade puhul kasutati samuti saelõikelisi laudu piirdena, mille taha paigutati täiendav sile laudis kinnise ruumi tekitamiseks (vt ill 135). Taoline lahendus on nähtav ka restaureerimisel oleval verandal Narva-Jõesuus Nurme 44 (vt ill 134).

134. Narva-Jõesuus Nurme 44 veranda laudis.

135. Taustal veranda puitrinnatis.

Paralleelselt laudvoodri ja saelõikeliste detailidega kasutati esinduslike hoonete verandade fassaadikujunduse alumises osas puittahvleid alates 19. sajandi keskelt alguse saanud historitsismist, olles kasutusel veel ka juugendlikel 1910. aastate verandadel. Tahvliväljad kandepostide vahel moodustusid ukse konstruktsiooniga sarnaselt raamist ja tahvlist (kahest laiemast lauast), mille ilmestamiseks kasutati vahel täiendavaid puitliiste (vt ill 136 ja 137). Lisaks alumisele osale kasutati tahveldusi sageli täiendavalt veranda akende kohal. Taolisi puittahveldustega verandasid on säilinud päris palju Pärnus ja Tallinnas Kadriorus.

136. Pärnus Aia 11.

137. L. Koidula 22 Kadriorus.

Tahvelduste kõrval leidis diagonaalset ristimotiivi, mida kasutati sageli veranda akende kohal, muutes akna kuju teravkaarseks (vt lähemalt peatükk 3.1.4). Taolist motiivi on kasutatud näiteks Viljandi mõisa verandal (vt ill 139), kus ristimotiiv moodustab veranda kandekonstruktsiooni. Iseloomuliku näitena on Pärnus Mere pst 14 (vt ill 138) akende kohal olev ristimotiiv, mida on paljudes suvituspiirkondades kasutatud eraldiseisva tahvelduse või akende kujunduse osana.

138. Mere pst 14 Pärnus.

139. Viljandi mõisa veranda Viljandimaal.

Verandale esinduslikuma välimuse andmiseks kasutati historitsismi mõjul ohtralt saelõikelise puitdekoori lisamist otsaviilule, verandapiiretele või lahtise veranda puhul postivahedesse.

Sel perioodil tõsteti esile ehitusmaterjalide ausust ja oldi seisukohal, et hoone materjal peaks peegelduma juba tema stiilis. Seega kujunes teadlikult välja „puitehitusstiilina“ (*Holzbaustil*) „šveitsi stiil“⁹⁵, mida peeti eriti sobilikuks kergemate ehitiste (sh verandade) püstitamisel. Stiilile iseloomulikult kasutati saelõikeornamenti verandade viiluväljadel, rippkarniisidel, verandapiiretel, postivahedes jne.

Karin Hallas-Murula on tabavalt iseloomustanud kuurordipiirkondadesse ehitatud hooneid ja nende fassaadikujundust: „Ühiskondlik kihistumine väljendus järjest selgemini ka arhitektuuris. Seltskonda pääsenud rikastunud kaupmehe maitse oli hoopis erinev sünnijärgsete aristokraatide rafineeritud stiilitunnetusest. Just rikastunud keskkihtide mõjul hakkab lokkama stiililine kõikelubatavus, rikkuse mõõdupuuks sai dekoorirohkus, mis peegeldas lihtsat arusaama ilust: mida rohkem, seda uhkem“⁹⁶. Seega toimuski nii-öelda võidujooks, kes suutis ehitada uhkeima hoone. Taoline uhkustamine peegeldus selgelt ka verandade kujunduses, mistõttu kasutati rohkelt saelõikelisi detaile. Tänu sellele, et suur hulk

⁹⁵ A. Hein, Eesti mõisaarhitektuur. Historitsismist juugendini, lk 104.

⁹⁶ K. Hallas, Puitarhitektuur stiiliajaloo kandjana. – Eesti puitarhitektuur, lk 24.

suvitajaid tuli Eestisse Peterburist, ilmusid sinsele arhitektuurimaastikule ka läbi sajandite Venemaa rahvakunsti, taluarhitektuuris ning õigeusu traditsioonides esinenud ning neist inspireeritud kujundusvõtted⁹⁷, mis pakkusid šveitsi stiilile analoogseid hoonete dekoreerimislahendusi.

Oluline on välja tuua ka Gabriel Baranovski 1904. aastal koostatud 19. sajandi teise poole arhitektuuri käsitlev entsüklopeedia, mille VII osas⁹⁸ tuuakse välja Vene impeeriumis hoonete fassaadide ilmestamiseks kasutatud iseloomulikud detailid. Muuhulgas toodi näiteid saelõikelistest konsoolidest, otsaviiludel ja postivahedes kasutatavast puitdekoorigest, räästalaudadest, sarika- ja pärliniotstest, otsaviilu laudvoodri otste kujundusest, harjakaunistustest, mis leidsid kasutust ka verandade kujunduses. Eestis enim kasutust leidnud detailidest on Lisas 4 välja toodud iseloomulikumad. Kindlasti tuleb märkida, et neid elemente rakendati siinsetel verandadel oluliselt lihtsustatud kujul, mis jätsid ära täiendavad sisselõiked sarikaotstel ning ehisdetailidel, järgides vaid üldist vormi.

Eriti uhkelt väljendusid taolised eeskujud Peterburi kaupmeeste suve veetmise lemmikpaigaks kujunenud Narva-Jõesuu suvitusvillade arhitektuuris. Pargi 6 (vt ill 140) otsaseinaski on säilinud rikkaliku dekooriga lahtine postidel veranda, mille dekooris leidub ohtralt Baranovski koostatud entsüklopeedias toodud motiivide analooge.

140. Rohke puitdekooriga Pargi 6 Narva-Jõesuus.

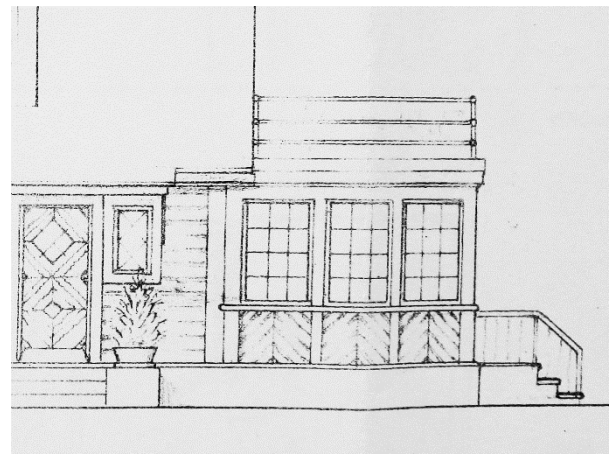
⁹⁷ L. Selg, *Historitsismiajastu puitdekoor Tallinna arhitektuuripildis*. – Tallinna puitarhitektuur. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, Tallinna Kultuuriväärtuste Amet, 2014. lk 340–353, lk 344.

⁹⁸ Барановский, Гавриил Васильевич. *Архитектурная энциклопедия второй половины XIX века* Т. 7, Детали. С.-Петербург : Журнал Строитель, 1904 (С.-Петербург : Типография журнала Строитель). Лк 53–54, 67, 81–82, 88–90, 104–108, 113.

Kui historitsistlikele hoonetele lisati saelõikelisi puidust kaunistusi, siis juugend 20. sajandi alguskümnendel verandade puhul sellist ülepuistamist enam ei armastanud (mõningate eranditega). Puitfassaadi kujunduses olid au sees pigem voolujoonelised elemendid ja fassaadipinnal laudvoodri suunaga mängimine, mis väljendusid pigem üksikute elementidena. Nüüd kasutati horisontaalse või vertikaalse otsaviilu laudise kõrval ka kalasabamustrit (vt ill 141), mis oli iseloomulik 20. sajandi alguses rannakülade hoonete otsaviilude ilmestamiseks. Kalasabamustrit esines sageli Võsu suvitushoonete ja Käsmu kaptenimajade verandade otsaviiludel.

141. Kalevi 11 Võsul.

142. Kuressaares Uus-Roomassaare 19 (1933).

Traditsionalistlike hoonete välisseintel kasutati valdavalt kitsast püstlaudist⁹⁹, mis püüdis vastanduda Vene puithistoritsismist tuntud profileeritud laudvoodrile ja mustritele, võttes eeskujuna, aga ka vastandas ennast varasemale ehitustraditsioonile. Veranda laudise kujunduses jätkus sarnaselt juugendile kalasabakujuliselt asetatud laudise (vt ill 142) kasutamine akende aluse tahveldusena, mis leidis rakendust mitmetes suvituspiirkondades.

3.1.4. AVATÄITED

Veranda välisilme olulisimaks kujundajaks on tiheda raamijaotusega kititud klaasidega aknad ja ukсед, mis võivad asetseda tihedalt üksteise kõrval, moodustades klaasise frondi terve veranda ulatuses või jättes teineteise vahele vähesel määral seinapinda. Nii akende kui ka uste raamid valmistati puidust, mille materjal on valitud hoolikalt võimalikult tihedate aastarõngastega okaspuu lülipuidust, et see väliskeskkonna mõjudele ajas vastu peaks.

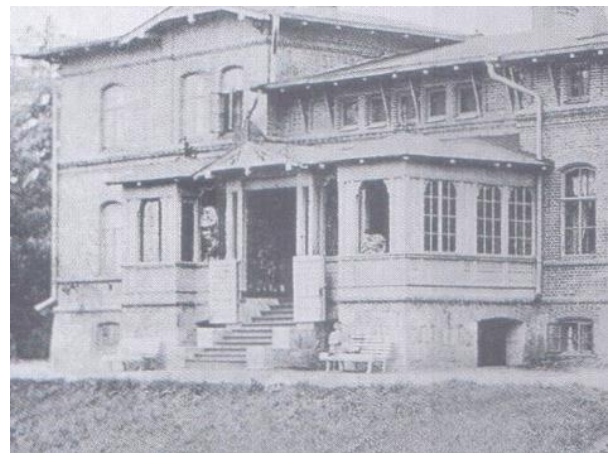
⁹⁹ M. Kalm, Eesti 20. sajandi arhitektuur, Tallinn: Prisma Prindi Kirjastus, 2001, lk 88–90.

Traditsiooniliselt on verandade akende ja uste klaasid kinnitatud raamidele ja puitprossidele tihvtide ja linaõlikitiga. Selline võtte on verandadele äärmiselt iseloomulik ja võimaldas saavutada kitsa ja õhulise mulje. Puidu ja kiti kaitseks ning viimistlemiseks kasutati üldjuhul valget linaõlivärvi. Teiste hulgas leidub üksikuid näiteid, kus veranda aknaraamid on kasutatud näiteks rohelist või teisi värvitoone.

Juhul kui veranda aknad on hoone põhimahus olevatega analoogse kujundusega, võib neil esineda raami küljes täiendav veelaud nagu traditsioonilistel akendel. Ka aknaraamide tugevdamiseks on ainult sellisel juhul lisatud metallist nurgikuid (kuid mitte alati) ja (nurk)hingi. Tihedaruudulistel verandaakendel üldjuhul nurgikud puudusid. Samuti esines veelaud eraldiseisvana, mitte aknaraami külge kinnitatud lahendusena.

Kui üldjuhul esinevad veranda aknad ainult reana teineteise kõrval, siis vahel on lisatud ukse kohale täiendav valgmik või otsaviilule väike aken. Valgmikud on iseloomulikud Võsu verandadele, kus prosspulgad moodustavad kiirtepärja motiivi. Harva kohtab akende ja uste kohal täiendavaid aknafronte enamjaolt vaid mõisatel. Vahel on veranda otsaviiludele lisatud väike ümarkaarne, kolmnurkne, nelinurkne või ümar aken.

Akende rea vahele jäävad hoonemahust väljaulatuvatel verandadel reeglina ühe või kahe poolega ukсед, mille ülaosa on klaasitud. Ukse asukoht sõltus mõneti veranda paiknemisest hoone küljes. Hoone esiküljel paikneval verandal asus enamasti ka peasissekäik esiküljel. Otsaseinas või hoone tagaküljel paikneva veranda uks võis avaneda igasse suunda. Siin on oluline märkida, et mõisate poollahtistel verandadel, mille esiküljel aknad puudusid ja mille trepp võis ulatuda (osaliselt või tervikuna) katuse alla, ei lisatud ust üldse. Mõnel ajaloolisel fotol on võimalik märgata ukse asemel isegi väravamotiivi kasutamist, mille kujundus ühtis veranda seinasaga. Taoline värav oli Kolu mõisa verandal Järvamaal (vt ill 143).

143. Lahtisel verandal ukse asemel värav. Kolu mõis Järvamaal.

Tinglikult saab veranda uste ülesehituse jagada kaheks tsooniks: alumise osa moodustab puitahveldus, ülaosa puitprossid ja aknaklaasid. Uste klaasitud osa kopeerib üldjuhul veranda akendel esinevat mustrit. Seetõttu käsitletakse käesolevas töös aknaklaaside kujunduse kirjeldamist ustel ja akendel samade kujundusvõtete alusel. Välja joonistuvad ka mõned piirkondlikud kujundusvõtted, millest näiteid tuuakse.

Veranda akendele on iseloomulik lainetavate klaaside kasutamine, mis oli tingitud tolle ajastu klaasi kvaliteedist. Klaasidest läbi kumav valgus murdub ruumi sisse jõudes ja hajub ühtlaselt laiali, luues seal hubase olemise. 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguskümnete ehitatud juugendlikele verandadele oli iseloomulik mäng erinevat värvi klaasidega. Akende kujunduses kasutati läbipaistvate klaasiväljade täendamiseks punaseid, siniseid, kollaseid, rohelisti jt klaase (vt ill 146 ja 147). Lisaks neile lisati kujundusse piimjaid klaase, mille puhul kleebiti klaasid hoopis seestpoolt kilega üle või pinna matistamist. Nende klaaside kujunduses kasutati erinevaid lillemotiive ja mustreid (vt ill 145). Samuti oli tänu kiletamisele võimalik kasutada klaasiruutude sees erivärvilist klaasipinda (vt ill 144).

144. Värvilised kiletatud klaasid Loksal.

145. Piimjad mustriga klaasid Kuressaares (hoone hävinud).

146. Kuressaares Uus-Roomassaare 13 aknad.

147. Tallinnas L. Koidula 12a värvilise klaasidega veranda.

Värviliste klaaside paigaldamisel akna kujundusse valitses teatav seaduspära – klaasid paigutati akna nurkadesse ning vahel täiendavalt äärtesse või keskele üksiku ruuduna. Lisaks sellele kasutati värvilisi klaase veranda keskjoonel ühtse frondina. Vahel võis näiteks piimjas klaas ümbritseda pea tervet akna perimeetrit.

Huvitav on veranda klaaside juures see, et kuigi üldiselt juugend värvide mängu armastas, siis maainimesi tüütas see ilmselt lõpuks ära. 1927. aasta ajakirjas Taluperenaine ilmunud artiklis kirjutati: „Rõdu akendest kadugu värviline klaas! Viimane rikub rahu ning ärritab silmi.“¹⁰⁰

Veranda akende kujule ning kujundusele avaldasid mõju historitsistlikus arhitektuuris kasutatavad erinevad stiilisuunad alates 1840.–1850. aastatest, mis levisid peamiselt näidisalbumite kaudu. Ülevenemaalised klassitsistlikud tüüpfassaadid verandadele märgatavat mõju ei avaldanud. Küll aga 1840. aastatel välja antud tüüpalbumites kajastunud kõrged fassaadi rütmistavad kaaraknad¹⁰¹ viitasid neorenessansi vormide esiletõusmisele. Seetõttu kandus kaarja ja kumera akna motiivi kasutamine üle ka verandaakendele. Samuti väljendus neorenessans horisontaalsust rõhutavates soklikarniisides. Taolise näitena võib tuua Tartus Kastani 23 (vt ill 148) veranda kujunduses segunevad neorenessansi ja neogooti mõjud. Historitsistlike vormivõtete hulgas ei olnud ümara ülaosaga akende kasutamine verandadel ülemäära levinud.

148. Kastani 23 Tartus.

Kaarjalt lõppevaid gootilikke teravkaarse kujuga aknaid¹⁰² esines verandadel pigem harva. Puidu kasutamisest ja konstruktsiooniloogikast lähtuvalt oli mõistlikum kavandada nn neogooti aken lihtsustatult kolmnurkse ülaosaga. Seda võtet kasutati nii 1890. aastate villadel

¹⁰⁰ Taluperenaine, nr 5, 1927.

¹⁰¹ K. Hallas, Puitarhitektuur stiiliajaloo kandjana. – Eesti puitarhitektuur, lk 21.

¹⁰² Samas, lk 30.

kui ka veel 20. sajandi alguses. Taoliste näidetena võib ära tuua Pärnus Aisa 2 (vt ill 149) kolmnurkse ülaosaga akendega veranda.

Rohkem leidis veranda akende ja uste klaaside kujunduses neogootiliku võttena puitprossidest ristuvate diagonaalsete kaarte moodustamist (vt ill 150) või traditsioonilise gooti teravkaare kasutamist (vt ill 151). Nende võtete tulemusel kasutati mitte ainult akendel ja ustel, vaid ka nende kohal paikneva puittahvelduse dekoreerimisel diagonaalset ristimotiivi. Gooti stiilist lähtumine tähendas akende ja uste klaasikujunduses tihedaruuduliste vitraažakendelaadse tulemuse saavutamist rombjaate ja diagonaalse risti motiividena, mis mõjus õhuliselt ja oli esinduslik, kuid keerukas ning kallis teostada. Sellise motiivi kasutamine oli historitsistlikes kujundusvõtetes kõige laiemalt levinud. Lisaks eelnevatele olid teravkaarsete ning kolmnurksete motiivide kõrval kasutusel keskaja eeskujudest¹⁰³ laenatud ruudustiku motiiv, millest kujunes kõige levinum klaasilahendus (vt ill 152).

149. Aisa 2 Pärnus.

150. Supeluse 1 Pärnus.

151. Mere 34 Võsul.

152. Allee 4a Kuressaares.

¹⁰³ Aknad. Ajalugu ja nõuanded parandamiseks. Stockholm: Central Board of National Antiquities, 1997, lk 23.

Ka juugendstiil ei jätnud veranda klaase stiilimõjutustest ilma. Juugendis oli valdavaks kaks suunda¹⁰⁴, mille mõjud avaldusid ka verandakujunduses – esimene kasutas kaarduvaid vorme (vt ill 153), värvide küllust ja keeruka kujuga akende-uste kujusid; teine, Eestis laiemalt levinud nn geomeetiline juugend kasutas tihedate ruudujaotusega aknaid, millega soositi vitraažide kasutamist. Geomeetrist suunda esindavatel akendel muudeti ülemine raam või raamiosa tihedaruuduliseks või jaotati vertikaalsete prosspulkadega võrdseteks osadeks (vt ill 57 ja 157).

153. Tallinnas Hiiu-Maleva 3.

154. Kuressaares Uus-Roomassaare 4.

Traditsionalistlike akende puhul vaadati tagasi 18.–19. sajandi arhitektuurile, milles avaldusid küllaltki lihtsad vähese ruudujaotusega aknad. Need aknad olid võrreldes varasematega matsakama ruudujaotusega (vt ill 142). Lisaks kõigele kasutati veranda akna keskosas kalasabalaudisest ja traditsionalistlikest rombitaolistest vormivõtetest eeskuju võetuna rombimotiivi. See võte oli eriti iseloomulik just Kuressaare kuurordipiirkonna 1930. aastatel ehitatud hoonetele (vt ill 154), kuid oli kasutusel ka näiteks Pärnu suvituspiirkonnas väikse rombina aknavälja keskosas.

Funktsionalismiga muutus verandakujundus alates 1930. aastatest väga lihtsaks – ristkülikukujuliste piklike akende ruudujaotus kadus ning seinapindu ei kaunistanud peale lihtsa seinalaudise või krohvi mitte miski (vt ill 155 ja 156).

¹⁰⁴ O. Orro, Juugend. – 100 sammu läbi 20. sajandi Eesti arhitektuuri. Näitus Eesti Arhitektuurimuuseum 26.06–22.09.2013. lk 50–51, lk 50.

155. Lõuna 37 Tallinnas Nõmmel.

156. Põllu 49 Tallinnas Nõmmel.

Suvituspiirkonna hoonete, taluhoonete (lahtised verandad muudeti 1910. aastataist aegamisi klaasakendega ruumideks, muutudest tõelisteks „klaaskodadeks“ 1920.–1930. aastail.¹⁰⁵) ning mõisahoonete veranda klaaside kujunduses segunesid eriti historitsismi ja juugendi vormivõtted, mille tulemusel nii 1890. aastate kui ka näiteks veel 1910.–1920. aastate aknad võisid olla üpris sarnase kujundusega ja kasutada motiive läbisegi. Taluarhitektuuris esinevad verandade klaasilahendused sarnanesid tüüpilisemate suvituspiirkondades kasutusel olnud akendega.

Seega kujunes historitsismile omaseks ja laialt levinud motiiviks tihe aknaruudustik, milles kasutati sarnaseid stiilide võtteid ja proportsioone omavahel kombineerituna. Nii kujunesid mõnes piirkonnas välja isegi klaasijaotuses sarnased jooned või motiivid.

Pärnu 19. sajandi lõpul ehitatud verandadele oli iseloomulik klaasivälja keskel kasutada väikest rombi, mille suurus võis vastavalt akna proportsioonile muutuda. Lisaks sellele kasutati Pärnu verandadel kolmese raamijaotusega akent, mille ülemine raam võis olla prosspulkade jagatud. Taolistel akendel kasutati Pärnule suvituspiirkonnale iseloomulikult tuuleliistul kapiteelimotiivi (vt ill 157).

¹⁰⁵ J. Saron, Unistus moodsast maakodust 1918–1940. Kodukultuuri edendamisest Eesti Vabariigis. – Suitsutare, nr 5. Valitud artiklid, lk 14.

157 Mere pst 18 Pärnus.

158. Veranda Haapsalus.

Haapsalu verandade aknaklaasid on võrreldes teiste piirkondadega oluliselt tagasihoidlikumad, moodustudes põhimõtteliselt lihtsustatud võtmes kuueruudulisest aknast, mille rõhtimpost võib olla n-ö kokku sulatatud laiemaks raamiks. Sama võtet kasutati veranda akende kui uste kujunduses (vt ill 158).

Võsu suvituspiirkonnale iseloomulike ebaharilikult suurte verandade ühte postivahesse mahutati sageli kuni kaks ja pool kuueruudulise akna laiust. Lisaks sellel oli eriti Võsu ustel nii neogooti kui juugendi võtteid meenutav motiiv, mis esimest korda ilmub 1887. aastal ehitatud Võsul erandlikult rohke puitpitsiga kaunistatud verandal aadressil Mere 37, hiljem on sama motiivi kasutatud veel isegi 1920. aastatel ehitatud hoonetel (vt ill 159).

Nii Käsmu kui Võsu uste klaaside puitprosside keskosasse on tehtud väike paisutus (vt ill 160), millist lahendust kusagil mujal ei esine.

159. Mere 19 Võsul.

160. Neeme tee 52 Käsmus.

Nõmme juugendlike verandade akende jaotuses on kasutatud horisontaalset madalat kaarjat motiivi, mis sageli esines aknaraamis koos rombimotiviga (vt ill 153).

Peatüki illustreerimiseks on koostatud skitseerivad joonised veranda akende jaotuste kirjeldamiseks. Joonised on koostatud mõisaid ja taluarhitektuuri käsitlevate teoste illustratiivse materjali põhjal ning suvituspiirkondades läbi viidud inventeerimistööde tulemusena. Ülevaatest selgub, millised on Eesti arhitektuuris peamiselt kasutusel olnud veranda akende kujunduslahendused. Kuna mõisate, suvituspiirkondade ja taluhoonete verandade akende lahendused on sarnased, esitatakse joonised koondmaterjalina (vt lisa 2).

3.1.5 KATUSED JA VIHMAVEESÜSTEEM

Veranda katuse puidust kandekonstruktsioon koosneb laetaladest, pärlinitest ning sarikatest. Pennide olemasolu on keeruline tuvastada, kuna need paiknevad laelaudise taga. Ka hoonete lõikejoonistel ei ole nende olemasolu võimalik tuvastada. Võib vaid oletada, et kõrgemate ja suuremate katuste puhul võisid pennid täiendavalt katusekonstruktsioonile lisatud olla, kuid madalama kaldega katustel neid suure tõenäosusega ei kasutatudki.

Veranda katuse kaldenurk jäi üldjoontes vahemikku 10–35 kraadi. Katusekatte materjalina on kasutatud laastu, kimmi, plekki ja ka ruberoidi. Seejuures on oluline, et veranda katusel kasutati enamasti sama materjali, millest ehitati hoone põhimahu katus. Seega, kuna taluhäärberitel kasutati sageli laastu- või kimmkatuseid, oli ka veranda katus sellega kaetud (vt ill 161). Sama lahendust esineb vanematel puitmõisatel. Tänapäevaks on suur osa puitkatustest välja vahetatud või kaetud eterniidiga nii, et varasem katus on selle all veel vaadeldav.

Mõisahoonete katused kaeti valdavalt keraamiliste katusekividega. Hilisema lisandusena juurde ehitatud verandade katused olid suhteliselt madala kaldega, millel keraamilisi katusekive kasutada ei saanud. Seega on enamikel mõisaverandadel kasutatud plekk-katet. Vähesel määral kasutati plekki ka taluhäärberite veranda katustel. Suvitamisega seotud hoonete verandadel peale väikese paaniga plekk-katte midagi muud peaaegu ei kasutatudki. Lisaks sellele, et plekki oli võimalik paigaldada võrdlemisi madala kaldega katusele, jättis see verandast õhulise mulje, mida näiteks katusekiviga poleks kunagi suudetud saavutada.

Ruberoidi kasutamise kohta on andmeid napilt, kuid näiteks Nõmmel juugendlikul kahekorruselisel tambuuriga verandal Nurme 11/Põllu 11 (vt ill 162) on säilinud algne katus, mille pinnal on näha sagedase tõrvamise jäljed.

161. Linsi talu Viljandimaal.

162. Nõmmel Nurme 11/Põllu 11.

Veranda katusekujuski olid erinevused, mis mõneti sõltusid veranda paiknemisest hoone põhikehandi suhtes. Kõige levinum katusekaju oli viilkatus (vt ill 161), mis võis paikneda hoone igal küljel. Viiluga tänava poole asetsemine oli üks võtetest, millega hoonet justkui vaatamiseks avati ja fassaadi rõhutati. Ühekaldelist ja madalat kelpadega katust kasutati pigem otsaseintes ja tagaküljel. Samas võis ühekaldelist katust leida ka mõisahoonete esiküljel.

Kelpadega katused tulid taas moodi juugendliku ja traditsionalistliku arhitektuuriga, mis laenas minevikust pärinevaid võtteid neid kaasajas modifitseerides. Kelpadega katust esines enamasti polügonaalsetel või nelinurksetel verandadel, mille kelbad koondusid hoone otsaseina lähistel või liitusid veranda viilkatuse osa pikendusena (vt ill 181). Taolised katused on eriti iseloomulikud Tallinnas Nõmmel ehitatud hoonetele. Verandale võis seega moodustuda ka poolkelpkatus nagu A. H. Tammsaare 19 hoonel Pärnus (vt ill 42). Mõnel verandal võis katus moodustuda ka trapetsikujulisest keskosast ja sellega liituvatest kolmnurksetest tahkedel külgedel (vt ill 189). Juugend tõi endaga kaasa ka ümara kujuga katuse (vt ill 106), mille esikülj vaatas fassaadiga samasse suunda. Taolistest veranda katustest saab vaid üksikud näited tuua.

Vastupidiselt kõigile eelnevatele muutis funktsionalism veranda katusepinna horisontaalseks lamekatuseks, kuhu võis olla kavandatud katuserõdu. Seda võtet näeb veel ka 1930. aastatel

ehitatud traditsionalistlike hoonete verandadel ja taluhoonetel, mille ärklittoa otsaseina rajati veranda katusel paiknevale rõdule pääs.

Väga erandlik näide kõigi teiste hulgas on Kuressaare peatänava ääres Lossi 7 põhjapoolsel küljel paiknevale veranda katusele paigaldatud suur katuseaken (vt ill 163). Põhjus seisnes ilmselt selles, et veranda oli kasutusel kunstniku ateljeena, kuhu oli vaja saada täiendavat valgust.

163. Lossi 7 veranda katusel olnud aken.

164. Mere 37 Võsul.

Sageli paiknes veranda katuse räästajoon hoone katusega umbes samal kõrgusel, st hoone põhimahu ja veranda katuse räästas ühtisid või paiknes veranda oma sellest pisut allpool. Veranda katuse harja kõrgus ei sõltunud üldjuhul hoone põhimahu katusest. Seega võis veranda olla ka väga madala kaldega katusega (viilkatuse või ühekaldelise katusega), mille harjajoon võis jääda (kui hoone enda seina kõrgus seda võimaldab) hoone põhimahu räästa alla või sellega umbes samale joonele.

Verandade ehitamise kõrgajal 19. sajandi lõpust kuni I maailmasõjani kasutati eelistatult nii linnas kui maal lahtist räästast, mis leidis rohkelt kasutamist verandade ehituses. Sarikate ja pärlinite otsad olid seega pea alati kujundatud saelõikelistena (vt ill 164). Räästa alune oli kaetud aluskatuse laudisega. Siiski võis esineda ka kinnise tuulekastiga verandasid, kus sarikaotsi ja pärlineid enam nähtavale ei jäetud. Ka otsaviilu räästalauad võisid tingituna verandaomaniku edevusest või historitsistlikest maitse-eelistustest olla kujundatud saelõikelise servaga.

Veranda katustele lisati ka harjakaunistusi (ei olnud verandade puhul väga levinud võte), millest tänaseks praktiliselt jälgegi ei ole. Põhjus seisneb ilmselt puitmaterjali ilmastiku käes

pehkimises. Harjakaunistustena kasutati saelõikelisi detaile ja treitud puidust vardaid. Harja alla lisati sageli ehispenn koos rippuva ehisdetailiga.

Oluline aspekt veranda säilimise tagamiseks on korralik vihmaveesüsteem, millega tagatakse niiskuse hoonest eemale juhtimine. Verandade puitkatuste puhul vihmaveesüsteem puudus. Plekk-katuste puhul on need alati lahendatud kas räästapealsete või räästa äärsete rennidena, millele liituvad lehtid allaviigu torudega või räästa äärsete katusekattesse sisse valtsitud sülititega. Harvem on kasutatud väikseid vihmaveetorude katkeid vee suunamiseks seinast eemale. Sarnaselt katusematerjalile, kasutati vihmaveetorude ja –rennide valmistamisel valtsitud ühendustega terasplekki. Vihmaveetorude põlved olid valtsitult teravad, alles juugendlikel verandadel hakkasid aegamisi esinema volditud põlvedega vihmaveetorud.

3.2 INTERJÖÖRI KUJUNDUS

Verandade interjööri lahendused on tänapäevaks veel küllaltki hästi säilinud kohtades, kus veel ei ole jõutud remonti teha. Seetõttu on võimalik veel tänagi lihtsa vaevaga elustada seda meeleolu, mis valitses sajanditagusel ajal.

Verandade interjööri lahendus on olnud üldjuhul väga lihtne (vt ill 165). Laed on reeglina kaetud laudisega, seda ka katuslagede puhul. Juugendliku lahendusena on Kuressaares Suur-Põllu 14 hoovimaja verandal säilinud aga hoopis kumera kujuga lagi. Siledaid krohvitud lagesid leidub vaid kivikonstruktsioonis ehitatud verandadel. Veranda seinad on valdavalt kaetud profileeritud horisontaalse või vertikaalse laudisega, mille värvikujunduses kasutati palju erinevaid toone (seejuures rõhutati, et värvilise seinaga puhul peaksid aknaraamid olema valged). Uurimistöö koostamiseks andmeid kogudes hoonete omanikega vesteldes mainisid nii mõnedki, et veranda seinad on kaetud hoopis tapeediga. Seda ei saa välistada, kuid tõenäoliselt võib olla tegemist hilisema lisandusega. Juhul, kui veranda lisati kivihoonele (enamasti mõisahoone), jäi üks (või kaks, olenevalt veranda paiknemise kohast) sein krohviga kaetuks. Uhke näitena teiste hulgas võib välja tuua Ammende villa veranda interjööri (vt ill 166). Veranda on ehitatud kahe kiviseina liitumiskohta. Seinad on kaunistatud talade juurest alla tuleva juugendliku trafarettmaalingulindiga. Kaks välisseina on kaetud verandale iseloomulikult puitlaudisega.

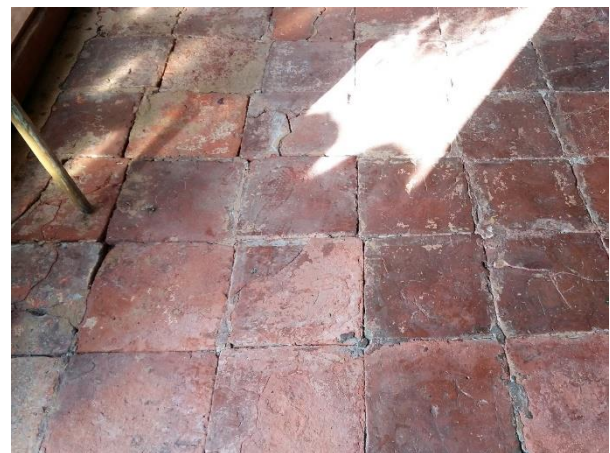
165. Tartus Veski 45 elamu interjöörikujuendus.

166. Pärnus Ammende villa veranda interjäär.

167. Järvamaal Esna mõisa tagumise veranda põrand.

168. Käbinõmme suvitusvilla Altja külas
Lääne-Virumaal.

Puitverandade põrandad nagu ka kõike teised tarindid olid valmistatud valdavalt enamuses puidust ja võisid olla alles hiljem värvitud linaõlivärviga nende paremaks hooldamiseks (vt ill 165 ja 173). Samas vaadeldes ajaloolisi fotosid ilmneb, et lisaks puitpõrandatele on mõisahoonete verandade (poollahtisena ehitatult välitingimustele avatud) põrandaid kaetud saetud sageli hoopis paekiviplaatide ja ka värviliste keraamiliste kahlplaadidega. Lisaks eelpool toodud Anija mõisa keraamilistest plaatidega kaetud põrandale (vt ill 116) on paekiviplaatide kõrval kasutatud tumedaid (tõenäoliselt betoonist) plaaide (vt ill 167). Esna

mõisa tagumisel verandal, eesmise veranda põrand on kaetud suurte pækiviplaatidega. Keraamilistest terrakota plaatidest põrandat on kasutatud näiteks Lääne-Virumaal Altja külas Käbinõmme suvitusvilla põrandal (vt ill 168).

Mõisate verandadel kasutati palju õhulist korvmööblit – laudu ja laiemaid toole (vt ill 169 ja 170). Kuigi mõisates kasutatud puitmööbel võis samuti olla suhteliselt õhuline, leidus ka seal robustsemaid puidust rahvuslike motiividega pinke, mille sarnased ka taluhäärberite verandadel kasutust leidsid.

Verandade kujundamise, sealhulgas kasutatava mööbli kohta jagati maainimestele näpunäiteid 1928.¹⁰⁶ ja 1932.¹⁰⁷ aastal ilmunud ajakirjas Taluperenaine. Tavaliselt kasutusel olnud, kuid kalli korvmööbli asemel soovitati kasutada ka lihtsamat õlivärviga kaetud puitmööblit – seina ääres laiem pink, taburett, leentool, laud jt. Puidust (valge või värviliste) pinkide (vt ill 171) mugavamaks muutmiseks soovitati kasutada istumise all pehmeid patju ja polstreid (mõeldud ilmselt madratsit) (vt ill 172). Seejuures tuleb märkida, et taolised võtted peegeldusid pea kõigi verandade sisekujunduses.

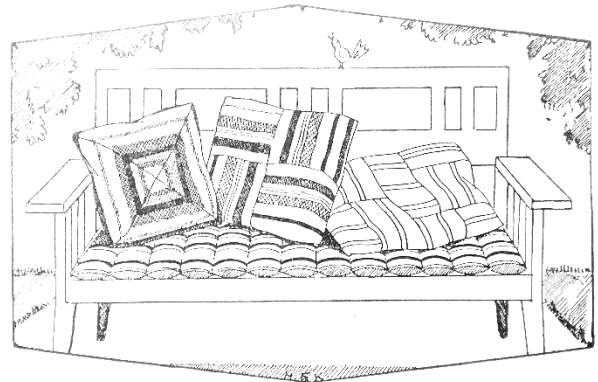
169. Taaselustatud interjäär Roheline aas 3 Kadriorus.

170. Mõisa verandal kasutati korvmööblit.

¹⁰⁶ Veranda mööblit ja patju. – Taluperenaine, 1928, nr 8.

¹⁰⁷ M. Reino, Kuidas sisustan oma veranda. – Taluperenaine, 1932, nr 6.

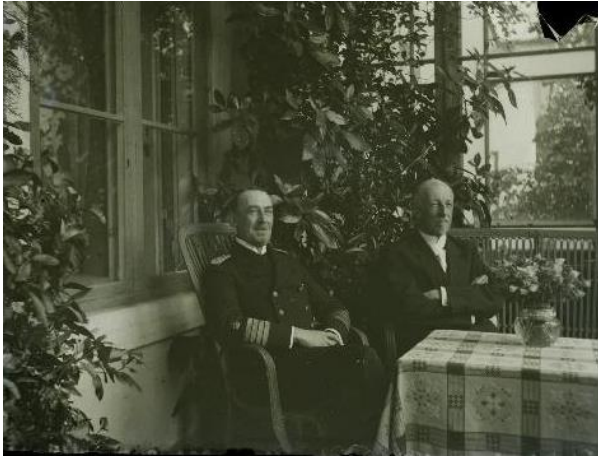
171. Kohvilauas istuv mees puitsohval. 172. Ajakirjanduses soovitati puitpinkide mugavamaks muutmiseks kasutada pehmeid patju ja polstreid.

Suvituspiirkondadele oli iseloomulik ka nn kuurorditooli (vt ill 174) kasutamine peamiselt kuursaalide jt suvitushoonete juures. Samas on need toolid jäädvustunud ka ajaloolistele fotodele verandade interjöörist, mis lubab järeldada nende kasutamist ka suvilates ja villades.

173. Võsul Pällo talu veranda laudpõrand kaltsuvaipadega. 174. Veranda interjööris kasutati ka nn kuurorditooli.

Laudu kaeti linikute ja laualinadega, millele asetati sageli vaasiga lõikelilled (vt ill 170, 175, 176). Põrandail soovitati kasutada kootud kaltsuvaipu (vt ill 173). Verandal kasvatati ohtralt potitaimi, mille hulgas olid levinumad pelargoonid, fuksiad, begooniad, kummipuu, filodender jne (vt ill 36, 37, 175, 177, 178). Väljaspool verandat istutati igasuguseid ronivaid taimi (vt ill 181), mis kohati mähkisid veranda pea täielikult endasse.

175. Ruuduline laualina, lillevaas ja puitmööbel.

176. Paremäl lauake heegellina ja lillevaasiga.

177. Verandal kasvatati mitmesuguseid taimi.

178. Verandal kasvatati palju taimi, istumiseks kasutati korvmööblit.

179. Saadjärve mõisa verandal kasutati päikesevarjuks suuri kardinaid.

180. Veranda interjööri nähtaval laudislagi ja aknakardinad.

Aknakattena kasutati valgeid pitskardinaid, mis on enam-vähem ainus kujundusvõte värvitud puitpindade kõrval, mille kasutamise traditsioon toonasest ajast muutumatuna säilinud on.

Taluhoonete verandade akende ees kasutatavate kangaste¹⁰⁸ valimisel soovitati valida marlit ja lihtsat kodukootud lõimest riidet, mis võis olla kergete triipudega või ruudulised. Sirvides ajaloolisi fotosid mõisahoonetest nähtub, et verandadel kasutati päikese eest varjumiseks akende ees või postivahedes suuri valgeid kardinaid või varje, mida oli võimalik alla lasta või ette tõmmata (vt ill 179 ja 180).

Suvituspiirkondades on tänapäevalgi võimalik näha sarnaseid heegeldatud pitsist või õhukesest kangast kardinaid, mis paljudel korrastamata või kasutusest väljas olevate verandade akende ees on üsna räbaldunuks muutunud.

¹⁰⁸ M. Reino, Kuidas sisustan oma veranda. – Taluperenaine, 1932, nr 6.

4. RESTAUREERIMIS- JA REMONDIPROBLEEMID

4.1 VERANDADE KAHJUSTUSED

Verandade peamiseks kahjustuste põhjustajaks on niiskus, mis on mõju avaldanud vundamendi, seinte, avatäidete ja katusekonstruktsioonide vastupidavusele ajas. Koosnedes peamiselt puitmaterjalist, on veranda konstruktsioonid vastuvõtlikud ka biokahjustustele. Samuti võivad verandale avalduda füüsikaliste mõjutustena vundamendi külma- ja soojakerked ja laudisele ning akendele päikesekiirgusest puidukahjustused.

Vundament

Veranda vundament on rajatud peaaegu sama sügavale võrreldes hoone põhimahu vundamendiga. Sellest tulenevalt on vundament pisut vastuvõtlikum maapinna külma- ja soojakergetele, mille tulemusel võivad kivid paigast nihkuda. Lisaks sellele mõjutavad veranda sokli seisundit maapinna kalded ning kultuurkihi (pinnas, lehed, oksad, lillepeenrad) alla mattumine. Negatiivset mõju avaldavad sokli lähedale istutatud väänkasvulised ronitaimed, mis vundamenti lõhuvad. Ka seina äärde rajatud lillepeenarde puhul muudab läbi kaevatud pinnas vundamendi ebastabiilseks. Lisaks kõigele hoiavad ronitaimed ja seina lähiste rajatud kõrgpeenrad kinni niiskust, mis puitkonstruktsioonidele hästi ei mõju. Näiteks selline hulk haljastust ja ronitaimi nagu Ervita mõisa verandal ümber on olnud, räägib selgest ohutegurist selle säilimisele (vt ill 181). Lisaks eelnevale loob pinnaselt koos mullaga tagasipritsiv vesi soodsad tingimused soklikivide ja krohvi kahjustumisele ning nende vahele taimestiku kasvamisele (vt ill 182).

181. Ervita mõisa ronitaimedest ümbritsetud veranda. 182. Kuressaares Pärna 43 pinnasesse mattunud sokkel.

Lisaks eelnevale sõltub seinte ja ka akende alumises osas paiknevate veelaudade seisundist veranda kandekonstruktsioonide ja laudise säilimine. Sageli tekitavad neile kahjustusi pehkinud, purunenud või amortiseerunud veeplekile või -lauale kogunev vesi.

Seinad

Kuna suur osa verandadest on pikalt seisnud kasutuseta, ei ole ka nende välisviimistlusele ülemäära palju tähelepanu pööratud. Seega on puit avatud UV-kiirguse söövitavale mõjule ning niiskusele. Äärmiselt oluline on veranda laudise, akende, uste ja saelõikeliste puitdetailide kaitsmine värviga. Ka õige värviliigi (linaõlivärv) valik on seejuures määrav, mis tagab puidu kuivamise. Üks sage laudise pehkimise põhjuse seisnebki vale värvitüübi (akrüülvärvid jt) kasutamises, mis tekitab pinnale mittehingava kihi (vt ill 183). Tagajärjena koguneb värvi taha vesi, mis hakkab puitu pehastama.

183. Nõmmel Hiiu-Maleva 29. Vale värvi kasutamine ja valesti paigaldatud veeplekist tulenevad kahjustused veranda seinas allosas.

Avatäited

Veranda kõige nõrgemaks kohaks on akende ja uste puidust prosspulgad ja kitiliistud. Ajalooliste puitprossidega aknad on sageli palju kvaliteetsemast puidust valmistatud, kui tänapäeval teha suudetakse. Toona valiti puitu hoolikalt, sest aken pidi vastu pidama välitingimustes hästiventileeritava, kuid kütmata ruumi piirdena kaua. Veranda aknaklaase kinni hoidev kitt praguneb kuivades aja möödudes ning kukub raami ja klaasi küljest ära (vt ill 185), samas võivad isegi linnud selle lahti nokkida (vt ill 184). Seega pääseb klaasi ja puidu vahele niiskus, mille tagajärjel puit lõpuks pehkitab.

184. Lahti nokitud kitt värskelt kititud akendel.

185. Hästi säilinud prosspulgad, pragunenud kitt ja puitliistroostetavate naeltega.

Kiti purunemisel on selle asendamisel mindud juba mõnda aega lihtsama vastupanu teed, asendades kiti puitliistuga (vt ill 186), mis mõjub rohmakalt ning rikub veranda õhulise välimuse. Puitliistu taha koguneb niiskus oluliselt kiiremini, sest prosspulga ja klaasi vahe ei ole piisavalt veetihe. Sageli roostetavad liistude naeladki läbi enne, kui veel akna külge kinni jäänud terved kititud osad ära kukuvad. Siinkohal tuleb rõhutada, et õigesti krunditud, kititud ja värvitud (paari millimeetri ulatuses¹⁰⁹ tuleb värv alati kanda ka aknaklaasile, et lõplikku veetihedust saavutada) aknaraamid püsivad oluliselt kauem kahjustusteta võrreldes puitliistude kasutamisega. Tähelepanuta ei tohi jätta ka veranda akendel kasutatavaid metallist osi (haagid, (nurk)hinged, nurgikud), mis välitingimustes tihti roostetama hakkavad.

186. Ümar puitliist purunenud, naelad roostetavad.

187. Ukse ja trepi kahjustused.

Samamoodi on niiskuskahjustustele vastuvõtlikud uste klaasiväljad. Ehk isegi rohkem on trepilt või maapinnalt uste alumisele osale pritsiv vesi põhjustanud uste puidu pehastumist (vt ill 187). Sageli ei ehitatud veranda ukse kohale ka varikatust, mis oleks ust ja treppi niiskuse

¹⁰⁹ O. Antell, J. Lisinski, Aknad. Ajalugu ja nõuanded parandamiseks. Stockholm: Central Board of National Antiquities, 1997, lk 25–33.

eest kaitsnud. Kõige selle tagajärjel on sageli ukse alumine osa pehkinud. Tihti on niiskuse tõttu sammaldunud ja lagunenu ka veranda ukse ees paiknev trepp.

Katus

Katusekonstruktsiooni, -katte ja vihmaveesüsteemi toimimine on veranda jaoks võtmeküsimus. Kõige nõrgemad on katuste neelukohad ning veranda ja hoone põhimahu seinaga liitumiskohad, kuhu koguneb palju vett. Eriti suuri kahjustusi võib see kaasa tuua juhul, kui (räästapealse või –äärse) vihmaveerenniga on katuselt tulev vesi suunatud hoone põhimahuga liituvasse nurka. Vähem kahjustusi kaasa toova variandina on veerenne suunatud veranda kaugeima välisnurgani, kust lehtri ja veetoriga vihmavesi alla suunatakse. Selline lahendus on toonud kaasa oluliselt vähem niiskusprobleeme. Siiski on kõigi nende variantide puhul äärmiselt oluline katuse ja vihmaveesüsteemis kasutatava pleki valtside tihedus ja õige paigaldamine. Mittetoimivast vihmaveesüsteemist on alguse saanud paljud puitkonstruktsioonide kahjustused (vt 189). Ka vihmaveesüsteemi ummistumine lehtede ja okstega võib saada oluliseks kahjuteguriks kogudes vett (vesi tõuseb üle valtsi ääre), tingides läbisajud ja pleki läbi roostetamise (vt ill 188).

188. Ummistunud sisse valtsitud veerenne ja -süliiti.

189. Vihmaveetorud veranda välisnurgades ja amortiseerunud vihmaveerennid. Veranda seintel tugevad niiskuskahjustused.

4.2 VERANDADE RESTAUREERIMISPROBLEEMID

Kuigi veranda on oma ülesehituselt suhteliselt lihtne, on selle kujunduses kasutatud palju erinevaid detaile. Nende eemaldamisel või lihtsustamisel kaotab veranda suure osa oma väliskujundusest. Väärtuslikumad osad veranda küljes on peene prossjaotusega aknad ja ukсед, mille seisukorda hinnatakse sageli omaniku poolt esmapilgul halvemaks, kui see tegelikult on. Akende kõrval määrab veranda välimuse profileeritud seinalaudis või puittahveldus, akende-uste piirdeliistud, veranda akende vahelised horisontaalsed ja veranda nurkades paiknevad katteliistud ning profileeritud karniisilaadsed veelauad. Katuse puhul on olulised saelõikelised sarikaotsad ja räästapärliinid ning väikestest plekktahtlitest valtsitud katusekate. Seejuures on ehitamise ajal hoolikalt läbi mõeldud veranda proportsioonid ja detailide paiknemine. Väga olulised on veranda välimuses kõikvõimalikud saelõikelised elemendid – rippviilud, seinakaunistused, harjakaunistused jt. Sisuliselt kuulub veranda puhul määratluse „väärtuslik detail“ alla praktiliselt kogu veranda konstruktsioon ja kujundus, mille hulgas lihtsustusi teha ei ole praktiliselt võimalik. Siiski ei ole paljud majaomanikud veranda restaureerimisel selle väärtuslikesse osadesse piisava austusega suhtunud. Selle tagajärjel on verandale kõige iseloomulikumat detailid asendamise järgselt sageli oluliselt lihtsustatud ja moondunud välimusega.

Kõige suuremaid kaotusi kannavad alati verandade aknad ja ukсед, mille puitraamid ja -prossid tänu hoolikalt valitud materjalile on tegelikult veel küllalt hästi säilinud ja korrastatavad. Peenikeste prosspulkadega aknad on verandade üks iseloomulikemaid detaile ja nende restaureerimine on veranda puhul võtmeküsimus. Suurimaks probleemiks on kujunenud see, et akende asendamisel ei suuda enamik tänapäevaseid aknatootjaid nii peenikesi prosspulki valmistada ja seetõttu saab veranda välisilme oluliselt kahjustada. Seetõttu tuleb väärtustada ja hoida neid aknaid, mis veel säilinud on. Kahjustustega osad tuleb proteesida või asendada samaliigilise õhkkuiva tiheda aastarõngaste vahega puiduga. Kui mõni veranda aknaraami osa on pehastunud, tuleks see koht proteesida. Kahjustustega puitprossidel (kui kahjustus on liiga suur ja mõjutab konstruktsiooni stabiilsust) on mõistlikum välja vahetada terve pulk korraga, et aknakonstruktsioon oleks tugevam. Akende korrastamisel on hoonete omanikud tihti välja vahetanud kiti puitliistude vastu, mis ei järgi enam traditsioonilist kitsast kuivamisel pisut nõgusaks muutuvat kitile omast kuju, mis on võtmeks kauni hapra mulje saavutamiseks. Sageli asendatakse liistud kolmnurkse või koguni ümara läbilõikega puitliistudega (vt ill 190 ja 191), mis muudavad veranda aknad matsakaks

ning viivad klaasipinna visuaalselt tagaplaanile ega rõhuta iseloomulikku konstruktsiooni õhulisust. Puitliistude vananedes tekivad prossi ja puitliistu vahele inetud tumedad varjud, mida kititud serva puhul peaaegu kunagi ei teki.

190. Ümara puitliistu kasutamine muudab akna matsakaks.

191. Puitliistude ja –prossi vahele tekib vananedes tume triip.

Veranda akende puhul on väga oluline säilitada vanad lainetavad klaasid. Neist läbi tulev valgus paneb ruumi elama ning jätab ka väljastpoolt vaatajale kauni mulje (vt ill 192). Kui vanadel akendel on mõni klaas purunenud, tuleb restaureerimisel asenduseks otsida vana, lainetuse ja nn defektidega klaas, et tagada veranda klaasiväljal ühtne mulje. Uued kaasaegselt toodetud aknaklaasid on vigadeta ja täiesti siledad, jättes väljastpoolt vaadates tühja elutu ruumi mulje, tekitamata mingitki värelust. Seetõttu mõjub eriti kontrastselt ühe veranda mahus erinevat tüüpi klaaside kasutamine, isegi erinevatel aknaraamidel kõrvuti (vt ill 193).

192. Vanadest klaasidest tuleb ruumi ühtlasem valgus.

193. Uus ja vana klaas veranda akendel.

Lisaks üksikute akende väljavahetamisele, kohtub veranda akende prossjaotuse lihtsustamist või koguni nende kaotamist, püüdes saada odavamalt lahendust (vt ill 194 ja 195).

Lõppkokkuvõttes saame tühja ja ilmetu akna nii seest kui ka väljast vaadates. Sellega on rikutud kogu veranda välimus, rääkima hoone tervikpildist.

194. Kiriku 4 Narva-Jõesuus.

195. Põllu 19 Nõmmel.

Kaasajal on üha populaarsemaks saanud verandade uuesti kasutusele võtmine. Sageli on omanikud seadnud eesmärgiks selle aastaringelt kasutatavuse, mille tõttu on aknad ja ukсед sageli just see osa verandast, mis esimesena täielikult vahetusse lähevad. Kuna veranda taastamine on kallis¹¹⁰, nõudes palju käsitööd ja on jaheda ruumina võrdlemisi ebapraktiline, eelistavad paljud majaomanikud pigem lihtsamaid ja odavamaid lahendusi soojapidava ruumi saavutamiseks. Sageli tellitakse täiesti uued aknaraamid täispakettklaasiga, mille mõlemale küljele kleebitakse puit- või plastikliistud, mille profiil on madal, lame ja robustne. Kuigi veranda aknaklaasid võivad järgida sama jaotust nagu varem, muudetakse imiteerivate materjalide ja vormidega kogu veranda välimus võltsiks (vt ill 196). Lisaks sellele tekivad akendele inetud raskepärased vormid ja tumedad topeltvarjud liistude mõlemal pool klaasi paiknemise ja mustad jooned tihendite kasutamise tõttu (vt ill 197). Kõige vägivaldsem muudatus on tihedaruudulise õhulise puitakna välja vahetamine sama ruudujaotust järgiva plastikakna vastu, mille puhul tekivad lisaks paksule matsakale ja kriiskavvalgele raamile mustadest tihenditest tumedad jooned. Eriti sobimatud on akende variandid, kus veranda aken muudetakse lahtikäivaks raamiks (ka uue puitraami puhul), mis muudab raami veelgi laiemaks. Lisaks akendele rakendatakse taolisi imiteerivaid lahendusi ka verandade ustel.

¹¹⁰ Kuressaares Veski 2 hoone omaniku sõnul läks veranda taastamine (s.h konstruktsioonide proteesimine ja uute veranda akende tegemine ajalooliste fotode põhjal) maksma ligi 10 000 eurot.

196. Pakettklaas peale kleebitud robustsete liistudega. 197. Pakettklaas peale kleebitud plastikliistudega.

Veel kohtab äärmist säästuvarianti, kus puidust üheraamsel aknal kasutatava pakettklaasi vahele on kleebitud plastmaterjalist prosspulki imiteerivad ribad (vt ill 199), mis jätavad kokkuvõttes võltsi ja odava plastikakna mulje hästi säilinud ja korrastatud veranda puitosade kõrval (vt ill 198). Sellist, verandat alavääristavat lahendust on kasutatud Pärnus Supeluse 18.

198. Pakettklaaside ja imiteerivate prosspulkadega vera aknad Supeluse 18 Pärnus.
199. Lähivaates Supeluse 18 veranda aken. Puitraamil pakettklaasi vahele paigaldatud imiteeriv plastikust prosspulk.

Kurvastusega tuleb tõdeda, et uute verandaakende tellimisel valitseb tänapäeval endiselt suhteliselt suur kaos. Eriti suurel hulgal on veranda aknaid imiteerivaid lahendusi kasutatud Pärnu suvitus- ja kuurordipiirkonnas, mis liideti alles 2006. aastal Pärnu muinsuskaitseala juurde. Muinsuskaitseameti Pärnumaa vaneminspektor Nele Renti sõnul paigaldatigi paljudele hoonetele plastikaknaid muinsuskaitseala laiendamise eelsel ajal, mil Pärnus

tegutses arhitekt Rein Raie¹¹¹ (omal ajal töötanud KRPI-s 1970.–1980. aastatel), kes toetas mõtteviisi, et asjad võivadki välja näha nagu päris. Seega propageeriti Pärnus toona imiteerivaid lahendusi, sh. plastikaknaid ja peale kleebitud lahendusi.¹¹² Kahjuks levib see trend mingil määral veel tänapäevalgi, mida saab muuta vaid inimeste teadlikkuse kasvatamisega.

Seega, kui soovitakse verandat võtta kasutusele eluruumina, on soovitatav säilitada ning korrastada vanad veranda aknad ning lisada aknalengist sissepoole täiendav puidust aknaraam, milles võib soovi korral kasutada soojapidavat jaotusteta kahekordset pakettklaasi. Selline lähenemine oleks igati veranda välimust ja ennekõike selle vanu aknaid säästev (kindlasti ka odavam) lahendus.

Veranda katusekatteks kasutatakse sageli (piirkondades, mis ei ole muinsuskaitsealad) imiteerivaid profiilplekke, kuna traditsioonilise plekk-katusega võrreldes on see tunduvalt odavam. Nii leiab mitmel pool (nt Võsul, Käsmus jt) veranda katustel katuseplekki, mis imiteerib katusekivi, mida taolistel hoonetel pole kunagi olnud. Levinuim on valtsitud pleki imitatsioon pika paaniga klassikprofiilina väikese paanilise käsitsi valmistatud tsingitud teraspleki asemel, mida on tänaseks kasutatud isegi mälestistel ja muinsuskaitsealade hoonetel päris palju. Siiski tuleb tõdeda, et kuna veranda maht on sedavõrd väike ja kohati (näiteks polügonaalsete veranda puhul) keerulise katusekujuga, on mõistlikum hea tulemuse saavutamiseks kasutada pigem käsitsi valtsitud terasplekki, mille katusepinnalet on sisse valtsitud vihmaveerennid.

Huvitav on see, et verandade puitlaudise ja tahvelduste osa on võrreldes teiste veranda osadega neid korrastades hinnatud pigem säilitamisväärseks. Sageli vajavad vaid alumised, kuni kaks, voodrilauda vahetamist. Veranda soojustamisel ja aastaringelt kasutatavaks muutmisel tuleks seda teostada kandekonstruktsiooni vahelt. See tähendab, et veranda välisperimeetrist soojustusega välja tulla ei tohiks, kuna sel juhul hakkaksid muutuma kõik veranda proportsioonid – aknad tuleks tuua väljapoole laudisega samasse tasapinda auku jäämise vältimiseks, räästast tuleks pikendada ja laiendada ka soklit. Seega tooks väljastpoolt soojustamine kaasa lisaks eelnevale praktiliselt kõigi olemasolevate säilinud väärtuslike detailide hävimise.

¹¹¹ K. Paulus, Raiestii müüb hästi: ilusad majadest veelgi ilusamaks. Eesti Ekspress, 22.06.2004. <http://ekspress.delfi.ee/areen/raiestii-muub-hasti-ilusad-majadest-veelgi-ilusamaks?id=69059665>, (vaadatud 06. V 2017)

¹¹² Intervjuu Nele Rentiga. 05.05.2017. Materjal autori valduses.

Lisaks puitseintele on alati oht kaotada veranda akende ja uste vahetamisel neid ümbritsevad profileeritud piirdeliistud, mis kohtuvad avatäite nurkades 45 kraadise nurga all. Sageli odavuse ja nõ ehitusmehe „targa“ soovitus tõttu kasutatakse siledaid profiilita liiste, mille ülemine osa ulatub vertikaalse liistu servast üle. Taoliste liistude kasutamisega on võimalik ära rikkuda kogu veranda eksterjööri.

Lisaks laudise restaureerimisele väärivad tähelepanu veranda kõikvõimalikud saelõikelised detailid, mida ajalooliselt on võrdlemisi palju kasutatud, kuid mida on suvituspiirkondades äärmiselt vähe säilinud. Seetõttu on veranda dekoratiivseid saelõikeliste detailide taastamine õigustatud vaid juhul, kui säilinud on hoone projekt või ajaloolised fotod, millelt dekoori olemasolu on loetav. Igasugune saelõikeliste elementide paigutamine fassaadiloogikast lähtudes kohtadesse, kus neid konkreetsel hoonel tegelikult olnud ei ole, on pigem taunitav.

Eelnevat kokku võttes on tänaseks säilinud rohkeid verandade detaile otstarbekam pigem restaureerida ja taaskasutada, kui uusi valmistada. Tulenevalt kaasajal levinud töövõtetest ja majaomanike soovist ehitada võimalikult odavalt, ei ole alati tagatud veranda väärtustamine selliselt, nagu see oli 100–150 aastat tagasi. Veranda on olnud hoonete krooniks selle ehitamise ajast peale ning võiks oma eesmärgi täita iseloomulike detailide säilimisega veel kaua.

KOKKUVÕTE

Magistritöö eesmärk oli uurida verandat kui hoone olulist detaili omaniku identiteedi kujundajana ja ühiskondliku positsiooni väljendajana linna- ja maa-arhitektuuris. Töös käsitletud hoonetüüpide valik ja periodiseering kasvas välja veranda kasustraditsiooni arenguloost hõlmates kõiki sellega seotud hoonetüüpe mõisa- ja kuurordiarhitektuurist lihtsamate elamute ja taluarhitektuurini. Vaatluse all olid verandad, mida kasutati puhkamise ja olemise kohana. Käsitlusest jäeti välja väiksemad, vaid eeskojana toimivad hoonete verandalaadsed lisandid.

Vaadeldes verandasid töös käsitletud erinevatest ajalooperioodidest ja geograafilistest piirkondadest, joonistusid välja teatud ühisjooned konstruktsioonides, kujunduses ja asetuses, mis võimaldasid luua raamistiku tüpoloogia loomiseks. Töös on verandad jaotatud neljaks peamiseks tüübiks: ühekorruseline, kahekorruseline, hoonesisene ning konsoolidele või postidele toetuv veranda.

Ajalooliste fotode, publitseeritud allikates toodud illustreeriva materjali, koondmaterjalides toodud fotodokumentatsiooni ning arhiivides säilitatavate dokumentide inventeerimisel kogutud informatsiooni alusel on autor kirjeldanud peamiste arhitektuurstiilide mõju veranda konstruktsioonidele ning kujundusvõtetele. Veranda iseloomulikuma detaili – akende – kohta on koostatud enamlevinud aknajaotusi kajastav tabel, millega antakse esmakordne ülevaade Eestis ehitatud hoonete verandaakende kujundusest.

Veranda konstruktsioone analüüsides toodi välja iseloomulikud eripärad ning kujunduses kasutatavad detailid. Välisvaatlusega tuvastatud varasemalt teostatud ehitus- ja restaureerimistöde tulemuste analüüsi põhjal toodi välja peamised vead restaureerimisel. Lisaks selle pandi kirja verandade restaureerimise tähtsamad lähtekohad: oluline on säilitada võimalikult palju originaalseid puitdetaile ja aknaklaase; detailidest koopia valmistamisel on oluline valida parima võimaliku kvaliteediga puitmaterjal; veranda restaureerimisel ja ajaloolise tõendusmaterjali põhjal detailide taastamisel on oluline kasutada traditsioonilisi töövõtteid.

Magistritöö ühe väljundina avaldati verandade restaureerimist käsitlevad artiklid (tekstiline osa toodud lisas 3) kultuuripärandit käsitlevas ajakirjas Pööning¹¹³. Edaspidi võiks töös ning artiklites välja toodud restaureerimisprintsüübid ja soovituslikud töövõtted vormistada Muinsuskaitseameti poolt välja antava restaureerimisvoldikuna.

¹¹³ K. Saks, Puitverandad. – Pööning 2017, nr 2 (7), lk 80–84.

K. Saks, Nõuandeid veranda restaureerimiseks ja kaasajastamiseks. – Pööning 2017, nr 2 (7), lk 84–85.

KASUTATUD KIRJANDUS JA TEISED ALLIKMATERJALID

Arhiiviallikad

Muinsuskaitseameti arhiiv (MKA)

Esna mõis. Ajalooline õiend. MKA, A-423, http://register.muinas.ee/ftp/DIGI_2013/pdf/eraT-0-76_001_0010636.pdf (vaadatud 17 IV 2017).

Nõmm, Madis. Muinsuskaitse eritingimused Kuressaares, Pargi 2 detailplaneeringu juurde, 2014. MKA, A-13065

Tallinna Linnaarhiiv (TLA)

Situationsplan der Stadt Reval. TLA, f 149, n 6, s 3, leht 1:

Erinevad fotokogud

Harjumaa muuseumi fotokogu. HMK_F 5504: Ravila mõis.

Eesti Rahva Muuseum. ERM Fk 887:103: Luiste mõis (Luist), grupp mõisnikke rõdul kohvi joomas.

Eesti Rahvusarhiiv. ERA, f 1622, n 1, s 694, nr 63: Seltskond verandal kohvilaua taga.

Eesti Filmiarhiiv. EFA, 554.0-182686: Endise Leetse mõisa härrastemaja.

Viljandi muuseum. VMF, 313:192 F: Viljandi, mõisa peahoone, u 1930.

Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid SA (HM)

HM, F 8:57 Ff: Foto. Turuplats Haapsalus. Vasakul hotell "St. Peterburg", paremal "Salong". Foto ca 1900. Fotogr. E. Siegfeldt.

HM, 1357 Ff 236: Villa Freidheim, Supeluse 2, ehitatud 1885. Vaade lahe poolt. Esiplaanil paadisild majakesega ja paadid. u 1900.

Kuressaare Linnavalitsuse arhiivi aadressijärgsed kaustad (KLA)

KLA, Uus-Roomassaare 19, 1933. aasta projekt.

KLA, Uus-Roomassaare 9, 1932. aasta projekt.

KLF, Allee 8 Kuressaares. Inventariseerimisjoonis, 1968.

Kuressaare Linnavalitsuse fotokogu

Kuressaare Linnavalitsuse ajalooliste fotode fotokogust: Lossi 7, Tallinna 26, Tolli 16.

Projekti InterSAVE (1996.–1999.) fotokogust: Allee 5, Lasteaia 8, Suur-Sadama 53.

Eesti Ajalooarhiiv (EAA)

EAA, f 1327, n 1, s 320, leht 2, foto nr p.9: Määratlemata vanem naine ja mees verandal lugemas.

EAA, f 1392, n 1, s 308, foto nr 2: Seltskond mehi-naisi verandal.

EAA, f 1414, n 2, s 270, foto nr 31: Plastiknegatiiv perekonnast trepil. Verandatrepil istuvad kaks naist, üks mees ning kolm last.

EAA, f 1414, n 2, s 260, foto nr 7: Plastiknegatiiv verandal kohvilauas istuvast mehest. Mees istub puitsohval.

EAA, f 1414, n 2, s 270, foto nr 38: Plastiknegatiiv naisest lapsega. Heegeldatud mütsikeses naine istub verandal ja hoiab süles magavat beebit. Paremalt lauake heegellina ning lillevaasiga.

EAA, f 1423, n 1, s 194, foto nr 130: Kaks koera verandal.

EAA, f 1423, n 1, s 197, foto nr 12: Kaks meest istumas verandal, vasakpoolsel seljas munder.

EAA, f 1451, n 1, s 198, foto nr 3: Perekond von zur Mühleni liikmed Aru mõisa peahoone verandal.

EAA, f 1423, n 1, s, 198, foto nr 12: Seltskond istumas talveaias või verandal, mõni lugemas, mõni arvatavasti tegelemas käsitööga.

EAA, f 1451, n 1, s 186, foto nr 12: Naine lapsega verandal istumas.

EAA, f 1771, n 1, s 121, foto nr 15: Kaks paari verandal kaarte mängimas.

EAA, f 3349, n 1, s 74, foto nr 2: Ülesvõte seltskonnast verandal.

EAA, f 5238, n 1, s 563, foto nr 13: Keila-Joa loss (1866-1867), koopia W. S. Stavenhageni gravüürist.

EAA, f 5238, n 1, s 664, foto nr 56: Kuksema mõisa peahoone, koopia foto.

Pärnu linnavalitsuse kinnitatud elumajade ja kõrvalhoonete ehitusplaanid ja projektid, piiridaatumid 1744–1940. EAA, f 3569, n 2, s 383, 559, 669, 1435.

Kasutatud kirjandus

Antell, Olof. Lisinski, Jan. Aknad. Ajalugu ja nõuanded parandamiseks. Stockholm: Central Board of National Antiquities, 1997.

Baranovski = Барановский, Гавриил Васильевич. Архитектурная энциклопедия второй половины XIX века Т. 4, Жилища и службы. С.-Петербург : Журнал Строитель, 1904.

Baranovski = Барановский, Гавриил Васильевич. Архитектурная энциклопедия второй половины XIX века Т. 7, Детали. С.-Петербург : Журнал Строитель, 1904.

Basihhina, Eva-Maria. **Hansar**, Lilian. Kuressaare Linnaatlas: linna kujunemise linnaehituse arengu ja arhitektuuriväärtuste ülevaade. Tallinn: Eesti Muinsuskaitseinspeksioon;

Kuressaare: Kuressaare Linnavalitsus, 1999.

Collander, Raija. Siikaislaiset lasikuistit: Pohjois-Satakunnan kaunottaret. Siikaisten kotiseutu- ja museoyhdistys, 1999.

Eensalu, Monika. Tallinna Kultuuriväärtuste Amet. Funktsionalistlik maja. Eramu ja väike kortermaja. Tallinn: Tallinna Kultuuriväärtuste Amet, 2011.

Ekbaum, Salme. Veimevakk. Pühapäevakarjuse mälestusi. Lund, Eesti Kirjanike Kooperatiiv 1964.

Hein, Ants. Eesti mõisaarhitektuur. Historitsismist juugendini. Tallinn: Hattrope, 2003.

Hein, Ants. Eesti mõisad. 250 fotot aastaist 1860–1939. Toim Helme, Eneken. Tallinn: Tänapäev, 2002.

Ivask, Ivar. Verandaraamat: poem. Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1981.

Joonuks, Helmut. Võsu. Tallinn: Eesti Raamat, 1975.

Kalm, Mart. Eesti 20. sajandi arhitektuur. Tallinn: Tallinn: Prisma Prindi Kirjastus.

Korhonen, Teppo. Kuisti. Kansatieteellinen tutkimus. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys, 1991.

Korjauskortisto. 10. Kuistin korjaus. Helsinki: Museovirasto, 1994.

Lõhmus, Leho. Jalutaja teejuht: Nõmme. Toim Paulus, Karin. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2007.

Martenson, Hans. Korhonen, Teppo. Kuistit ja verannat. Rakennusalan Kustantajat RAK. Jyväskylä: Gummerrus Kirjapaino Oy, 1995.

Nerman, Robert; **Jagodin**, Karen. Jalutaja teejuht: Kadriorg. Toim Jagodin, Karen. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2011.

Paulus, Karin. Jalutaja teejuht: Haapsalu. Toim Paulus, Karin. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2013.

Peterson, Ferdinand. Taluehitised, Tallinn: Rahvaülikool, 1921.

Pärdi, Heiki. Eesti talumaja lugu. Ehituskunst ja elu 1840-1940. Toim M. Karlson. Tallinn: Tänapäev, 2012.

Pärdi, Heiki. Eesti Taluhäärberid 1. Toim Põldsaar, Signe jt. Tallinn: Tänapäev, 2009.

Pärdi, Heiki. Eesti Taluhäärberid 2. Toim Eier, Tiina; Randviir, Tiina. Tallinn: Tänapäev, 2013.

Pärdi, Heiki. Eesti taluhäärberid 3. Toim Karlson, Mari; Randviir, Tiina. Tallinn: Tänapäev, 2010.

Praust, Valdo. Harjumaa mõisad. Toim Tiisväli, . Tallinn: Tänapäev, 2005.

Praust, Valdo. Läänemaa mõisad. Tallinn: Tänapäev, 2007.

Praust, Valdo. Pärnumaa mõisad. Toim Karlson, Mari. Tallinn: Tänapäev, 2009.

- Praust**, Valdo. Saaremaa mõisad. Tallinn: Tänapäev, 2006.
- Praust**, Valdo. Tartumaa mõisad. Toim Mägi, Maie. Tallinn: Tänapäev, 2008
- Praust**, Valdo. Viljandimaa mõisad. Toim Mägi, Maie. Tallinn: Tänapäev, 2010.
- Praust**, Valdo. Virumaa mõisad. Tallinn: Tänapäev, 2005.
- Püüa**, Endel. Saaremaa fotograafid 1864–1940. Saaremaa Muuseumi toimetised. Kuressaare: Umara Kirjastus, 2002.
- Siibak**, Liisi. Paat, Aili. Tohvri, Epi. Puitpitsvilla. Narva-Jõusuu puitarhitektuur. Koost i. Tartu: AS Prisma Print, 2003.
- Sudeikin** = Судейкин, Григ.- "Альбом проектов" дач, особняков, доходных домов, служб и т.п. Москва: Издание автора, 1914.
- Särg**, Alo. Jõgevamaa mõisad ja mõisnikud. Toim Adamson, Andres. Tallinn: Argo, 2012.
- Särg**, Alo. Põlvamaa mõisad ja mõisnikud. Toim Minnik, Taavi. Tallinn: Argo: 2013.
- Särg**, Alo. Võrumaa mõisad ja mõisnikud. Toim Minnik, Taavi. Tallinn: Argo, 2011.
- Tarvel**, Enn. Lahemaa ajalugu. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 1993.
- Tihase**, Karl. Eesti talurahvaarhitektuur. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli kirjastus, 2007.
- Viilup**, Oskar. Eesti suvitus ja vaatamisväärsed kohad. Valga: Kultuur-J. Meister, 1937.
- Välja**, Leele. Jalutaja teejuht: Kuressaare. Konsultandid Hansar, Lilian; Sepp, Tõnu. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2014.
- Välja**, Leele. Jalutaja teejuht: Pärnu. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2008.
- Välja**, Leele. Lahemaa rahvusparki kaitsekorralduskava alusuuringud ja rannakülade inventeerimine. Võsu. Tallinn, 2010.

Kogumikud ja entsüklopeediad

- 100 sammu läbi 20. sajandi Eesti arhitektuuri: näitus: Eesti Arhitektuurimuuseum 26.06-22.09.2013. Toim Leele Välja. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 2013.
- Eesti Entsüklopeedia. 10, Türi-Y Toim Kaevats Ülle. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998.
- Eesti puitarhitektuur. Toim Hallas, Karin. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, 1999.
- Kunstileksikon. Toim Laidre, Sirje; Ootsing, Sirje; Rajasaar, Inge. Tallinn: Eesti Klassikakirjastus, 2001.
- Kuurortlinna teejuht: pühendatud Haapsalu kuurordi 190. sünnipäevale. Koost Veenpere, Asta ja Tammus, Edgar [Raekoja Muuseumi näituse põhjal] Haapsalu: Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid, 2016.

Portaalta porstuaan. Turku: Rakennusperinnen Ystävät ry, 2014.

Maaehituse I: valik A.R.T. Põllumajanduseliidu Ehitusetalituse väljatöötatud kavandeid. Toim A. Esop. Tallinn: A.R.T Põllumajanduse Liit, 1928.

Maaehituse II: valik A.R.T. Põllumajanduseliidu Ehitusetalituse väljatöötatud kavandeid. Toim A. Volberg. Tallinn: A.R.T Põllumajanduse Liit, 1930.

Väike arhitektuurileksikon. Toim, Emily Cole. Tallinn: Tänapäev, 2009.

Teemakohased artiklid

Blaubrüd-Sinisild, V. Kodu naeratab, kui tahate. Mööbel ja mõnu. 1. Rõdu, esik. – Taluperenaine, 1927, nr 5.

Pärdi, Heiki. Eesti talumaja. 19. sajandi keskpaigast Teise maailmasõjani. Püsimine ja muutumine. – Vana maamaja käsiraamat. Koostanud Metslang, Joosep, toim Pärdi, Heiki; Lutsepp, Elo. Tallinn: Tammerraamat, 2012, lk 15–41.

Pärdi, Heiki. Eesti talumaja moderniseerumine 1850.–1920. aastail. Elamiskultuur ja hügieen. – Suitsutare, nr 4. Toim Tamjärv, Maret. Tallinn: Eesti Vabaõhumuuseum, 2007, lk 39–100.

Saron, Juta. Unistus moodsast maakodust 1918.–1940. Kodukultuuri edendamiseks Eesti Vabariigis. – Suitsutare, nr 5. Valitud artiklid. Toim Pärdi, Heiki; Tamjärv, Maret. Tallinn, Eesti Vabaõhumuuseum, 2010, lk 9–53.

Reino, M. Kuidas sisustan oma veranda. – Taluperenaine 1932, nr 6.

Saks, Keidi. Nõuandeid veranda restaureerimiseks ja kaasajastamiseks. – Pööning 2017, nr 2 (7), lk 84–85.

Saks, Keidi. Puitverandad. – Pööning 2017, nr 2 (7), lk 80–84.

Seletuseks Puiši talus ehitatava elumaja kohta. – Ajakiri Talu 1913, nr 8.

Selg, Liisi. Historitsismiajastu puitdekoor Tallinna arhitektuuripildis. – Tallinna puitarhitektuur. Tallinn: Eesti Arhitektuurimuuseum, Tallinna Kultuuriväärtuste Amet, 2014, lk 340–353.

Soorsk, Maret. Suvituselust vanas Kuressaares. – Saaremaa Muuseumi kaheaastaraamat 1997–1998. Kuressaare: Tormikiri OÜ, 1999, lk 121–134.

Veranda mööblit ja patju. – Taluperenaine, 1928, nr 8.

Väiketalu elumaja. – Uus Talu, 1925, lk 29–31.

Välja, Leele. Kokkuvõtvalt läbi kolme sajandi. – Puit Eesti arhitektuuris, Tallinn: Metsa- ja Puidutööstuse Liit, 2016, lk 65–93.

Publitseerimata käsikirjad

Saks, Keidi. Kuressaare verandad – tüpoloogia, kahjustused ja restaureerimine.

Täiendkoolituse lõputöö. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2016. Kättesaadav Eesti Kunstiakadeemia raamatukogus.

Kallaste, Helen. Kuressaare puitelamute tüübid. Bakalaureusetöö. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemias, 2007. Kättesaadav Eesti Kunstiakadeemia raamatukogus.

Internetiallikad

Ervita mõisa veranda, <http://www.vanadpildid.net/component/pictures/ervita-moisa-veranda/catid115?Itemid=> (vaadatud 19. IV 2017).

Stick style, <https://www.wentworthstudio.com/historic-styles/stick/>, (vaadatud 28. IV 2017).

Vana-Rooma maamajad, <https://sites.google.com/site/vanarooma/kunst-ja-arhitektuur/elamud> (vaadatud 28. IV 2017).

Veranda, <http://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=q&r=1&results=1&txf=txIN|txTI|txAU|txTA&e=-et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-veranda-----> (vaadatud 27. IV 2017).

Veranda, <http://www.eki.ee/dict/qs/index.cgi?Q=veranda&F=M> (vaadatud 18. IV 2016).

Paulus, Karin. Raiestiiil müüb hästi: ilusad majadest veelgi ilusamaks. – Eesti Ekspress, 22.06.2004, <http://ekspress.delfi.ee/areen/raiestiiil-muub-hasti-ilusad-majadest-veelgi-ilusamaks?id=69059665> (vaadatud 06. V 2017).

Vilde maja, <https://kirjanduskeskus.ee/album/vilde-maja/>, (22. IV 2017).

Kastani 23. - Kultuurimälestiste Riiklik Register,

<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=imagegallery&id=7004> (vaadatud 29. IV 2017).

Anija mõis, <https://anijamois.files.wordpress.com/2014/04/klveranda-v.jpg> (22. IV 2017).

Lustivere mõis. – Kultuurimälestiste Riiklik Register,

<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=imagegallery&id=24025> (vaadatud 29. IV 2017).

Pilu talu, http://cache.kv.ee/iv2/obj/1_35_28537012.jpg (vaadatud 01. V 2017).

Tallinna 31. Kultuurimälestiste Riiklik Register,

<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=imagegallery&id=15062> (vaadatud 13. III 2017).

Kohila mõis. – Kultuurimälestiste Riiklik Register,

<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=imagegallery&id=15224> (vaadatud 21. IV 2017).

Undla mõis. – Kultuurimälestiste Riiklik Register,

<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=imagegallery&id=15688>
(vaadatud 28. IV 2017).

Vana-Kirepi mõis, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/df/Vana-Kirepi_m%C3%B5isa_peahoone.jpg (vaadatud 28.IV 2017).

Reeder Jakob Marksoni elumaja Kablis Häädemeestel. – Kultuurimälestiste Riiklik Register,
<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=imagegallery&id=16641>
(vaadatud 18 IV 2017).

Mats Grandti elumaja Kablis Häädemeestel,

http://visitparnu.blogspot.com/2009_01_01_archive.html (vaadatud 18 IV 2017).

Aa mõis Ida-Virumaa, geoportaal.maaamet.ee (vaadatud 06. V 2017).

Haiba mõis, <http://www.mois.ee/harju/haiba.shtml> (vaadatud 12. IV 2017).

Vaalis sündis vabariik. – Järvamaa Teataja, 07.07.2005,

<http://jarvateataja.postimees.ee/2062353/vaalis-sundis-vabariik> (vaadatud 01. V 2017).

Sitsika maja. – Vanad pildid,

http://www.vanadpildid.net/index.php?option=com_pictures&Itemid=&photo=317&searchword=sitsika (vaadatud 19. IV 2017).

Puka talu. - XX sajandi arhitektuur,

<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=architecture&action=view&id=1280> (vaadatud 21. IV 2017).

Pikajärve mõis, <http://www.mois.ee/voru/pikajarve.shtml> (vaadatud 07.V 2017).

Esna mõis, <http://www.mois.ee/jarva/esna.shtml> (vaadatud 17 IV 2017).

Loodi mõis. Viljandi Muuseum VMF 424:307/8152: juunis 1912. Jaan Rieti foto,

http://muuseum.viljandimaa.ee/aastaraamat/2011_toim_2/siilivask.pdf (vaadatud 29. IV 2017).

Paulus, Ave. Lahemaa külaarhitektuurist. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus, 2013,

https://issuu.com/lahe21sajand/docs/lahemaa_ahitektuurist_2013 (vaadatud 21. III 2017).

Vestlused

Võsul Laine 11 **omanikuga** (80. aastane vanaproua). Suuline vestlus autoriga 08.04.2017.

Materjal autori valduses.

Rent, Nele. Suuline vestlus autoriga, 05.05.2017. Materjal autori valduses.

ILLUSTRATSIOONIDE LOETELU

1. Kaks poollahtist verandat Aa mõisa lõunapoolsel küljel. – <http://nagi.ee/photos/tulp/14807059> (vaadatud 28. IV 2017).
2. W. S. Stavenhageni gravüür Keila-Joa loss (1866-1867) ümbrusest. – EAA, f 5238, n 1, s 563, nr 13: Keila-Joa loss (1866-1867), koopia W. S. Stavenhageni gravüürist.
3. Undla mõis Lääne-Virumaal. – <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=imagegallery&id=15688> (vaadatud 28. IV 2017).
4. Vana-Kirepi mõis Tartumaal. – https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/df/Vana-Kirepi_m%C3%B5isa_peahoone.jpg (vaadatud 28. IV 2017).
5. Moskvas 1914. aastal välja antud projektialbumis oli verandasid mitmesuguseid. Näitena projekt nr 24. – Григ. Судейкин - "Альбом проектов" дач, особняков, доходных домов, служб и т.п. Москва: Издание автора, 1914.
6. Moskvas 1914. aastal välja antud projektialbumis oli verandasid mitmesuguseid. Näitena projekt nr 26. – Samas.
7. Supeluse tn 23 originaalprojektis toodud fassaadilahendus. – EAA, f 3569, n 2, s 383.
8. Supeluse 23/1 pansionihoone Pärnus. – Autori foto.
9. Rippviilude ja verandaga hoone Aia 11 Pärnus. – Autori foto.
10. A. H. Tammsaare 13 Pärnus. – Autori foto.
11. Suvituse 2 Pärnus. – Autori foto.
12. Nurme 44 puitpitsiline veranda Narva-Jõesuus. Foto: K. Merilai
13. Kahe verandaga Aia 42 Narva-Jõesuus. – Autori foto.
14. Väike-Viigi 8 Haapsalus. – Autori foto.
15. Suur-Lossi 1 Haapsalus. – Autori foto.
16. Veski 1 (taga veel kaks verandaga hoonet), Pargi 5 ja Pargi 4. – Autori foto.
17. Uus-Roomassaare 13 Kuressaares. – Autori foto.
18. Allee 5 Kuressaares. – InterSAVE projekt 1996.–1999. aastatel. Fotod Kuressaare Linnavalitsuse arhiivis.
19. Kahe klaasverandaga L. Koidula 12a Kadriorus. – Autori foto.
20. Von Fryderycki villa Mäekalda 9 Kadriorus. – Autori foto.
21. Nurme tn 10 Nõmmel. – Autori foto.

22. Metsa 40 Nõmmel. – Autori foto.
23. Laine 11 Vösul. – Autori foto.
24. Mere 29 Vösul. – Autori foto.
25. Neeme tee 20 Käsmus. – Autori foto.
26. Neeme tee 62 Käsmus. – Autori foto.
27. Lahtise verandaga Unni talu Rannus Tartumaal. – H. Pärdi, Eesti talumaja lugu. Ehituskunst ja elu 1840–1940, Tallinn: Tänapäev, 2012, lk 70.
28. Puisi t, Uue-Kariste v, Halliste khk. Ajakirjas Talu 1913. aastal avaldatud joonis. – H. Pärdi, Eesti talumaja moderniseerumine 1850.–1920. aastail. Elamiskultuur ja hügieen. – Suitsutare, nr 4, lk 64.
29. Reeder Jakob Marksoni elumaja Kablis Häädemeestel. – <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=imagegallery&id=16641> (vaadatud 18 IV 2017).
30. Mats Grandti elumaja Kablis Häädemeestel. – Foto: Henn Soodla. – http://visitparnu.blogspot.com/2009_01_01_archive.html (vaadatud 18 IV 2017).
31. Sameli talu Tapurla külas Lahemaal. – Autori foto.
32. Agumäe talu Tsitre külas Lahemaal. – Autori foto.
33. August Volbergi taluhoone projekt. Uus Talu, 1925. – H. Pärdi, Eesti talumaja lugu. Ehituskunst ja elu 1840–1940, lk 185.
34. A. Buschi talumaja projekt. Põllumees, 1926. – H. Pärdi, Eesti talumaja lugu. Ehituskunst ja elu 1840–1940, lk 187.
35. Mõisnikud verandal kohvi joomas. –Kullamaa khk. ERM Fk 887:103: Luiste mõis (Luist), grupp mõisnikke rõdul kohvi joomas. U 1900. aastal.
36. Seltskond verandal kohvilauas. – ERA, f 1622, n 1, s 694, nr 63: Seltskond verandal kohvilaua taga.
37. Seltskond verandal istumas, lugemas ja tegelemas käsitööga. EAA, f 1423, n 1, s, 198 nr 12: Seltskond istumas talveaias või verandal, mõni lugemas, mõni arvatavasti tegelemas käsitööga, <http://www.ra.ee/fotis/index.php?type=2&id=201778> (vaadatud 20. IV.2017).
38. Aa mõis Ida-Virumaa. –geoportaal.maaamet.ee (vaadatud 06. V 2017).
39. Fragment kaardist, L. Koidula t Kadriorus, 1885. – TLA, f 149, n 6, s 3, leht 1: Situationsplan der Stadt Reval.
40. Allee 10 Kuressaares. – Autori foto.
41. Suur-Liiva 26 Haapsalus. – Autori foto.
42. A. H. Tammsaare 19 Pärnus. – Autori foto.

43. Karja 2 Kuressaares. – Autori foto.
44. Loodi mõis Viljandimaal, juunis 1921. aastal. – Viljandi Muuseum VMF 424:307/8152: Loodi mõis juunis 1912. Jaan Rieti foto, http://muuseum.viljandimaa.ee/aastaraamat/2011_toim_2/siilivask.pdf (*vaadatud 29. IV 2017*).
45. Foto suurendus Loodi mõisa lahtisest verandast. – Samas.
46. Järvamaal Esna mõisa esiküljel paiknev veranda. – Esna mõis, <http://www.mois.ee/jarva/esna.shtml> (*vaadatud 17 IV 2017*).
47. Foto suurendus Ravila mõisa verandast Harjumaal. – Harjumaa muuseumi fotokogu. HMK_F 5504: Ravila mõis.
48. Haiba mõisa veranda Harjumaal. – Haiba mõis. <http://www.mois.ee/harju/haiba.shtml> (*vaadatud 12. IV 2017*).
49. Kuksema mõis Järvamaal. – EAA, f 5238, n 1, s 664, nr 56: Kuksema mõisa peahoone, koopia foto.
50. Lõuna 9a Nõmmel. – Autori foto.
51. Hiiu-Maleva 3 Nõmmel. – Autori foto.
52. Uus-Roomassaare 4 Kuressaares. – Autori foto.
53. Vabakujuline veranda, Uus 18 Kuressaares. – Autori foto.
54. Pello talu Vösul ühekordse verandaga. – Autori foto.
55. Kase/Lauri-Eintrei talu Harjumaal hoone ees ja sees paikneva verandaga. – H. Pärdi, Eesti taluhäärberid 3. Tallinn: Tänapäev, 2010, lk 12.
56. Sambla 22 Nõmmel. – Autori foto.
57. Hiiu-Maleva 29 Nõmmel. – Autori foto.
58. Kivi 2 Kuressaares. – Autori foto.
59. Allee 8 Kuressaares. – Autori foto.
60. Metsa 29 Haapsalus. – Autori foto.
61. Võnnu 4 Haapsalus. – Autori foto.
62. Kibe-Toomase talu Viljandimaal. – H. Pärdi, Eesti taluhäärberid 1. Tallinn: Tänapäev, 2009, lk 176.
63. Palsu talu Vaali külas Järvamaal, <http://jarvateataja.postimees.ee/2062353/vaalis-sundis-vabariik> (*vaadatud 01. V 2017*).
64. Ranna 5 Vösul. – Autori foto.
65. Nurme 27 Narva-Jõesuus. – Autori foto.
66. Nikolai 30 Pärnus. – Autori foto.

67. Metsa 43 Nõmmel. – Autori foto.
68. Lepiku Tartus 3. – Autori foto.
69. Veski 61 Tartus. – Autori foto.
70. Mai 11 Nõmmel. – Autori foto.
71. Metsa 68 Nõmmel. – Autori foto.
72. Hiiu-Maleva 56 Nõmmel. – Autori foto.
73. Nurme 11/Põllu 11 Nõmmel. – Autori foto.
74. Veski 2 Kuressaares. – Autori foto.
75. Supeluse 2 Haapsalus, villa Friedheim. – Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid SA, HM, 1357 Ff 236: Villa Freidheim, Supeluse 2, ehitatud 1885. Vaade lahe poolt. Esiplaanil paadisild majakesega ja paadid. u 1900, <https://ajapaik.ee/?photo=62892&order1=time&order2=added&page=1&q=HM%2C+1357+Ff+236> (vaadatud 23. III 2017).
76. Laari-Mihkli talu Koeru khk Järvamaa. - H. Pärdi, Eesti taluhäärberid 3; Tallinn: Tänapäev, 2010, lk 90.
77. Sitsika maja. – http://www.vanadpildid.net/index.php?option=com_pictures&Itemid=&photo=317&searchword=sitsika (vaadatud 19. IV 2017).
78. Kriisa talu Valgjärve vallas Võrumaal. – H. Pärdi, Eesti taluhäärberid 1; Tallinn: Tänapäeva, 2009, lk 229.
79. Puka talu Halliste vallas Viljandimaal. – Foto: E. Lankots. <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=architecture&action=view&id=1280> (vaadatud 21. IV 2017).
80. Pikajärve mõis Põlvamaal. – Pikajärve mõisa peahoone (19.saj. lõpp ja 20. saj. algus). <http://www.mois.ee/voru/pikajarve.shtml> (vaadatud 07.V 2017).
81. Õie 17 Nõmmel. – Autori foto.
82. Tallinna 26 Kuressaares. – Tallinna 26, Kuressaare Linnavalitsuse fotokogu.
83. Vana-Roomassaare 16 Kuressaares. – Autori foto.
84. Pargi 6 Narva-Jõesuus. Foto: K. Merilai.
85. Lasteaia 8 Kuressaares. – Foto: Rita Tamm, InterSAVE projekt (pildistatud vahemikus 1996–1999), materjalid Kuressaare Linnavalitsuse fotokogus.
86. Pargi 4 Kuressaares. – Autori foto.
87. Pargi 2 Kuressaares. – M. Nõmm, Muinsuskaitse eritingimused Kuressaares, Pargi 2 detailplaneeringu juurde, 2014. ERA, f 5025, n 2, s 15928.

88. Mai 2 Nõmmel. – Autori foto.
89. Uus-Kalamaja 17b Tallinnas. – Autori foto.
90. Toompuiestee 13/2 Tallinnas. – Autori foto.
91. A. H. Tammsaare pst 13 Pärnus. – Autori foto.
92. Foto suurendus. Lossiplats 1 Haapsalus, Hotell St. Peterburg. – Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid SA – HM, F 8:57 Ff: Foto. Turuplats Haapsalus. Vasakul hotell "St. Peterburg", paremal "Salong". Foto ca 1900. Fotogr. E. Siegfeldt
93. Tähtvere 5 Tartus. – Autori foto.
94. Tähtvere 11 Tartus. – Autori foto.
95. Kohila mõis Raplamaal. – Foto: A. Peterson,
<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=imagegallery&id=15224>
(vaadatud 21. IV 2017).
96. Tungla/Liivi talu Järvamaal. – H. Pärdi, Eesti taluhäärberid. 3. osa. Tallinn: Tänapäev, lk 106.
97. Talve 13 Kuressaares. – Autori foto.
98. Foto suurendus, Tolli 16 Kuressaares. – Tolli 16. Kuressaare Linnavalitsuse fotokogu.
99. L. Koidula 16 Tallinnas Kadriorus. – Autori foto.
100. Kungla 52 Tallinnas Kalamajas. – Autori foto.
101. Rüütli 31 Pärnus. – Autori foto.
102. Nikolai 28 Pärnus. – Autori foto.
103. Supeluse 9 Pärnus. – Autori foto.
104. Nikolai 28 Pärnus. – Autori foto.
105. Leetse mõis Harjumaal. – EFA, 554.0-182686: Endise Leetse mõisa härrastemaja, 1920-1937, <http://www.ra.ee/fotis/index.php?type=2&id=240376> *(vaadatud 05. V. 2017).*
106. Soo talu Kuusalus Harjumaal. – H. Pärdi. Eesti taluhäärberid, 1. osa. Tallinn: Tänapäev, lk 22.
107. Tallinna 31 Paides. – Foto K. Klandorf,
<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=imagegallery&id=15062>
(vaadatud 13. III 2017).
108. Veranda põhiplaan 1901. aasta projektilt Ringi tänaval Pärnus. – Eesti Ajalooarhiiv EAA, f 3569, n 2, s 559: Pärnu linnavalitsuse kinnitatud elumajade ja kõrvalhoonete ehitusplaanid ja projektid, piirdatumid 1744–1940.
109. Veranda avatud konstruktsioonid ehitustööde ajal. – Autori foto.

110. Pilu talu Põltsamaa vallas Jõgevamaal, http://cache.kv.ee/iv2/obj/1_35_28537012.jpg
(vaadatud 01. V 2017).
111. Faasitud servadega kandekonstruktsioon. Mere pst 14 Pärnus. – Autori foto.
112. Foto suurendus. Tartumaal Aru mõisa kannelüüridega verandapostid. – EAA, f 145, n 1, s 198, nr 3: Perekond von zur Mühleni liikmed Aru mõisa peahoone verandal, 1898–1900.
113. Palkidest ehitatud veranda sein Karja 9 Pärnus. – Autori foto.
114. Allee 8 Kuressaares. Hoonesisese veranda palkidest ehitatud sein. – Allee 8. Kuressaare Linnavalitsuse arhiiv.
115. Lustivere mõis Jõgevamaal. – Foto S. Laidvere.
<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=imagegallery&id=24025>
(vaadatud 29. IV 2017).
116. Anija mõisa veranda Harjumaal.
<https://anijamois.files.wordpress.com/2014/04/klveranda-v.jpg> (22. IV 2017)
117. Teppo Korhoneni käsitus Soomes esinevate verandade kohta. – T. Korhonen, Kuisti. Kansatieteellinen tutkimus. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys, 1991. lk 153.
118. Raudtee 63 Nõmmel. – Autori foto.
119. Metsa 43 Nõmmel. – Autori foto.
120. Sameli talu sokli kujundus Tapurla külas Harjumaal. – Autori foto.
121. Kitsas 3 Kuressaares. – Autori foto.
122. Rahu 6 Loksal. – Autori foto.
123. Kiviplokid ja tõrvapapist niiskuisolatsioon Allee 4a Kuressaares. – Autori foto.
124. Üle krohvitud paekivist trepp Tallinnas L. Koidula 22. – Autori foto.
125. Trepil sisse valatud süvised. Rahu 2 Loksal. – Autori foto.
126. J. Poska tn 51 Tallinnas Kadriorus. – Autori foto.
127. Uus-Roomassaare 9, Kuressaares. 1932. aasta projekt. – Kuressaare Linnavalitsuse arhiivi aadressijärgsed kaustad.
128. Tähtvere 5 Tartus. – Autori foto.
129. Allee 10 Kuressaares. – Autori foto.
130. Veranda trepp Esplanaadi tänaval Pärnus. – EAA, f 3569, n 2, s 669: Pärnus Esplanaadi tänPärnu linnavalitsuse kinnitatud elumajade ja kõrvalhoonete eitusplaanid ja projektid, piirdatumid 1744–1940.
131. 1884. aasta projekt Pärnus. – EAA, f 3569, n 2, s 1435: Pärnu linnavalitsuse kinnitatud elumajade ja kõrvalhoonete eitusplaanid ja projektid, piirdatumid 1744–1940.
132. Sadama 40 Haapsalus. – Autori foto.

133. Terve fassaadi ulatuses esineb ühesugune laudise asetus. Holmi 1 Haapsalus. – Autori foto.
134. Narva-Jõesuus Nurme 44 veranda laudis. – Autori foto.
135. Taustal veranda puitrinnatis. – EAA, f 3349, n 1, s 74, nr 2: Ülesvõtte seltskonnast verandal, 1900.–1910. aastad.
136. Pärnus Aia 11. – Autori foto.
137. L. Koidula 22 Kadriorus. – Autori foto.
138. Mere pst 14 Pärnus. – Autori foto.
139. Viljandi mõisa veranda Viljandimaal. – Viljandi Muuseum VM VMF 313:192 F: Viljandi, mõisa peahoone, u 1930, <https://ajapaik.ee/?photo=109888&order1=time&order2=added&page=1&q=viljandi+m%C3%B5is> (vaadatud 07. IV 2017).
140. Rohke puitdekooriga Pargi 6 Narva-Jõesuus. – Foto: K. Merilai.
141. Kalevi 11 Võsul. – Autori foto.
142. Kuressaares Uus-Roomassaare 19 (1933). – Kuressaare Linnavalitsuse arhiivi aadressijärgsed kaustad.
143. Lahtisel verandal ukse asemel värav. Kolu mõis Järvamaa. – A. Hein, Eesti mõisad. 250 fotot aastaist 1860–1939, Tallinn: Tänapäev, lk 84.
144. Värvilised kiletatud klaasid Loskal. – Autori foto.
145. Piimjad mustriega klaasid Kuressaares (hävinud). – Projekt InterSAVe 1996-1999. Materjalid Kuressaare Linnavalitsuse arhiivi fotokogus.
146. Kuressaares Uus-Roomassaare 13 aknad. – Autori foto.
147. Tallinnas L. Koidula 12a värvilise klaasidega veranda. – Autori foto.
148. Kastani 23 Tartus (1901–1907). – Foto: Egle Tamm. <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=imagegallery&id=7004> (vaadatud 29. IV 2017).
149. Aisa 2 Pärnus. – Autori foto.
150. Supeluse 1 Pärnus. – Autori foto.
151. Mere 34 Võsul. – Autori foto.
152. Allee 4a Kuressaares. – Autori foto.
153. Tallinnas Hiiu-Maleva 3. – Autori foto.
154. Kuressaares Uus-Roomassaare 4. – Autori foto.
155. Lõuna 37 Tallinnas Nõmmel. – Autori foto.
156. Põllu 5 Tallinnas Nõmmel. – Autori foto.

157. Mere pst 18 Pärnus. – Autori foto.
158. Veranda Haapsalus. – Autori foto.
159. Mere 19 Võsul. – Autori foto.
160. Neeme tee 52 Käsmus. – Autori foto.
161. Linsi talu Paistu khk Viljandimaal. – H. Pärdi. H. Pärdi, Eesti taluhäärberid 1. Tallinn: Tänapäev, 2009, lk 192.
163. Lossi 7 veranda katusel olnud aken. – Lossi 7. Kuressaare Linnavalitsuse fotokogu.
164. Mere 37 Võsul. – Autori foto.
165. Tartus Veski 45 elamu interjöörikujuendus. – Autori foto.
166. Pärnus Ammende villa veranda interjööri. – Autori foto.
167. Järvemaal Esna mõisa tagumise veranda põrand. – Autori foto.
168. Käbinõmme suvitusvilla Altja külas Lääne-Virumaal. – Autori foto.
169. Taaselustatud interjööri Roheline aas 3 Kadriorus. –
<https://kirjanduskeskus.ee/album/vilde-maja/> (22. IV 2017).
170. Mõisa verandal kasutati korvmööblit. – EAA, f 1327, n 1, s 320, leht 2, foto nr p.9: Määratlemata vanem naine ja mees verandal lugemas.
171. Kohvilauas istuv mees puitsohval. – EAA, f 1414, n 2, s 260, foto nr 7: Plastiknegatiiv verandal kohvilauas istuvast mehest. Mees istub puitsohval, 1930. aastad.
172. Ajakirjanduses soovitati puitpinkide mugavamaks muutmiseks kasutada pehmeid patju ja polstreid. – Veranda mööblit ja patju. – Taluperenaine, 1928, nr 8.
173. Võsul Pällo talu veranda laudpõrand kaltsuvaipadega. – Autori foto.
174. Veranda interjööris kasutati ka nn kuurorditoole. – EAA, f 1771, n 1, s 121, foto nr 15: Kaks paari verandal kaarte mängimas, 1930. aastad.
175. Ruuduline laualina, lillevaas ja puitmööbel. – EAA, f 1423, n 1, s 197, foto nr 12: Kaks meest istumas verandal, vasakpoolsel seljas munder. 1900.–1920. aastad.
176. Paremalaauake heegellina ja lillevaasiga. – EAA, f 1414, n 2, s 270, foto nr 38: Plastiknegatiiv naisest lapsega. Heegeldatud mütsikeses naine istub verandal ja hoiab süles magavat beebit. paremalaauake heegellina ning lillevaasiga. 1920–1930. aastad.
177. Verandal kasvatati mitmesuguseid taimi. – EAA, f 1423, n 1, s 194, foto nr 130: Kaks koera verandal. 1900–1920. aastad.
178. Verandal kasvatati palju taimi, istumiseks kasutati korvmööblit. – EAA, f 1451, n 1, s 186, foto nr 12: Naine lapsega verandal istumas. 19. saj lõpp–20. saj algus.
179. Saadjärve mõisa verandal kasutati päikesevarjuks suuri kardinaid. – EAA, f 1392, n 1, s 308, foto nr 2: Seltskond mehi-naisi verandal. 1895–1897.

180. Veranda interjööri nähtaval laudislagi ja aknakardinad – EAA, f 1414, n 2, s 270, foto nr 31: Plastiknegatiiv perekonnast trepil. Verandatrepil istuvad kaks naist, üks mees ning kolm last. 1920–1930. aastad.
181. Ervita mõisa ronitaimedest ümbritsetud veranda. – Ervita mõisa veranda. Jarkko Arhilahti fotokogu. <http://www.vanadpildid.net/component/pictures/ervita-moisa-veranda/catid115?Itemid=> (vaadatud 19. IV 2017).
182. Kuressaares Pärna 43 pinnasesse mattunud sokkel. – Autori foto.
183. Nõmmel Hiiu-Maleva 29. Vale värvi kasutamine ja valesti paigaldatud veepλεκist tulenevad kahjustused veranda seina allosas. – Autori foto.
184. Lahti nokitud kitt värskest kititud akendel. – Autori foto.
185. Hästi säilinud prosspulgad, pragunenud kitt ja puitliistroostetavate naeltega. – Autori foto.
186. Ümar puitliist purunenud, naelad roostetavad. – Autori foto.
187. Ukse ja trepi kahjustused. – Autori foto.
188. Ummistunud sisse valtsitud veerenn ja –süliiti. – Autori foto.
189. Vihmaveetorud veranda välisnurkades ja amortiseerunud vihmaveerennid. Veranda seintel tugevad niiskuskahjustused. – Autori foto.
190. Ümara puitliistu kasutamine muudab akna matsakaks. – Autori foto.
191. Puitliistude ja –prossi vahele tekib vananedes tume triip. – Autori foto.
192. Vanadest klaasidest tuleb ruumi ühtlasem valgus. – Autori foto.
193. Uus ja vana klaas veranda akendel. – Autori foto.
194. Kiriku 4 Narva-Jõesuus. – Autori foto.
195. Põllu 19 Nõmmel. – Autori foto.
196. Pakettklaas peale kleebitud robustsete liistudega. – Autori foto.
197. Pakettklaas peale kleebitud plastikliistudega. – Autori foto.
198. Pakettklaaside ja imiteerivate prosspulkadega veranda aknad Supeluse 18 Pärnus. – Autori foto.
199. Lähivaates Supeluse 18 veranda aken. Puitraamil pakettklaasi vahele paigaldatud imiteeriv plastikust prosspulk. – Autori foto.

SUMMARY

The objective of the Master's thesis was to study verandas of Estonian manor, country and resort architecture as a significant detail in shaping the identity of the owner which reflected his status in the society.

Addressing the veranda as a substantial and the most detailed additive of the building main types of construction, the structure and geological differences became evident.

The operation of the typology verandas was divided into four main types: one-storey, two-storey building, and brackets, or the intra-pole resting on the veranda. Working with a broad approach, taking into account the change more readily apparent through the Annex 1 of the drawings, which are characterized by the structure and size of the verandas.

By comparing historical photographs, illustrative material from the published sources, archive materials and photo documentation, also adding the collected inventory both of which done by the author, main influences of architecture styles for different structures and design techniques were presented.

The most characteristic detail of a veranda is the window. In Annex 2 was gathered illustrative material in form of the sketches by the author concerning the division of the window framing. It is the first overview of some kind of the veranda's windows in Estonia.

Characteristic details were brought out in the analysis of verandas construction types. In the section of building construction analysis most common mistakes in restauration were pointed out. In addition the main aspects of restoration were brought out: it is important to conserve as any as original details as possible, when copying the original details it is eminent to choose best quality wooden material, it is important to use traditional work methods while restoration and building on base of historical evidence.

The selection of addressed building types and their periodisation was conditioned to the building tradition of manor, country and living houses which were connected to create tradition where veranda was seen as recreational place. Not included were building types which had some of the veranda's characteristics but were used – for example as a staircase.

As the result an article in a cultural heritage magazine *Pööning* was published on the restoration of verandas (textual part in Annex 3). The key guidelines of porch restoration were written and also brought out. A possibility to apply thesis's information is to recommend the National Heritage Board to issue restoration leaflets so the homeowner could use the outlined principles of restoration and recommended handicraft techniques.

LISAD

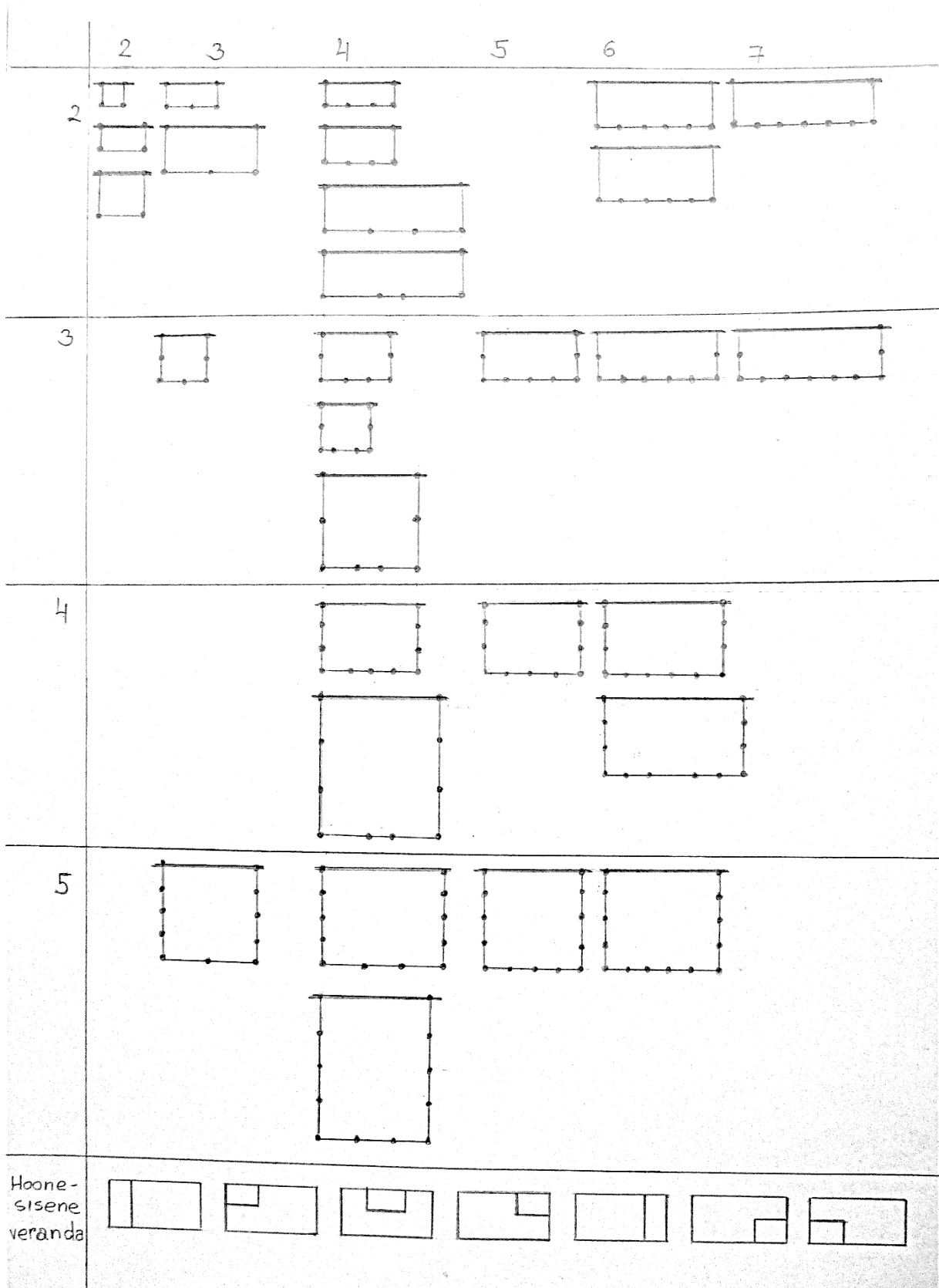
LISA 1: Veranda ülesehitust selgitavad joonised

LISA 2: Akende spetsifikatsioonjoonised

LISA 3: Artiklid verandade restaureerimisest ajakirjas Pööning

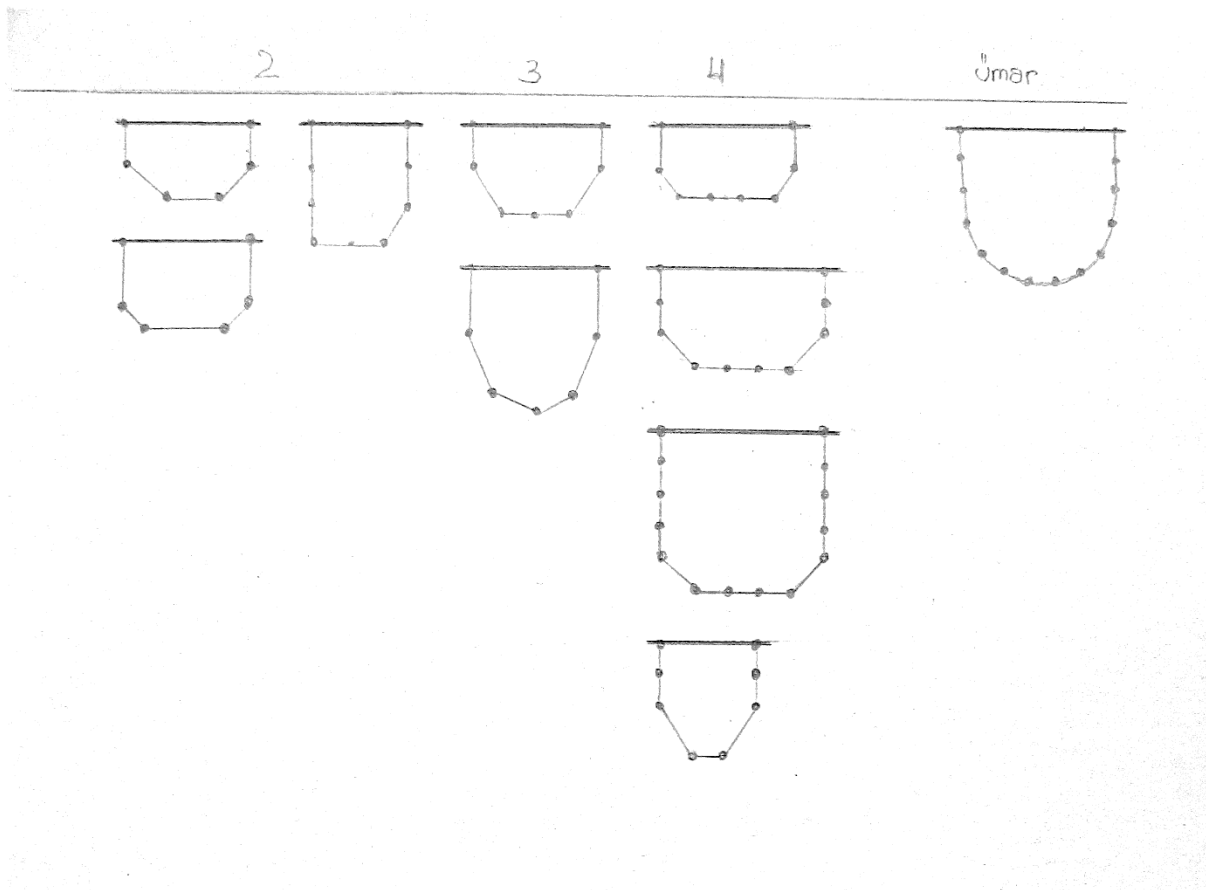
LISA 4: Veranda puitdetailide eeskujud

LISA 1: VERANDA ÜLESEHITUST SELGITAVAD JOONISED

Hooneväliste verandade põhiplaanid, mis võivad paikneda kõigis hoone külgedes.

Alumises lahtris on toodu hoonesisese veranda paiknemise võimalused.

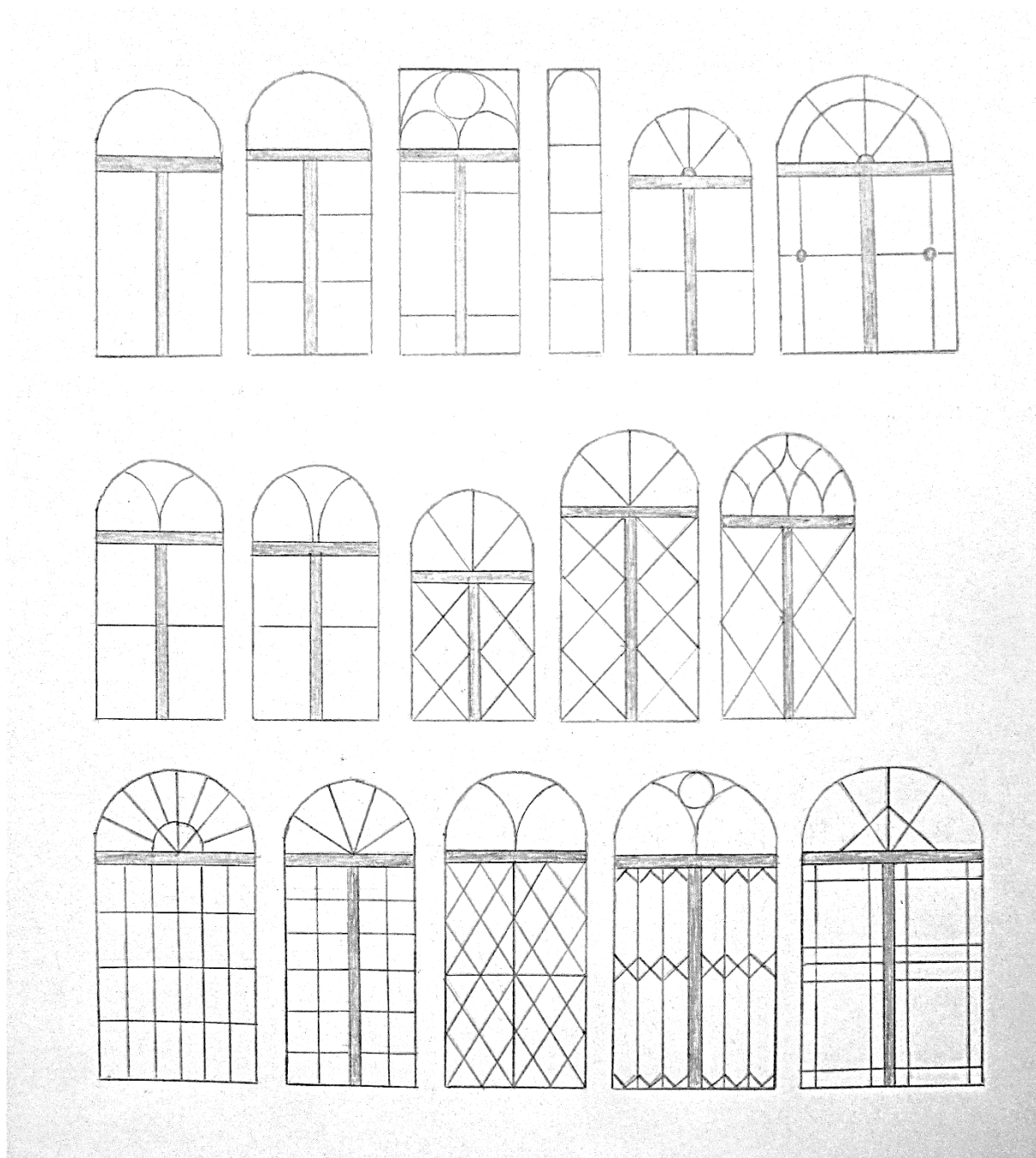

Polügonaalse ja ümara põhiplaaniga verandad.

LISA 2: AKENDE SPETSIFIKATSIOONJONISED

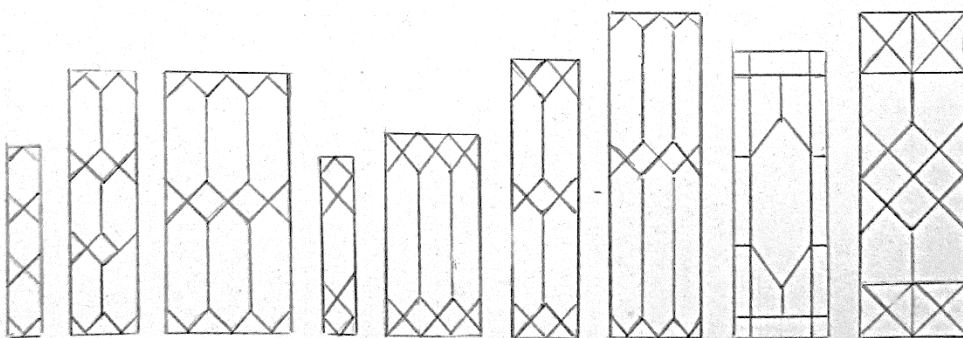
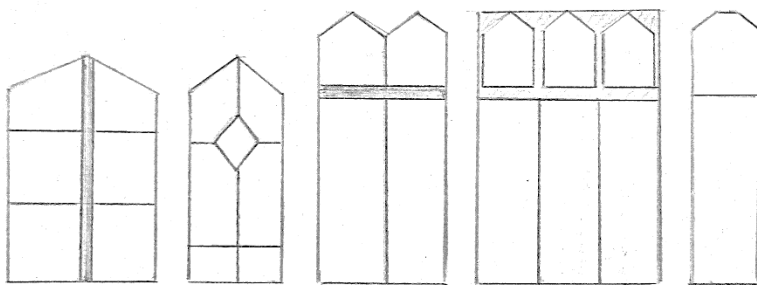
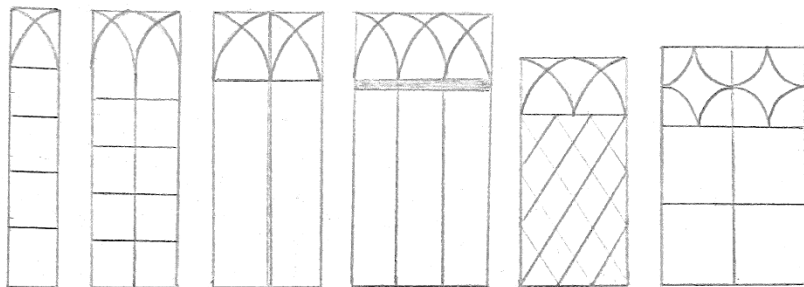
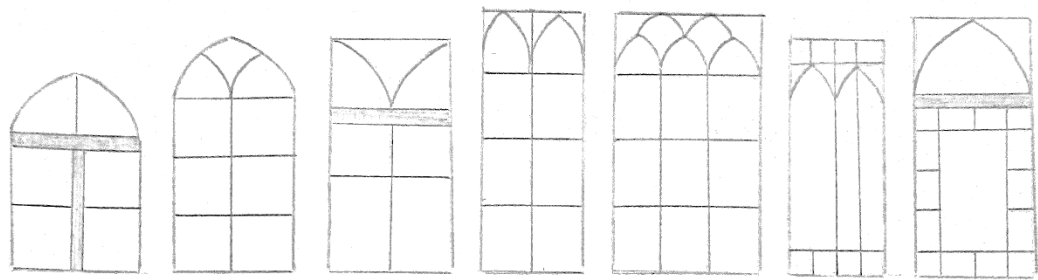
Tumedad laiad jooned märgivad aknaraami põhijaotust ja avatavust.

Heledad laiad viirutusega jooned märgivad akende laiu imposte, mis moodustavad laia puitprossi. Peene joonega on märgitud akende peened puitprossid.

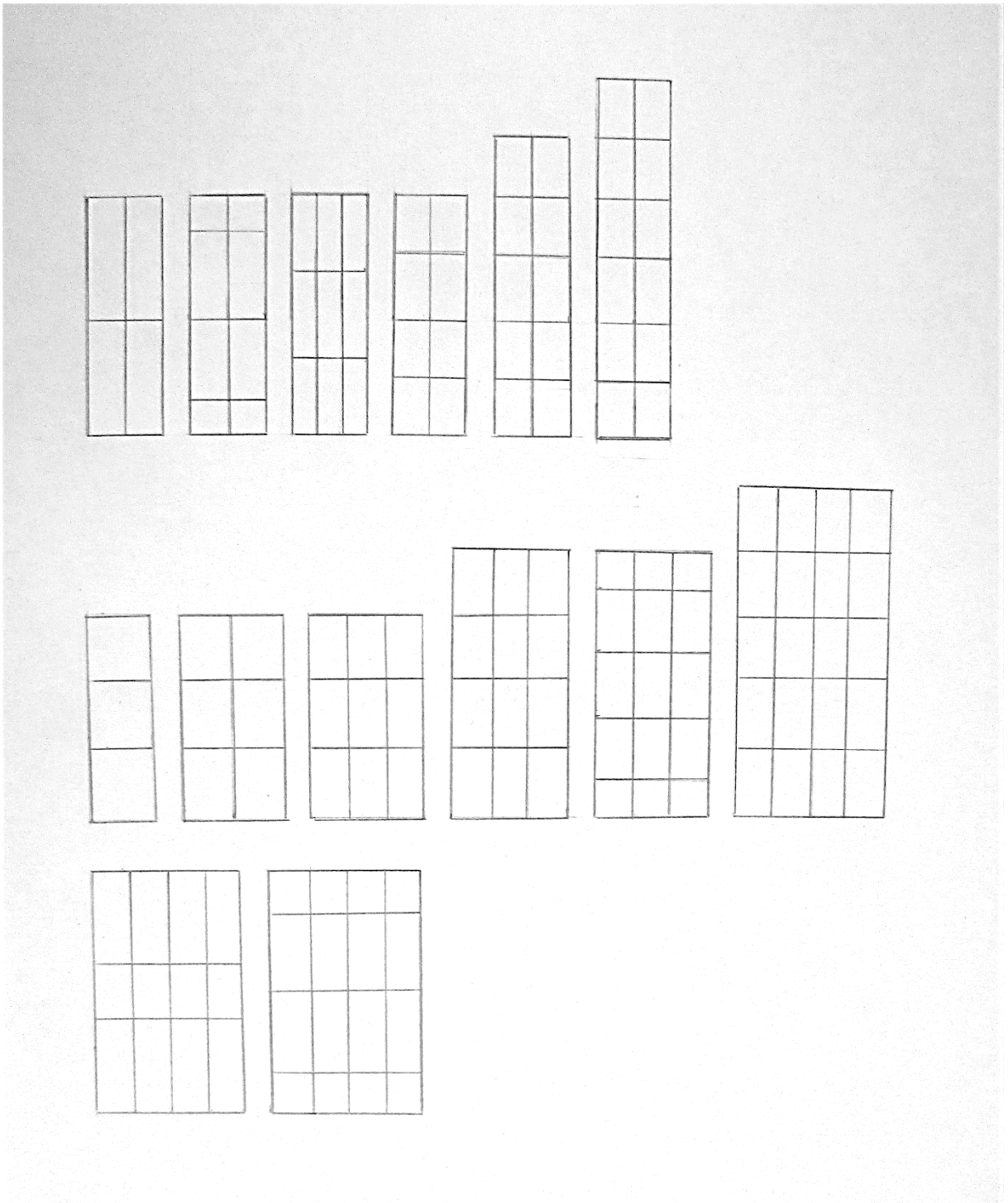

Neorenessanslike motiividega aknad.

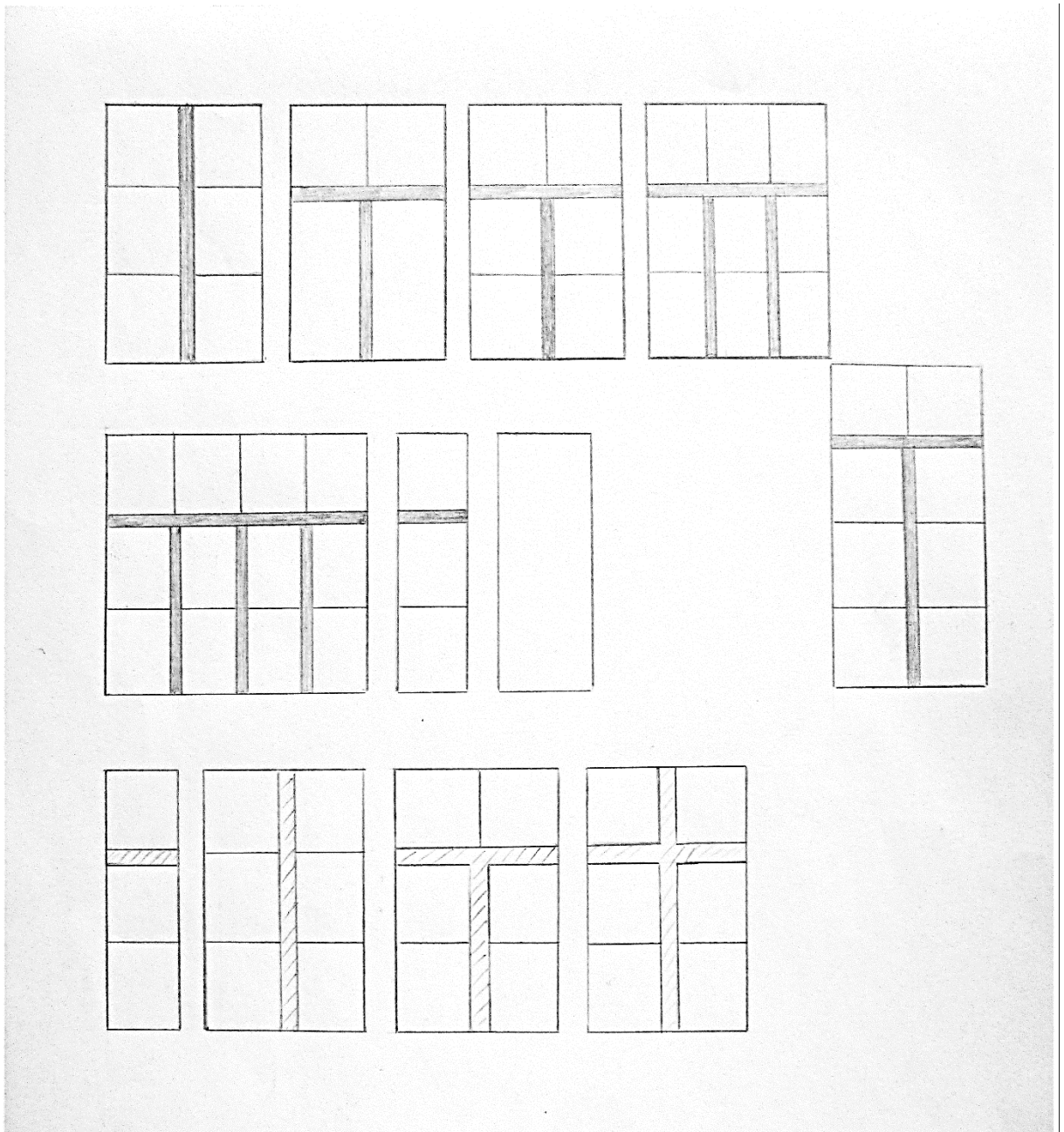
Hiljem lisandusid neile neogootilik teravkaare motiiv ja ruudustik.

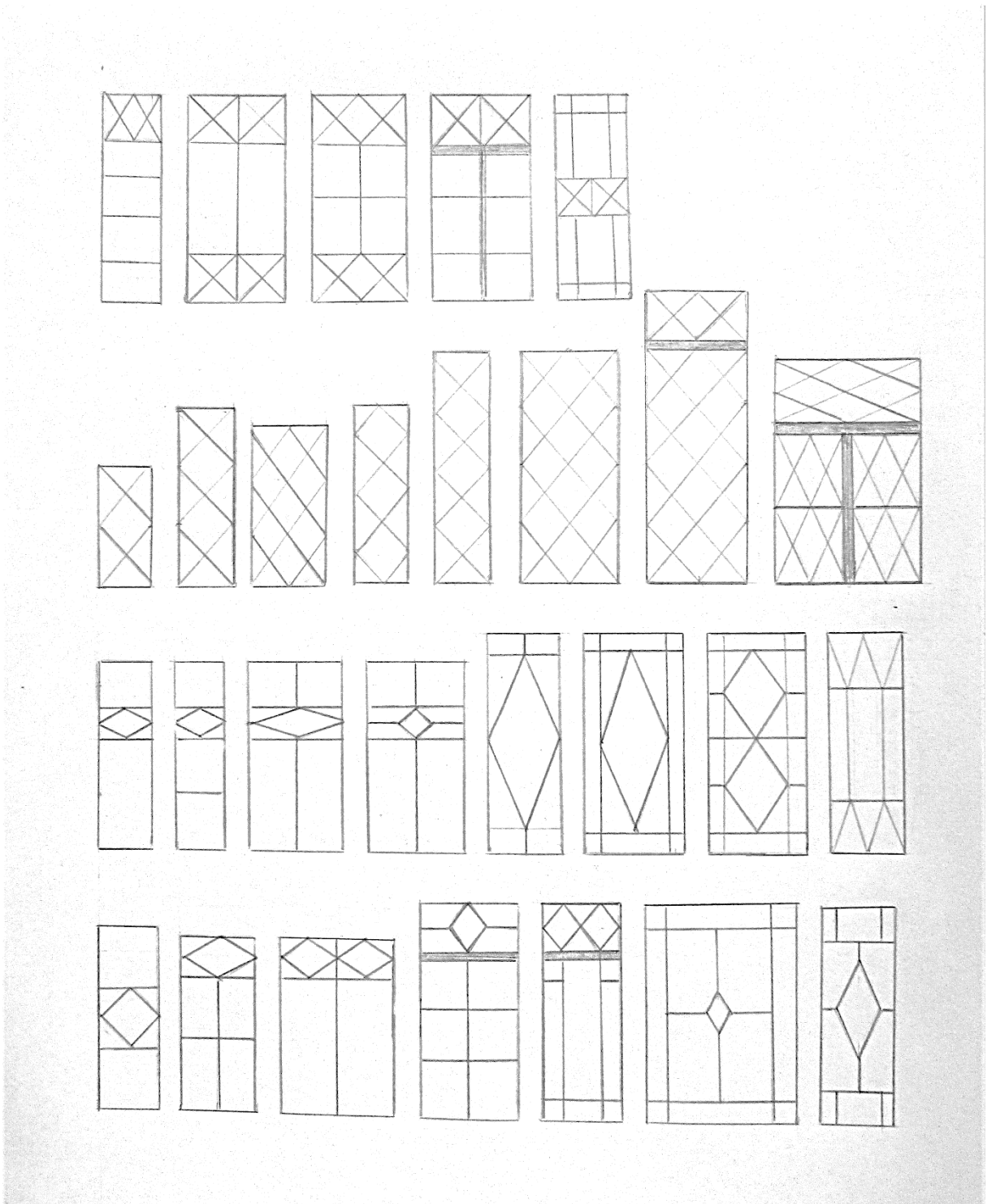
Neogootilike motiividega aknad.
Teravkaare, kolmnurga ja ristimotiivid.

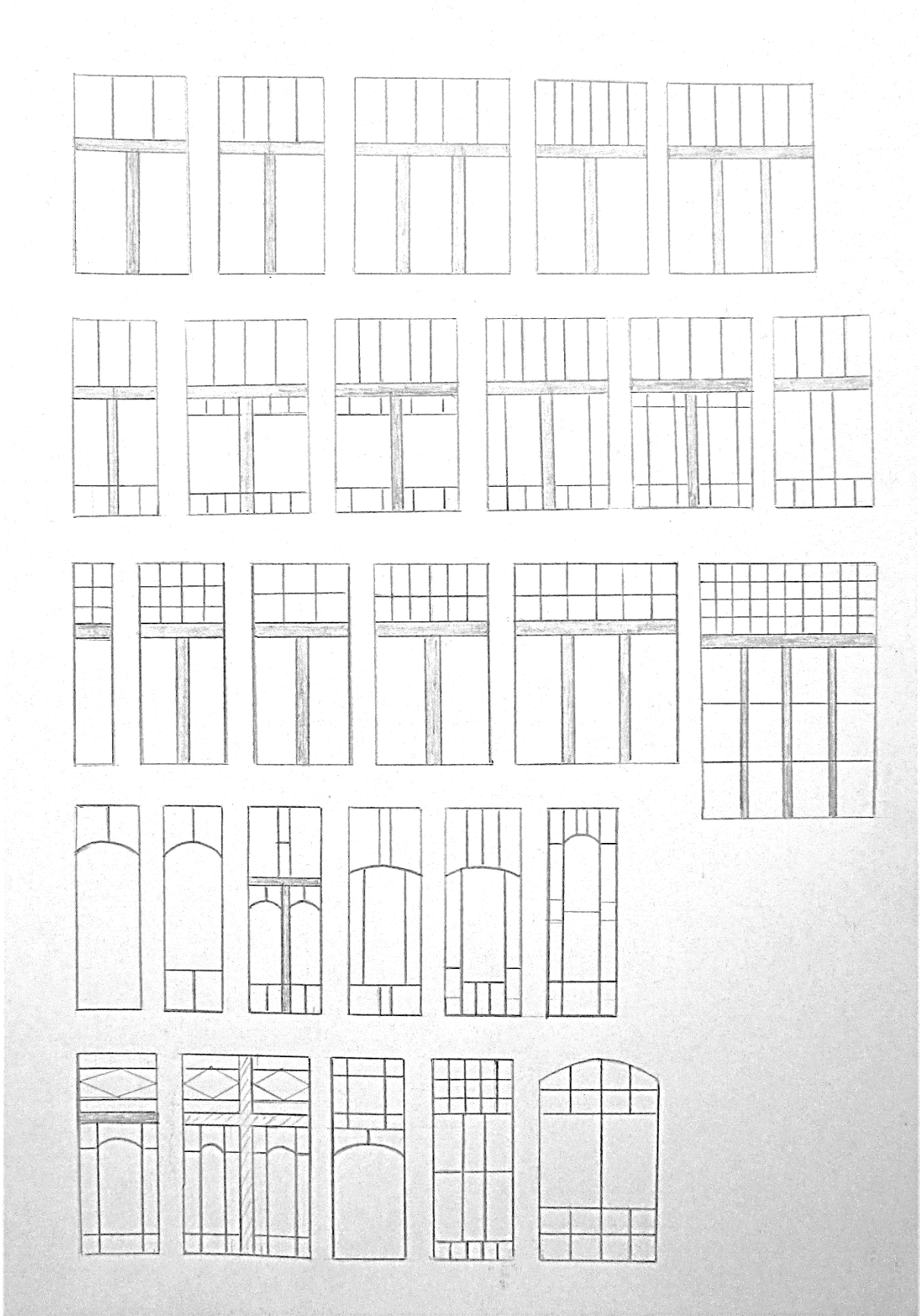
Historitsistlikel ja traditsionalistlikel veranda akendel esinev lihtne ruudumotiiv.
Traditsionalistliku ruudujaotuse puhul lähenesid klaasid rohkem ruudule.

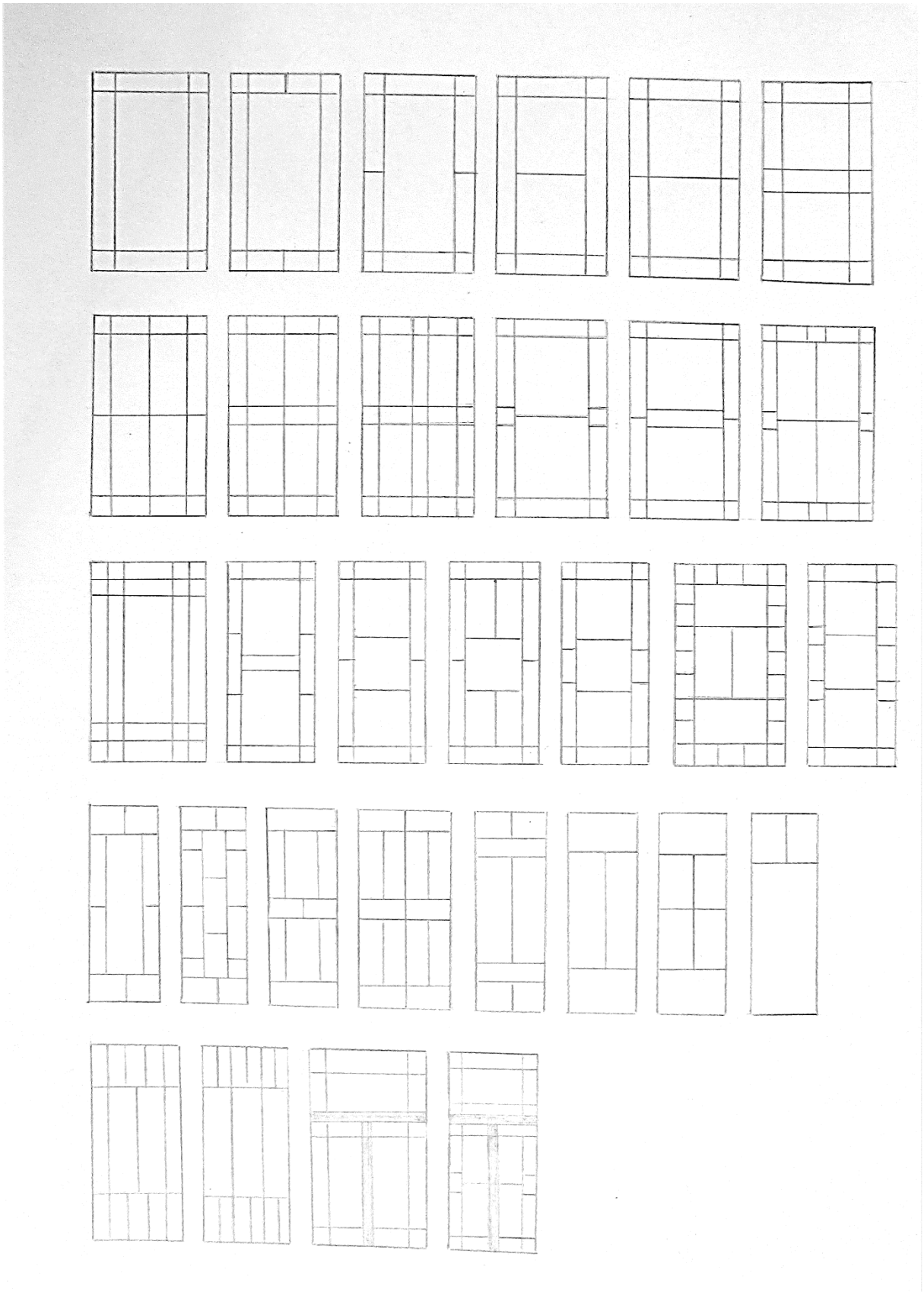
Traditsioonilise kuue ruuduga akna motiiv, mis oli laialdaselt veranda akendel kasutuse kõigi
 hoonetüüpide juures.
 Keskmises reas funktsionalistlik jaotusteta veranda aken.

Peamiselt historitsistlikel verandadel esinenud rombimotiiv, mis esines veel traditsionalistlikel verandadel

Juugendlike motiividega veranda aknad.

Laialt levinud veranda akende kujundusmotiivid, kus peamine rõhk oli tihedal ruudujaotusel akende välimisel perimeetril.

LISA 3: ARTIKLID VERANDADE RESTAUREERIMISEST AJAKIRJAS PÖÖNING

Lisas 3 on toodud 2017. aasta kevadel ajakirjas Pööningu nr 2 (7)) avaldatud artiklite „Puitverandad“ (lk 80–84) ja „Nõuandeid veranda restaureerimiseks ja kaasajastamiseks“ (lk 84–85) tekstiline osa ilma fotodeta.

PUITVERANDAD

Keidi Saks

Mõeldes end istuma verandale tuleb meelde akendest kumav sume värelev päikesevalgus, lopsakad pelargoonid aknalaual ja tunne, et aeg justkui seisaks. Ilmselt sellesama idüllilise ja olemise nautimise tõttu on verandasid ka hoonetele nii palju ehitatud. Tänu oma kaunile välimusele olid need 19. ja 20. sajandil kirsiks tordil pea igal hoonel, saades majaomanikele tõeliseks moe- ja auasjaks.

Verandasid on ehitatud hoone erinevatesse külgedesse – peasissepääsu rõhutamiseks, lisissepääsuks ja vaate nautimiseks aiale. Verandad olid esmalt iseloomulikud mõisatele ning lahutamatu osa suvitushoonete juures. Alates 19. sajandi keskpaigast pani suvituskultuuri areng aluse linnalike ideede levikule ja verandade lembusele ka maapiirkonnas.

Veranda ülesehitus

Vundament. Traditsiooniliselt on verandasid ehitatud lint- või postvundamendile. Ukse ees olevad trepid jäävad sellega tavaliselt samale joonele. Ehitusmaterjalina on vundamendi ja sokli jaoks kasutatud murtud paekivi, maakivi ja tellist, mis kaeti sageli krohvikihiga, trepid on tavaliselt paekivist, puidust või betoonist.

Seinad. Esineb nii klaasitud kui klaasimata avatud verandasid, mis ehitatud soojustamata sõrestiktarindiga. Seinad on tavaliselt olnud kaetud laudisega, harvem puidust paneelidega, uhkemate hoonete puhul kaunistati fassaadi laudis, otsaviil ja postivahed saelõikeornamendiga. Põhirõhk veranda kujundusel on kititud klaasidega akendel ja ustel, mis moodustavad seintest suure pinna. Aknad on valdavalt tihedaruudulised, sageli kaunistavad neid värvilised või piimjad klaasid. Veranda välisukse ülaosa on tavaliselt olnud klaasitud ning järgib akende ruudujaotust. Laudist, aknaid ja uksi raamivad piirdeliistud.

Katus. Enamikel traditsioonilistel verandadel on katuseräästad avatud, kuigi esineb ka kinnise tuulekastiga variante. Katuse juures eksponeeritakse sageli saelõikelisi sarikaotsi ja pärlineid (sarikaid kandev rõhtpalk – toimetus). Veranda katusekattena ja vihmaveesüsteemi juures on

traditsiooniliselt kasutatud valtsitud terasplekki. Veerennid on räästa peale või äärde paigutatud, vihmavesi juhiti ära veetorude kaudu.

Verandade tüübid

Verandad saab jagada kuju järgi neljaks põhitüübiks: ühekorruselised, hoonemahu-sisesed, kahekorruselised ning konsoolised või postidele toetuvad verandad.

Verandade suurus sõltub sageli hoonemahu suurusel ja proportsioonidest, ka kohalikust eripäras: näiteks Võsul leidub hooneid, kus veranda on pea sama suur kui maja ise. (foto 1) Üldjuhul on verandad nelinurkse põhiplaani, ent esineb ka viis- ja kuusnurkseid, harva vabakujulisi verandasid. (foto 2) Kahekorruselised verandad ehitati üldiselt pansionaatidele ja villadele, mitte lihtsatele elumajadele. (foto 5) Eestis on vähe säilinud teisest korrusest eenduvaid konsoolidele ja postidele toetuvaid verandasid. Esimesed toetuvad puidust konsoolidele, teised puidust postidele, need omakorda kivist soklile või baasile, harvem esineb kivist poste. (Fotod 6 ja 7 / 7.1)

Levinud kahjustused

Nagu ikka, on hoonete juures peamiseks probleemide põhjustajaks **niiskus**.

Murekohtadeks on verandadel puitseinte allosa ning veranda ja hoone põhikehandi liitumiskohad. (foto 8)

Veranda vundament ei ole alati rajatud sügavale ning vundamendi- ja soklikivid on maapinna külmakerkimistele vastuvõtlikud ja võivad selle tulemusel paigast nihkuda. (Foto 9)

Katuse ja vihmaveesüsteemi toimimine on veranda jaoks võtmeküsimus. Vesi tuleks renniga suunata veranda katuse välisnurkadesse, et vältida hooneosade liitumiskohtades kahjustusi. Vihmavee hoonest eemale juhtimiseks tuleks kasutada vihmaveetorusid. Kahju teevad ka pehkinud või purunenud veelauale jäänud või maapinnalt tagasi pritsinud ja soklikivide vahele pääsenud vesi. (Foto 10 ja 11)

Et valdav osa verandast on tavaliselt puidust, tuleks laudist, aknaid, uksi ja detaile ka **päikesekiirguse** eest värviga kaitsta. Enam tähelepanu vajavad akende ja uste puidust prossipulgad ja kitiliistud. Kitt praguneb aja möödudes, samuti võivad linnud selle klaasi küljest lahti norkida. Klaasi ja puidu vahele pääseb niiskus, mis hakkab puitu kahjustama. Puidust liiste kiti asemel kasutada ei tasu, kuna nende taha koguneb niiskus oluliselt kiiremini. Õigesti kititud ja värvitud aknad püsivad kaua korras. (Foto 12 ja 13)

Tähelepanu tuleks pöörata ka veranda metallosadele, mis võivad välitingimustes roostetama hakata.

NÕUANDEID VERANDA RESTAUREERIMISEKS JA KAASAJASTAMISEKS

Keidi Saks

Alustades veranda restaureerimisega saa temaga eelnevalt sõbraks. Õpi tundma, mis teeb temast romantilise valgusküllase veranda; miks ja millisena on veranda hoonele just sellisesse kohta ehitatud.

Veranda restaureerimiseks vajad 10 nõuannet, mida silmas pidada:

1. Vajadusel planeeri pinnas hoone ümber madalamaks ja anna maapinnale õiged kalded (et vesi voolaks hoonest eemale). Vajadusel rihi vajunud sokkel ja vundament. Juhul kui uue vundamendi rajamine sügavamale on vältimatu ja varasemal soklil on olnud näiteks dolomiidist sokliplaadid, tasub need detailid taaskasutada.
2. Vaata üle kandekonstruktsioon. Kahjustunud osad proteesi või asenda samaliigilise kuiva puiduga.
3. Juhul, kui soovid verandat võtta aastaringsesse kasutusse, paigalda soojustus kandekonstruktsiooni vahele – nii ei moonuta see veranda proportsioone.
4. Säilita ja taaskasuta võimalikult palju säilinud materjale: siseseinte ja fassaadi laudis, põrandalauad, piirdeliistud, profileeritud veelauad, saelõikelised kaunistused ja sarikaotsad. Kui tulebki uued valmistada, lähtu olemasoleva kujust ja profiilist. Puitosade viimistlemiseks on sobilik linaõlivärv, mis kulub ühtlaselt, kaitseb puitu nii päikese kui niiskuse eest ning sobib ajaloolise maja välimusega.
5. Verandat restaureerima asudes püüa leida hoonest vanu fotosid. Palju kaunist ajaloolist puitpitsi on hoonete hooldamatuse ja ümberehituste tõttu tänapäevaks kadunud. Võimalusel võiks kaaluda puitpitsi taastamist konkreetsel verandal, juhul kui see seal olnud on.
6. Veranda proportsioonid on hoone ehitamise ajal paika pandud, mistõttu ei tasuks katusekallet ja kõrgust enam muuta. Katusekatteks sobib valtsitud tsingitud terasplekk, soovitatavalt väikese paaniga.
7. Vihmavee eemale juhtimiseks kasuta räästapealseid katusesse valtsitud renne või väiksema diameetriga ümaraid vihmaveerenne ja -torusid. Sisepressitud liitekohtadega vihmaveetorud võivad küll olla mugavamad paigaldada, aga ei sobi vana maja välimusega.
8. Aknad on veranda üks väärtuslikumaid osi ja need tasub restaureerida. Seejuures säilita võimalikult palju algset puitmaterjali, kuna see on enda vastupidavust ajaga

juba tõestanud. Aknaraamide ja prossipulkade proteesimiseks või uute valmistamiseks sobib kuiv tihe okaspuu lülipuit.

Kasuta ära algsed lainelised aknaklaasid. Nendest ruumi kiirgav valgus hajub ruumis ühtlasemalt ja tekitab õdusama tunde. Kaasaegsed siledad klaasid ei anna mitte kunagi samasugust tulemust ja väljastpoolt vaadates mõjuvad need mustade aukudena. Seega, kui mõni aknaklaas on purunenud või puudu, proovi nende täitmiseks leida olemasolevatega sobivad klaasid. Aknaklaaside kinnitamiseks raamile kasuta linaõlikitti ja värvi see (valge) linaõlivärviga (NB! lisaks kitile tuleb värviga katta ka paari millimeetri ulatuses aknaklaas, et tagada akende tihedus). Ära kasuta puidust liiste, kuna nendega ei ole võimalik prossipulki ja klaasi omavahel nii tihedaks saada, lisaks kaob kolmnurksete või ümarate puitliistude kohmakusega veranda akende graatsilisus ja õhulisus. Ka klaasi peale kleebitud prossipulgad ei ole hea variant – need ei anna kunagi edasi seda elegantsi ja välimust, mis klaasi läbivad pulgad.

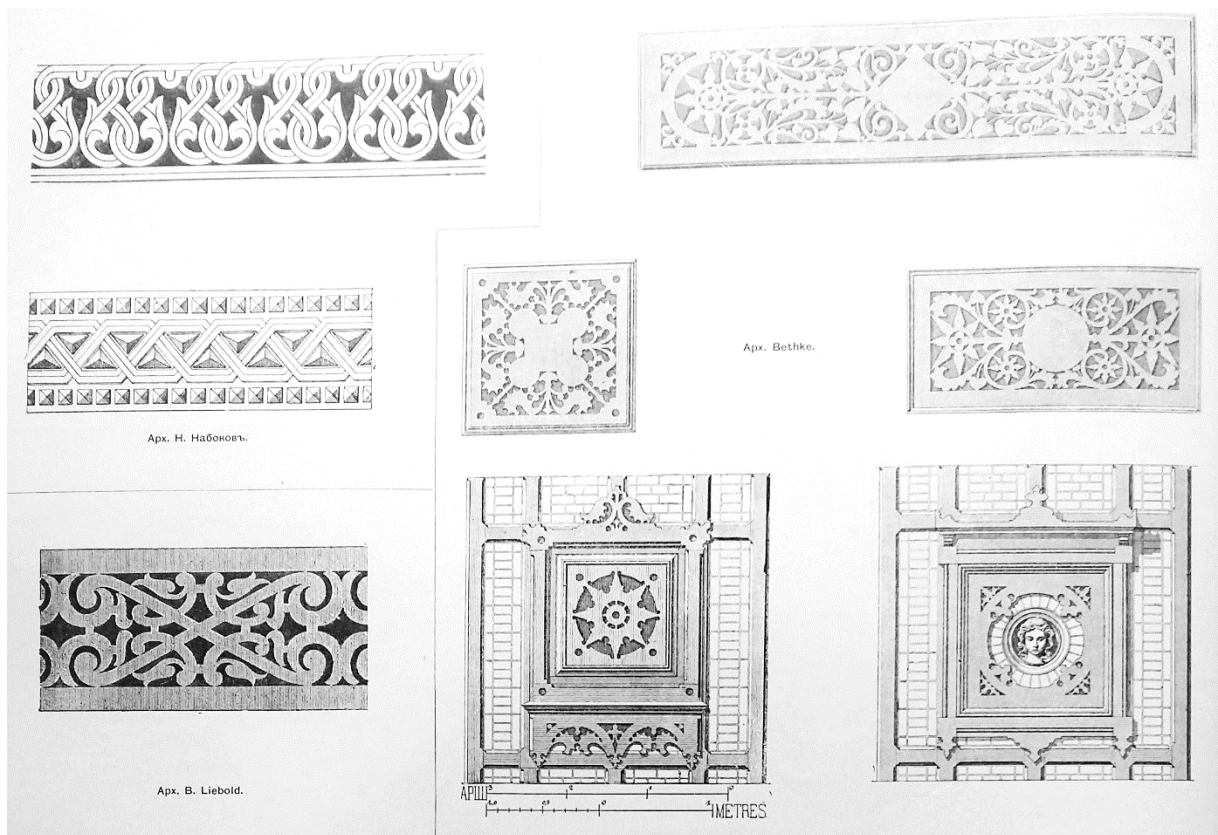
Akende soojapidavuse tõstmiseks võib sissepoole paigutada lisaraami, mis võib olla jaotuseta pakettklaasiga.

9. Kui verandal on säilinud algsed ukсед, tasub need restaureerida. Kui see siiski võimalik ei ole või vanad ukсед pole alles, tasub uute valmistamisel meeles pidada, et välisukse ülemine osa on üldjuhul olnud sarnase ruudujaotusega nagu aknad. Uste restaureerimisel lähtu akende restaureerimise kohta toodud nõuannetest.
10. Pööra tähelepanu ka veranda metallosadele, nagu akende ja uste hinged, haagid, lipuhoidjad, varikatused jt. Tee neile korrosioonitõrje, paigaldada tagasi ja värvi linaõlivärviga.

LISA 4: VERANDA PUITDETAILIDE EESKUJUD

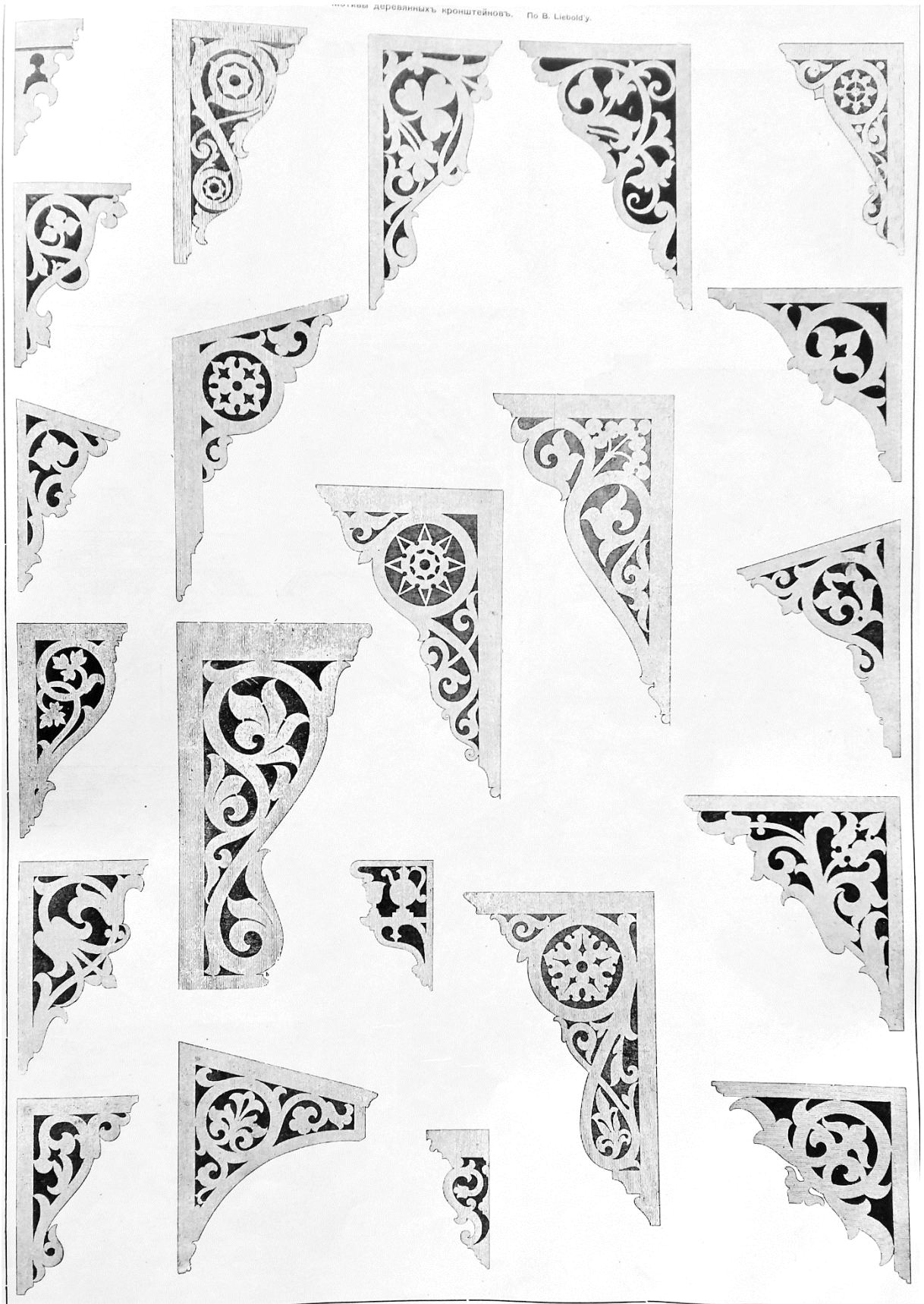
Gabriel Baranovski. arhitektuuri entsüklopeedia 19. sajandi teise poole kohta: Detailid. VII osa, välja antud 1904. aastal.¹¹⁴

Välja on toodud arhitektuursed detailid, mida esines ka Eestis verandade kujunduses. Oluline on siin tähele panna, et enamik detaile ilmnis Eestis tugevalt lahjendatuna. St pigem kasutati näiteks sarikaotstes, räästalaudadel ja rippviilude ehistippudel oluliselt lihtsamaid kujundusvõtteid, säilitades sisuliselt üldvormi, jättes ära täiendavad sisselõiked.

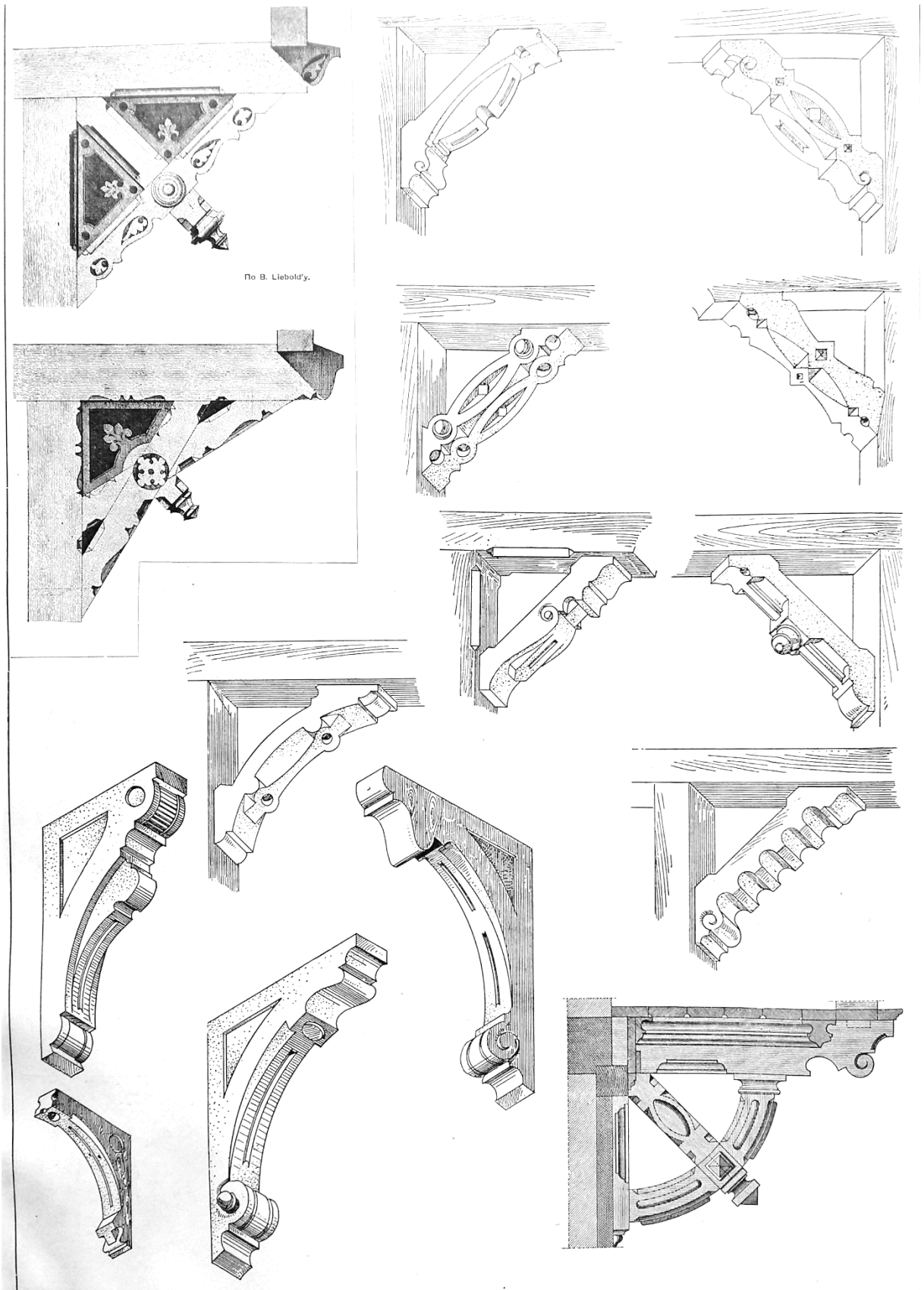

Saelõikeline puitdekoor, lk 81.

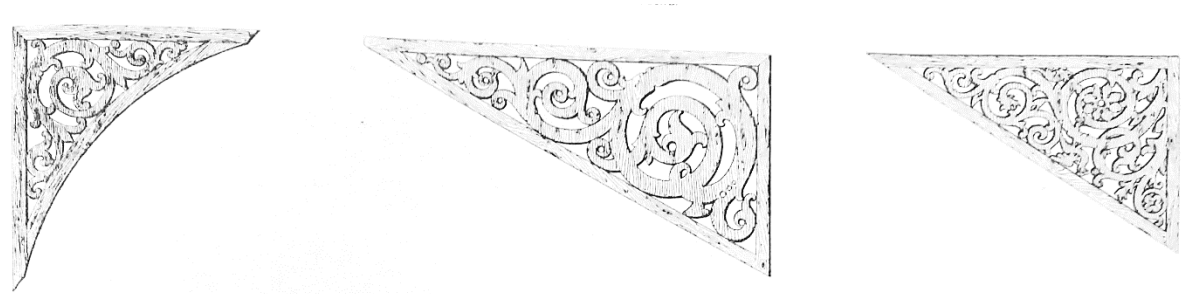
¹¹⁴ Барановский, Гавриил Васильевич. Архитектурная энциклопедия второй половины XIX века Т. 7, Детали. С.-Петербург : Журнал Строитель, 1904 (С.-Петербург : Типография журнала Строитель).

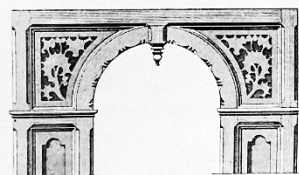
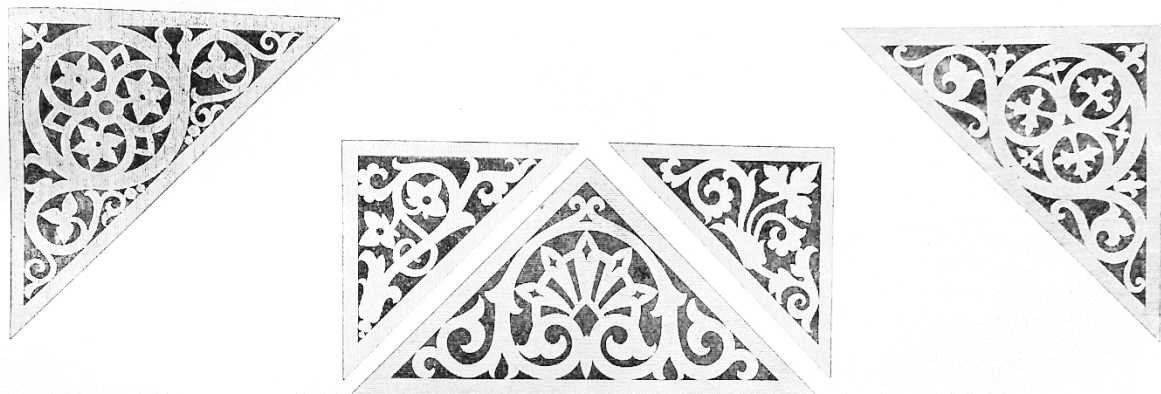
Saelõikelised konsolid, lk 53.

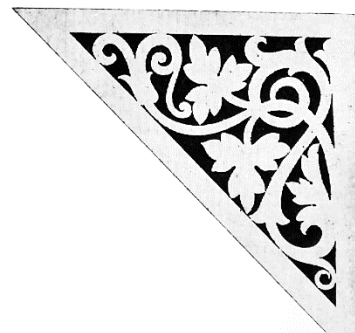
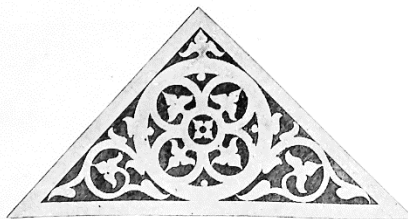
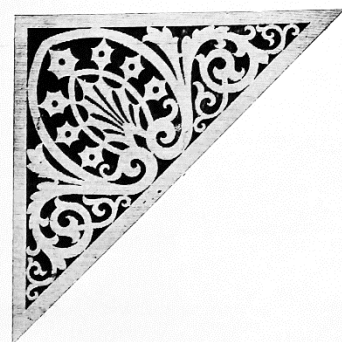
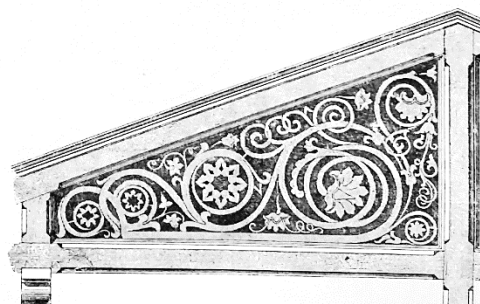
Puitkonsoolid, lk 54.

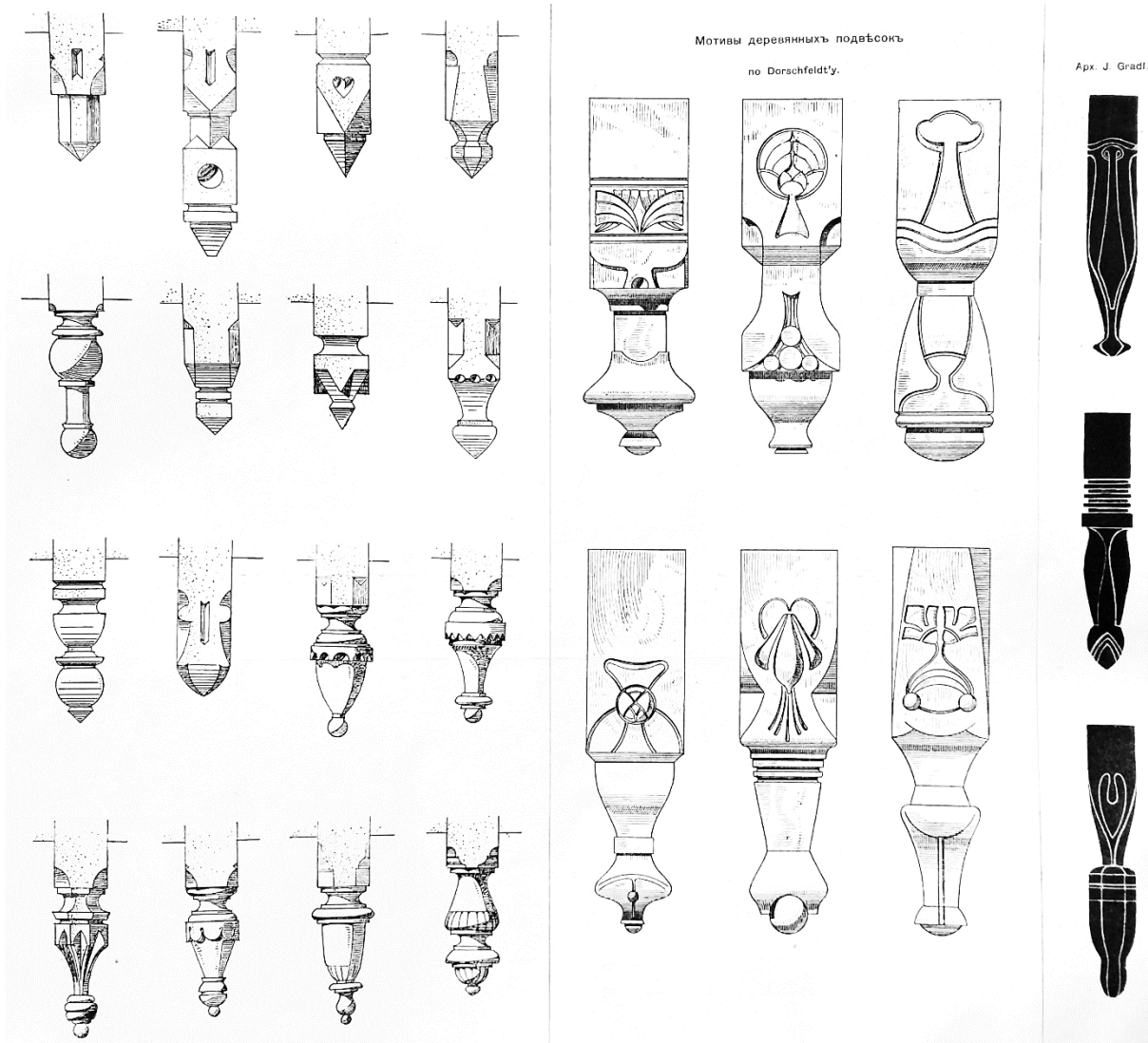
Проф. Арх. Н. Л. Бенуа.

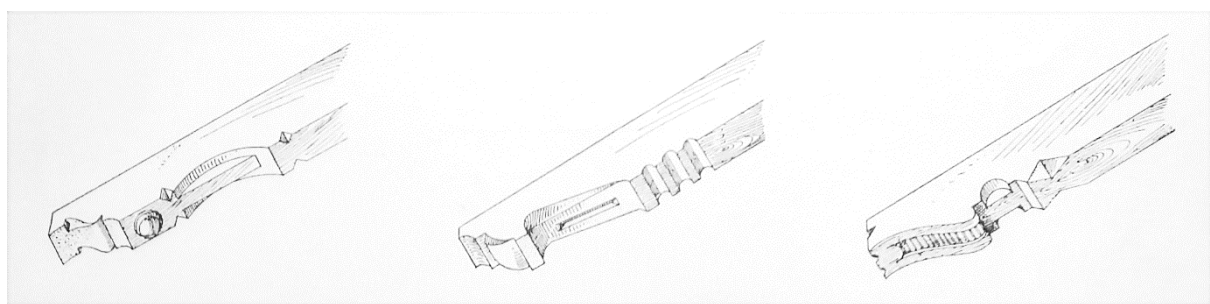
Мотивы деревянных порізознь.
Арх. В. Liebold.

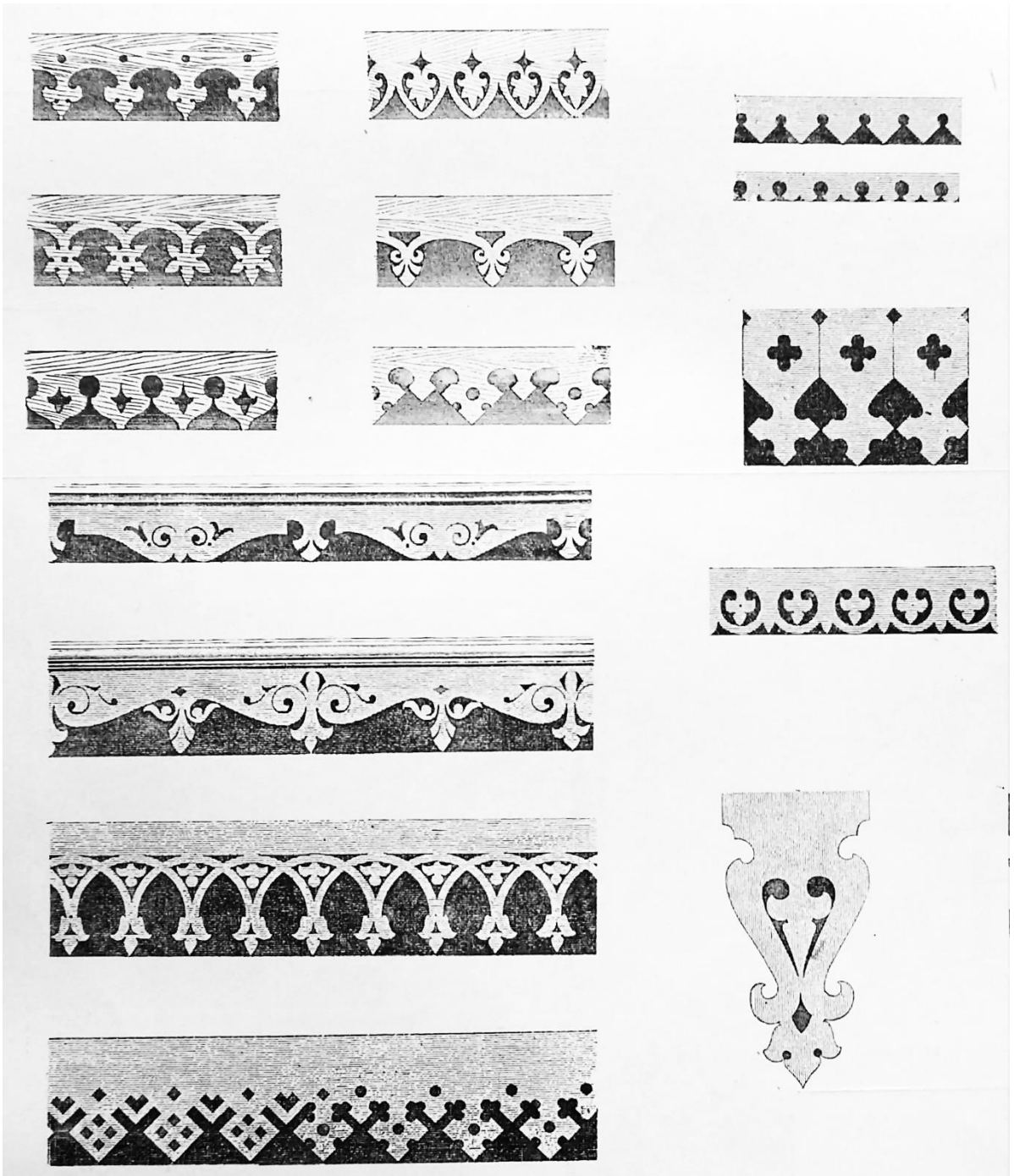
Saelõikelised viiludetailid, lk 81.

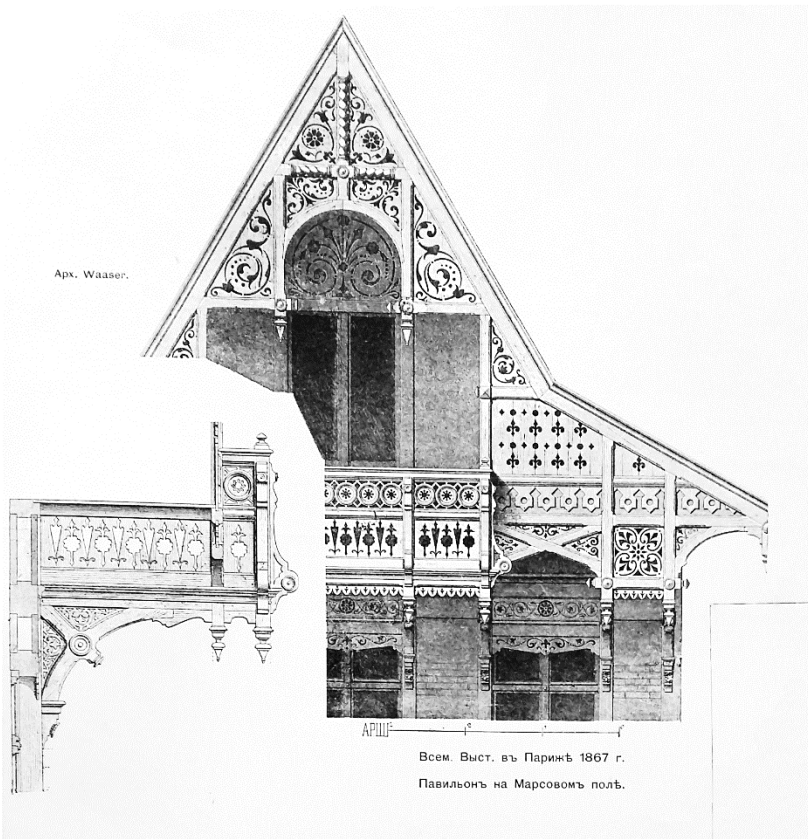
Harja rippdetailid, lk 67.

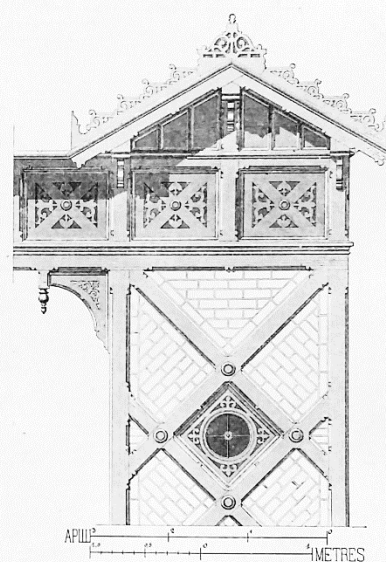
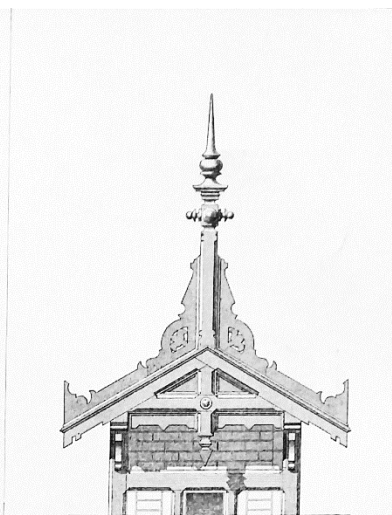
Saelõikelised sarikaotsad, lk 90.

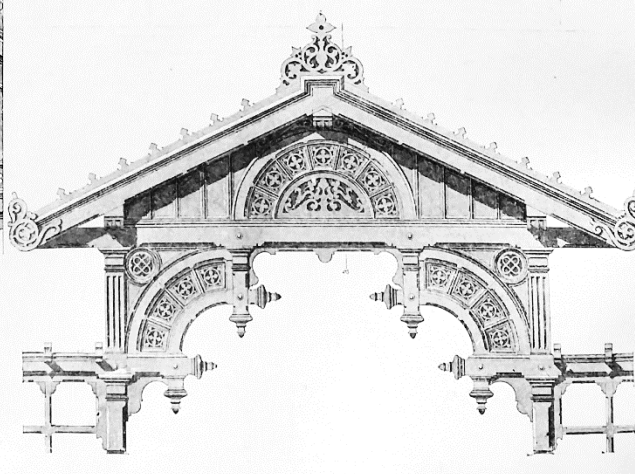
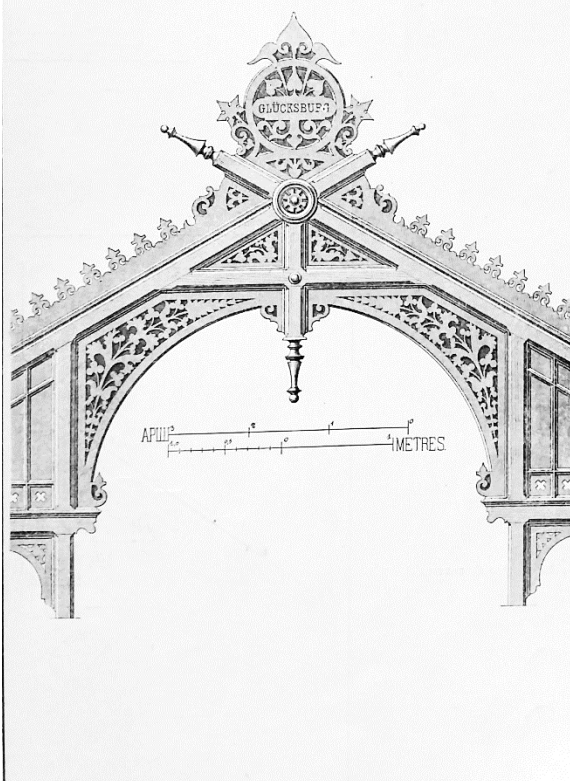
Räästsalua saelõikelised variandid, lk 88.

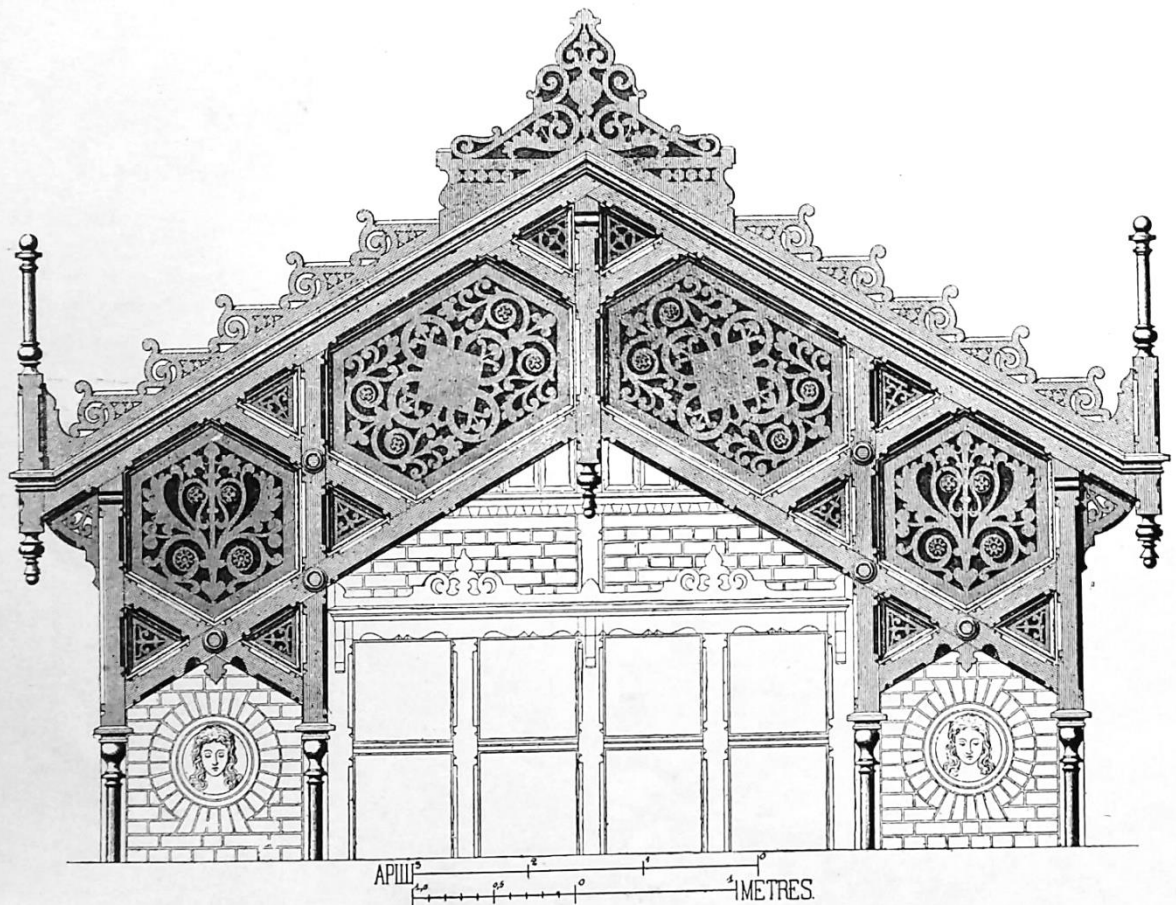
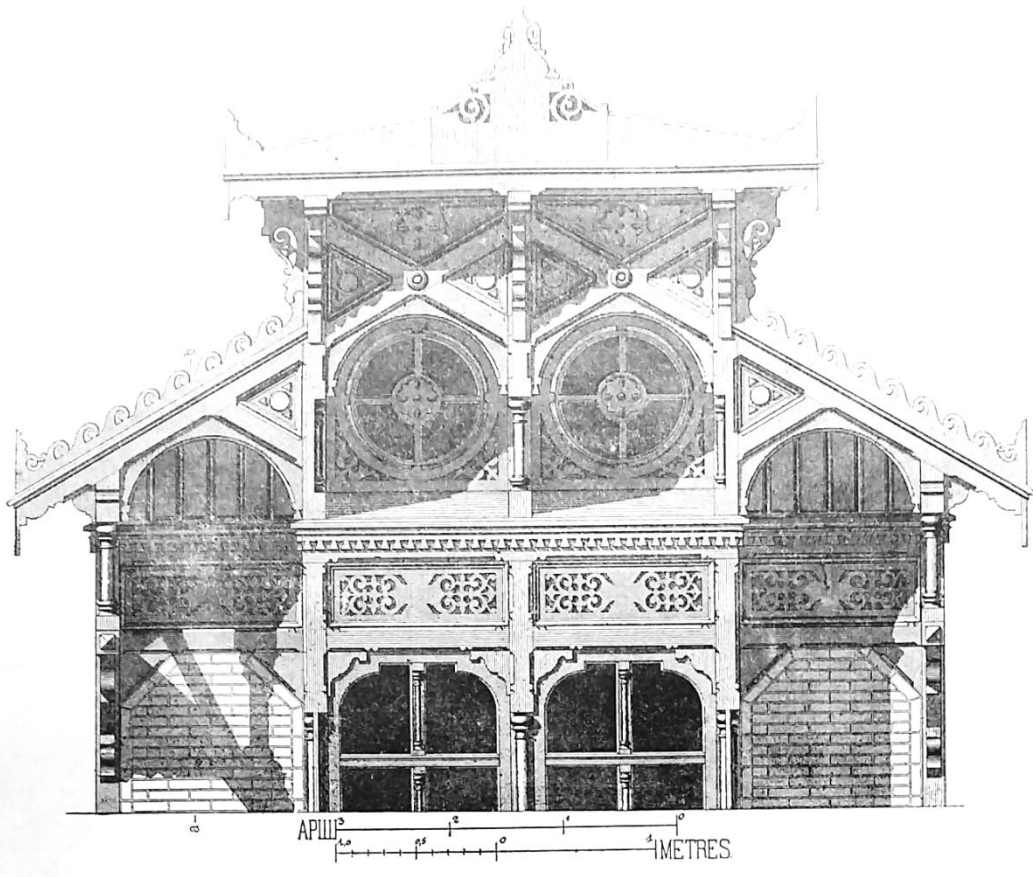
Всем. Выст. въ Парижѣ 1867 г.
Павильонъ на Марсовомъ полѣ.

Деревянные фронтоны по Веттке

Rippviilu kujundusvõtted, lk 107.

Rippviilu kujundusvõtted, lk 108.